

T.C.
İSTANBUL AYDIN ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

TARİHİ İPEK YOLUNUN BAKÜ İÇERİŞEHİR VE ÇEVRESİNDE
BIRAKTIĞI ESERLERİN KENT İMAJINDAKİ YERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Chinara RUSTAMLI

Mimarlık Ana Bilim Dalı
Mimarlık Programı

Ocak, 2018

T.C.
İSTANBUL AYDIN ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

TARİHİ İPEK YOLUNUN BAKÜ İÇERİŞEHİR VE ÇEVRESİNDE
BIRAKTIĞI ESERLERİN KENT İMAJINDAKİ YERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Chinara RUSTAMLI

(Y1413.050016)

Mimarlık Ana Bilim Dalı

Mimarlık Programı

Tez Danışmanı Dr. Öğr. Üyesi Süleyman BALYEMEZ

Ocak, 2018

T.C.
İSTANBUL AYDIN ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

Yüksek Lisans Tez Onay Belgesi

Enstitümüz Mimarlık Ana Bilim Dalı Mimarlık Tezli Yüksek Lisans Programı Y1413.050016 numaralı öğrencisi **Chınara RUSTAMLI** 'nın “**TARİHİ İPEKYOLU'NUN BAKÜ İÇERİŞEHİR VE ÇEVRESİNDE BIRAKTIĞI ESERLERİN KENT İMAJINDAKİ YERİ**” adlı tez çalışması Enstitümüz Yönetim Kurulunun 26.12.2017 tarih ve 2017/31 sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından *oybirliği* ile Tezli Yüksek Lisans tezi olarak *terbihi*...edilmiştir.

Öğretim Üyesi Adı Soyadı

İmzası

Tez Savunma Tarihi : 30/01/2018

1)Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Süleyman BALYEMEZ

2) Jüri Üyesi : Prof. Dr. Halil İbrahim ŞANLI

3) Jüri Üyesi : Yrd. Doç. Dr. Gülhan BENLİ

Süleyman Balyemez
.....
Halil İbrahim Şanlı
.....
Gülhan Benli
.....

Not: Öğrencinin Tez savunmasında **Başarılı** olması halinde bu form **imzalanacaktır**. Aksi halde geçersizdir.

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “**Tarihi İpek Yolunun Bakü İçerişehir ve Çevresinde Bıraktığı Eserlerin Kent İmajındaki Yeri**” adlı çalışmanın, tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadarki bütün süreçlerde bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin Bibliyografya’da gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve onurumla beyan ederim. (.../.../20..)

Chinara RUSTAMLI

Aileme ve merhum anaannem Tükezban'a

ÖNSÖZ

“TARİHİ İPEK YOLUNUN BAKÜ İÇERİŞEHİR VE ÇEVRESİNDE BIRAKTIĞI ESERLERİN KENT İMAJINDAKİ YERİ” isimli yüksek lisans tez çalışmamın her aşamasında ilgi ve önerileri ile beni yönlendiren ve desteğini hiçbir zaman esirgemeyen değerli hocam ve danışmanım Yrd. Doç. Dr. Süleyman BALYEMEZ’e teşekkürlerimi sunarım.

Ocak 2018

Chinara RUSTAMLI

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖNSÖZ	ix
İÇİNDEKİLER	xi
ŞEKİL LİSTESİ	xiii
ÇİZELGE LİSTESİ	xvii
ÖZET	xix
ABSTRACT	xxi
1. GİRİŞ	1
1.1. Amaç	3
1.2. Çalışma Yöntemi.....	3
1.3. İçerik	4
2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE	5
2.1. Kent Olgusu	5
2.1.1. Kent kavramı.....	5
2.1.2. Kentleşme Kavramı.....	7
2.1.3. Kentlileşme Kavramı	9
2.2. Mekan Olgusu	10
2.2.1. Kentsel mekân kavramı ve sınıflandırılması.....	11
2.2.2. Kentsel Doku Tipleri.....	14
2.2.3. Kentsel İşlev Alanları.....	16
2.3. Kent İmajı.....	19
2.3.1. Algılama ve kavrama süreci.....	19
2.3.2. Algı türleri.....	20
2.3.2.1. Simgesel algı	20
2.3.2.2. Görsel algı	21
2.3.2.3. Duygusal algı	22
2.3.2.4. Seçimleyici algı.....	22
2.3.3. Çevresel Algı.....	25
2.3.4. Gestalt ilkeleri	27
2.3.5. İmaj, çevre imajı ve özellikleri	32
2.3.6. Kimlik, yapı ve anlam.....	34
2.3.7. Çevre imajını etkileyen faktörlerin sınıflandırılması.....	35
2.3.8. Kentsel imaj kuramı	37
3. TARİHİ İPEK YOLU	45
3.1. Tarihi İpek Yolunun Oluşumu ve Tarihsel Gelişim Süreci	45
3.2. Tarihi İpek Yolu Ticaretinin Dünya Tarihinde ve Medeniyetinde Önemi	47
3.3. Tarihi İpek Yolunun Türk Dünyası Tarihinde Bıraktığı İzler.....	47
3.4. Tarihi İpek Yolunun Azerbaycandan Geçen Rotaları ve Onun Ekonomik- Sosyal-Kültürel Hayatında Bıraktığı İzler	48
4. AZERBAYCAN KENTLERİNİN ÖZELLİKLERİ VE BAKÜ KENTİNİN MEKÂNSAL OLUŞUM VE GELİŞİM SÜRECİ	51
4.1. Azerbaycan Hakkında Genel Bilgi.....	51

4.1.1. Azerbaycan'ın Fiziksel özellikleri	52
4.1.2. Azerbaycan'da Yerleşim Alanları ve Gelişim Süreçleri	52
4.1.3. Günümüzde Azerbaycan'da Kentleşme	55
4.2. Bakü Hakkında Genel Bilgi	56
4.3. İçerişehir Antik Kentinden Bakü Kentinin Doğuşu ve Gelişim Süreci.....	59
5. BAKÜ KENT MERKEZİNİN MEKÂNSAL ANALİZİ VE TARİHİ İPEK YOLUNUN İÇERİŞEHİR'DE BIRAKTIĞI ESERLERİN KENT İMAJINDAKİ YERİ.....	79
5.1. İçerişehir'in Günümüzdeki Durumu	79
5.2. İçerişehir Kentsel İmaj Öğeleri	85
5.2.1. Yollar.....	85
5.2.2. Sınırlar.....	89
5.2.3. Bölgeler	92
5.2.4. Odak/düğüm noktaları.....	94
5.2.5. İşaret Öğeleri.....	96
5.3. Bakü Kent Merkezi Kentsel İmaj Analizi	103
5.4. Bakü Kent İmajı Haritası.....	111
5.4.1. Yollar.....	117
5.4.2. Sınırlar.....	128
5.4.3. Bölgeler	128
5.4.4. Odak/Düğüm Noktaları.....	134
5.4.5. İşaret Öğeleri.....	141
5.5. Kentsel İmaj Analizi Bulguları	151
5.6. Tarihi İpek Yolu Döneminden Kalan Yapıların Kent İmajındaki Yeri.....	153
5.6.1. Eğitimli gözlemci ve Bakü kentsel imaj analizinin örtüştüğü Tarihi İpek Yolu dönemi İçerişehir kentsel imaj öğeleri	155
5.6.2. Eğitimli gözlemci ve Bakü kentsel imaj analizinin örtüşmeyen Tarihi İpek Yolu dönemi İçerişehir kentsel imaj öğeleri	159
6. SONUÇ.....	163
KAYNAKLAR.....	167
EKLER.....	173
ÖZGEÇMİŞ.....	179

ŞEKİL LİSTESİ

Sayfa

Şekil 2.1: İlk Uygarlıkların Oluşmu ve Yaygınlaşması (Kerimli, 2010).....	6
Şekil 2.2: Kerimli (2010)'a göre kentleşme süreci.....	7
Şekil 2.3: Mimari mekân, kentsel mekân ve doğal mekân ayırımı (Joedicke, 1985)..	11
Şekil 2.4: Kentsel yapıda kamusal ve özel mekanlar arasındaki ilişkiler (Trancik, 1986).....	13
Şekil 2.5: Kamusal alan örneği. Bakü Neftçiler caddesi ile Azadlık caddesinin kesişimi (Url -3).	13
Şekil 2.6: ABCD tipolojisi (Marshall, 2005).....	15
Şekil 2.7: Kent dokuları (Trancik, 1986).....	15
Şekil 2.8: Manhattan, New York'un sosyal ve iş merkezi (Url -4).....	16
Şekil 2.9: Kent bölümleri (Simonds, 1994).....	18
Şekil 2.10: Görme Algılaması Sırasında Göz Hareketleri (Url-7).	24
Şekil 2.11: Rapoport (1977) çevresel algı, bilimsel ve değerlendirme şeması (Günel, 2008).....	26
Şekil 2.12: Kültürel filtre şeması (Rapoport, 1977).	26
Şekil 2.13: Gestalt şekil-zemin (figure-ground) ilişkisi örneği (Senemoğlu, 2012)...	28
Şekil 2.14: Gestalt yakınlık (proximity) ilkesi (Senemoğlu, 2012).....	29
Şekil 2.15: Gestalt benzerlik (proximity) ilkesi (Senemoğlu, 2012).	29
Şekil 2.16: Gestalt tamamlama (closure) ilkesi (Senemoğlu, 2012).	30
Şekil 2.17: Piazza del Colosseo, Milano, MS 72 (Url-10).	30
Şekil 2.18: Gestalt devamlılık (Continuity) ilkesi (Senemoğlu, 2012).	31
Şekil 2.19: Gestalt basitlik (simplicity) ilkesi (Senemoğlu, 2012).....	31
Şekil 2.20: Kent imajını oluşturan öğeler (Lynch, 1960).....	39
Şekil 2.21: Boston yarımadası planı (Lynch, 1960).	43
Şekil 2.22: Boston kentinin Lynch'in 5 ögesi bağlamında incelenmesi (Lynch, 1960).	43
Şekil 2.23: Kent imajı bağlamında Boston kentinin problemleri (Lynch, 1960).	44
Şekil 3.1: Tarihi İpek Yolunun Üzerinde Bulunan Ülkeler. İnteraktif Harita (Url-12).	46
Şekil 3.2: Büyük İpek Yolunun Azerbaycan Rotaları (Chinara RUSTAMLI tarafından düzenlenmiştir).....	49
Şekil 4.1: Azerbaycan Haritası (Url-15).....	52
Şekil 4.2: Nardaran köyü. Umut Kaya abidesi. Tunç dönemi (Url 22).	56
Şekil 4.3: Apşeron yarımadasının konumu (Google Earth, 2016).....	57
Şekil 4.4: Bakü kent merkezinin uydu görüntüsü (Google Earth, 2016).....	57
Şekil 4.5: Bakü Merkez İlçeleri Haritası (Chinara RUSTAMLI tarafından düzenlenmiştir).....	58
Şekil 4.6: Hazar Kıyısından Bakü'nün Tarihi Çekirdeği İçerişehir Manzarası. 1861 yılına ait bir kabartma (Gıyasi, 2008).....	61
Şekil 4.7: Sabayıl kalesi. IX yüzyıla ait çizim. Sabayıl kalesi ve İçerişehir (Url-25).	63

Şekil 4.8: Günümüzde Sabayil kalesinin durumu	64
Şekil 4.9: Bakü'yü Tasvir eden resim çalışması. "Büyük Petronun Pers Gezisi". Kurukina,1723.	65
Şekil 4.10: Bu eserde ise Campher Apşeron yarımadasını canlandırmış	65
Şekil 4.11: Bakü 1723 yılında.....	66
Şekil 4.12: Bakü 1770 yılında.....	67
Şekil 4.13: Bakü Kalesi Projesi, Christian Truzson, 1796.....	68
Şekil 4.14: Bakü surlarının restorasyon ve büyütülme teklifi şeması, 1796.....	68
Şekil 4.15: Önerilen yeni kale planı. Mühendis X. Truzson 2, 1807.....	69
Şekil 4.16: 1807 yılında Bakü için teklif edilen ana plan.....	70
Şekil 4.17: 1822 yılında Bakü için önerilen plan.....	71
Şekil 4.18: Bakü'nün Nazım Planı, 1918	72
Şekil 4.19: Bakü kent merkezi	76
Şekil 5.1: İçerişehir'in Bakü kentindeki konumu	80
Şekil 5.2: İçerişehir'in yakın çevresinde bulunan önemli yapılar, yerler, çevreleyen sokaklar ve İçerişehir'e giriş kapıları	81
Şekil 5.3: İçerişehir konut yapıları.....	83
Şekil 5.4: İçerişehir'in kent dokusu	84
Şekil 5.5: Çift Kale Kapısı ve meydan	84
Şekil 5.6: Çift Kale Kapısı'nın tonozu üzerinde yer alan kentin sembolü olan kitabe	85
Şekil 5.7: Asaf Zeynallı sokak ve üzerinde tarihi önem arz eden yapılar	86
Şekil 5.8: Alev Kulelerinin İçerişehir'le oluşturduğu uyumsuzluk	87
Şekil 5.9: Asaf Zeynallı sokağı üzerinde bulunan ticaret yerleşkeleri	88
Şekil 5.10: Küçük ve Büyük Kale sokak ve üzerinde bulunan önemli yapılar	89
Şekil 5.11: İçerişehir sınır öğeleri haritası	90
Şekil 5.12: Sırağlı dini-mimari külliye ve teras olarak kullanılan yukarı kısmı.....	90
Şekil 5.13: Kutsal Varfolomey kilisesinin enkazı	91
Şekil 5.14: Küçük Kale Sokak boyunca uzayıp giden İçerişehir surları (Chinara RUSTAMLI tarafından çekilmiştir).....	91
Şekil 5.15: Aziz Aliyev sokak	92
Şekil 5.16: İçerişehir bölge haritası	93
Şekil 5.17: a. Tarihi- turistik bölge. Asaf Zeynelli Sokak ; b. Şirvanşahlar Saray külliyesinin bulunduğu bölge	93
Şekil 5.18: Büyük Kale Sokak ve İçerişehir Surları	94
Şekil 5.19: Odak/düğüm noktaları haritası	94
Şekil 5.20: Büyük Kale sokak ve İçerişehir metroistasyonu	95
Şekil 5.21: Şirvanşahlar Sarayı civarı. Büyük Kasır dönemeçi.....	96
Şekil 5.22: Asaf Zeynallı Sokak ve Kız Kulesi	96
Şekil 5.23: İşaret öğeleri haritası	97
Şekil 5.24: Bakü'de Kız Kulesi	97
Şekil 5.25: Kız Kalesi'nin Kuzey ve Güney Cephesi	98
Şekil 5.26: Asaf Zeynallı Sokak ve Büyük Kale Sokak'la oluşturduğu kavşakta Cüme Mescidi ve minaresi	99
Şekil 5.27: Şirvanşahlar Saray külliyesi	100
Şekil 5.28: Şirvanşahlar Saray külliyesinde bulunan yapılar: 1) Saray binası; 2) Divanhane; 3) Seyid Yahya Bakuvi Türbesi; 4) Keykubad mescidi; 5) Murat Kapısı (Doğu Kapısı); 6) Şah mescidi; 7) Şirvanşahlar türbesi; 8) Saray hamamı; 9) Havuz (Ovdan)	100
Şekil 5.29: Muhammed Mescidi	101

Şekil 5.30: Bakü Manzarası, 1872. Kız Kulesi, Muhammed Mescidi ve Şirvanşahlar Sarayının görüntüsü.....	102
Şekil 5.31: Salyan Kapısı	102
Şekil 5.32: Aliğa Vahid büstü.....	103
Şekil 5.33: Bakü kentinde görüşme yapılan ilçeler	104
Şekil 5.34: Görüşme yapılan kişilerin ikamet ettikleri ilçelere göre dağılımı	106
Şekil 5.35: Gençlik metroistasyon bölgesi	108
Şekil 5.36: Bakü kent imajı haritası.....	116
Şekil 5.37: Bakü kent imajı haritasında yer alan yol öğeleri	117
Şekil 5.38: Haydar Aliyev caddesi üzerinde konumlanan önemli yapılar.....	118
Şekil 5.39: a) Haydar Aliyev caddesi; b) Haydar Aliyev caddesi, Olimpiyat köyünün görüntüsü	118
Şekil 5.40: Nizami Sokak üzerinde konumlanan önemli yerler ve yapılar.	119
Şekil 5.41: Nizami Sokak 1925 yılında	120
Şekil 5.42: Nizami sokak. Yayaştırılmış bölüm. 2016	121
Şekil 5.43: Azadlık caddesi üzerinde konumlanan önemli yerler ve yapılar.	122
Şekil 5.44: Azadlık caddesi	122
Şekil 5.45: Karl Mark Köprüsü	123
Şekil 5.46: Neftçiler caddesi.....	123
Şekil 5.47: Neftçiler caddesi üzerinde konumlanan önemli yapılar	124
Şekil 5.48: Nobel caddesi (Url-48).....	124
Şekil 5.49: Nobel caddesi üzerinde bulunan önemli yapılar	125
Şekil 5.50: Ziya Bünyadov caddesi üzerinde bulunan önemli yapılar ve yerler	126
Şekil 5.51: Ziya Bünyadov caddesi	126
Şekil 5.52: Şerifzade sokak.....	127
Şekil 5.53: Üçüncü derece yol öğeleri.....	128
Şekil 5.54: Bakü kent imajı haritasında yer alan bölge öğeleri.	129
Şekil 5.55: Bakü İçerişehir bölgesi.....	130
Şekil 5.56: İçerişehir sokakları ve konutlar	130
Şekil 5.57: Bakü Denizkenarı Bulvar bölgesi.....	131
Şekil 5.58: Şehitlik bölgesi.....	132
Şekil 5.59: 20 Ocak 1990 Bakü katliamında şehit düşmüş Azerbaycan Türklerinin mezarları	133
Şekil 5.60: Fevzareler meydanı	133
Şekil 5.61: Fevzareler Meydanı	134
Şekil 5.62: Bakü kent imajı haritasında yer alan odak/düğüm noktaları	135
Şekil 5.63: Devlet Bayrak meydanının konumu	135
Şekil 5.64: Devlet Bayrak Meydanı	136
Şekil 5.65: Haydar Aliyev Kültür Merkezinin konumu	136
Şekil 5.66: Haydar Aliyev Kültür Merkezi	137
Şekil 5.67: Malakan Parkı	137
Şekil 5.68: Malakan parkının haritadaki konumu.....	138
Şekil 5.69: Bakü Devlet Üniversitesi'nin haritadaki konumu.....	138
Şekil 5.70: Bakü Devlet Üniversitesi esas binası	139
Şekil 5.71: Hükümet Evi	140
Şekil 5.72: 20 Ocak 1990 yılında Sovyet ordusunun Bakü halkı üzerinde gerçekleştirdiği katliamdan birkaç gün sonra Azadlık meydanı ve Hükümet binasının önü	140
Şekil 5.73: Füzuli meydanı ve Zorge parkı	141
Şekil 5.74: Bakü kent imajı haritasında yer alan bölge öğeleri	142

Şekil 5.75: Kız Kulesi'nin Bakü kentindeki konumu	143
Şekil 5.76: Şirvanşahlar Sarayı'nın Bakü kentindeki konumu	143
Şekil 5.77: Alev Kuleleri	144
Şekil 5.78: Baku Crystal Hall haritadaki konumu	145
Şekil 5.79: Bakü Crystal Hall	146
Şekil 5.80: Haydar Aliyev Kültür Merkezi.....	147
Şekil 5.81: Parlamento binasının konumu	147
Şekil 5.82: Parlamento binası	148
Şekil 5.83: Baku Eye konumu	148
Şekil 5.84: Baku Eye	149
Şekil 5.85: Bakü Televizyon Kulesi haritadaki konumu	149
Şekil 5.86: Bakü Televizyon Kulesi	150
Şekil 5.87: Neriman Nerimanov'un heykeli	150
Şekil 5.88: Eğitilmiş gözlemci ve Bakü Kent halkının imaj öğelerinin örtüştüğü kent haritası	156
Şekil 5.89: Üzerinde Şirvanşahlar Saray külliyesinin görseli olan 1994-2005 yılları arasında piyasada bulunan 10 000 manatlık banknot	157
Şekil 5.90: Çift Kale kapısı günümüzdeki durumu	158
Şekil 5.91: 1992-2005 yılları arasında piyasada yer alan 50 manatlık banknotun üzerinde tasvir edilen Kız Kulesi görseli	159
Şekil 5.92: Eğitilmiş gözlemci ve Bakü Kent halkının imaj öğelerinin örtüştüğü kent haritası	160
Şekil 5.93: Cüme Mescidi	161

ÇİZELGE LİSTESİ

Sayfa

Çizelge 4.1: Bakü'nün çeşitli dönemlerde değişen isimleri	59
Çizelge 5.1: Görüşme yapılan kişilerin yaş grupları.	104
Çizelge 5.2: Görüşme yapılan kişilerin cinsiyeti.....	104
Çizelge 5.3: Görüşme yapılan kişilerin öğrenim düzeyleri.	105
Çizelge 5.4: Bakü kentinde görüşme yapılan kişilerin meslek grupları.	105
Çizelge 5.5: Görüşme yapılan kişilerin ikamet ettikleri ilçelerde ikamet süreleri. .	106
Çizelge 5.6a: Bakü kent sakinleri ile yapılan görüşmeler sonucunda ortaya çıkan yol öğeleri.	112
Çizelge 5.6b: Bakü kent sakinleri ile yapılan görüşmeler sonucunda ortaya çıkan bölge öğeleri.	113
Çizelge 5.6c: Bakü kent sakinleri ile yapılan görüşmeler sonucunda ortaya çıkan odak/düğüm noktaları.	114
Çizelge 5.6d: Bakü kent sakinleri ile yapılan görüşmeler sonucunda ortaya çıkan işaret öğeleri.....	115

TARİHİ İPEK YOLUNUN BAKÜ İÇERİŞEHİR VE ÇEVRESİNDE BIRAKTIĞI ESERLERİN KENT İMAJINDAKİ YERİ

ÖZET

Kent yapısına bağlı özellikleri ifade eden kent strüktürü, yaşayan bir organizma olarak tanımlanmaktadır. Gelenekler, milli değerler, sosyal ve mekânsal ihtiyaçların kentte temsil edildikleri şekiller, insan yaşamını etkileyen ve ona yön veren etkenler haline gelmektedir.

Genel olarak kent, çeşitli sosyal gruplardan oluşan bir toplumun, yapay çevrenin doğal çevreye egemen olduğu bir ortamda ve kentsel yaşantı kurallarına uygun bir şekilde yaşamlarını sürdürdükleri bir yerleşim alanıdır. Bu yerleşim alanları tarihin farklı dönemlerinde değişik sosyal-ekonomik fonksiyonlar üstlendiğinden, kent kavramı da bu fonksiyonel değişime uyum sağlayarak her dönemde değişik bir içeriğe sahip olabilen dinamik bir karaktere bürünmektedir. Araştırma iki kademe yürütülmüştür. Birinci kademe literatür taraması kapsamında algı, imaj, çevresel imaj, kentler, özellikleri, gelişim süreçleri, Tarihi İpek Yolunun oluşumu, Azerbaycan üzerinde bıraktığı sosyo-ekonomik etkiler, Azerbaycan'da yerleşim sistemlerinin gelişerek kentlere dönüşümü, Bakü kentinin tarihsel gelişim sürecine değinilmektedir.

İkinci kademe kent imajı eksenli saha çalışması yapılmaktadır. Saha çalışması kapsamında İçerişehir ve çevresi ayrıntılı bir şekilde araştırılarak İçerişehir ve çevresi için eğitilmiş gözlemci kentsel imaj öğeleri haritası çıkartılmış, Tarihi İpek Yolu döneminden kalma yapılar derlenmiştir. Daha sonra Bakü kent merkezi genelinde yaşayan halkla görüşmeler yapılmış, bu görüşmelerden çıkan sonuçlar doğrultusunda Bakü kent imajı haritası düzenlenmiştir.

Sonuç bölümünde çalışma alanına ilişkin ve kullanıcılarla yapılan görüşmeler doğrultusunda mekânsal analizlerin sonuçları ortaya konularak, Bakü İçerişehir ve çevresi ile ilgili ortaya çıkan bulgular kent imajı bağlamında değerlendirilmiştir. Görüşme sırasında arz ettiği büyük tarihsel ve siyasal öneme rağmen çok az kişi tarafından belirtilen yapıların ve yerlerin değeri bu bölümde gün yüzüne daha kapsamlı bir sonuç elde edilerek çıkartılmıştır. Daha sonra görüşmelerden ve eğitilmiş gözlemci analizlerinden elde edilen sonuçlarda yer alan ve almayan, Tarihi İpek Yolu ve çevresindeki yapılar hem plan, hem tasarım ve hem de tarihsel boyutta değerlendirilmiş, günümüzde bu yapıların insanların zihninde bir imaj oluşturup oluşturmadığı irdelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Kent imajı, Tarihi İpek Yolu, Azerbaycan, Bakü İçerişehir.*

THE PLACE IN THE CITY IMAGE OF THE URBAN IMMEDIATE WORKS WHICH THE HISTORICAL SILK ROAD LEFT ON BAKU ICHAISHAHAR AND ITS ENVIRONMENT

ABSTRACT

Urban structure, which expresses characteristics related to urban structure, is defined as a living organism. Traditions, national values, social and spatial needs are represented in the city and become factors influencing and directing human life.

In general, the city is a residential area where various social groups are formed, where the artificial environment dominates the natural surroundings and where they continue their lives in accordance with the rules of urban life. These settlement areas assumed different socio-economic functions in different periods of the history, and so the concept of city adapted to such functional change and in each period it has gained a dynamic character with different content.

The research was conducted in two phases. The first phase mentions about the perception, image, environmental image, cities, features, development process, formation of historical Silk Road, socio-economic effects left on Azerbaijan, transformation of settlement systems in Azerbaijan to cities and historical development process of Baku city based on the literature search.

And the second phase includes field study based on city image. İçerişehir (literally translated as Inner city) and its surrounding was investigated in detail and an urban image components map was issued for trained observers for İçerişehir and its surrounding and the structures remaining from the Historical Silk Road were collected. Then, interviews were made with the people living in the Bakü city center and according to the results coming out of this interviews, the city image map of Baku was arranged.

In the conclusion section, the results of the spatial analyses were set forth in line with the interviews made with the users in relation to the study area, and the findings obtained about Baku and its surrounding were evaluated in the context of city image. Despite the big historical and political importance which it has, during the interview, the value of the structures and places mentioned by only a few people was revealed in a more comprehensive way in this chapter. Then, the structures in the historical Silk Way and its vicinity which were discovered and not discovered as a result of the analyses of the trainer observers were examined in terms of plan, design and history, and the extent to which these structures created an image in the minds of people or forgotten completely was evaluated as a finding.

Key Words: *City image, Historical Silk Road, Azerbaijan, Baku Icherishahar (Old*

1. GİRİŞ

Kent mekânında hareketli ögeler, özellikle kentte yaşamını sürdüren insanlar ve onların faaliyet alanları, sabit fiziksel bölümler kadar önem arz etmektedir. Biz bu tablonun birer izleyicileri olarak kalamayız, kendimiz de onun bir parçasına dönüşürüz, diğer katılımcılarla beraber bu gösteride yer alırız. Bizim kenti algılama biçimimiz genellikle bütüncül değildir, başka olayları da içinde barındıran parçalı bir algıdır. Neredeyse her bir alıcı organımız işin içine girer ve kent imgesi de bütün bunların birleşimidir (Lynch,1996).

Emrahov (2011)'un belirttiği gibi insanlararası ilişkiler yollarla başlamıştır. Çeşitli bölgelerden geçen yollar ayrı ayrı ırklardan olan farklı halklar arasında ilişkiler yaratmaktaydı. Periyodik nitelikte olan ve birçok ülkenin sınırlarını kapsayan istila ve işgaller eski yolları belli bir derecede dağıtsa da, sonuçta yeni şehir ve idari merkezler kurulmuş, yolların yönü değişmiştir. Ancak eski yollar zaman zaman işleyişini sürdürmüştür. Böyle yollardan biri de, insanlık tarihinde ilk kıtalararası ticaret ve diplomasi yolu olarak değerlendirilen "Büyük İpek Yolu" olmuştur. Bu yolun açılışı Çin Han İmparatorluğunun hükümdarı U-dinin (M.Ö. 140-86) faaliyetlerine dayanmaktadır. İlk kez M.Ö. 138 yılında Orta Asya'da, o dönemin en güçlü imparatorluklarından olan Kuşan'da olmuş Çinli elçi, Hindistan, Orta Asya devletleri ve bu devletlerin topraklarından geçen ticaret yolları hakkında bilgi vermiştir.

Azerbaycan eski çağlardan beri bir tek Güney Kafkasya bölgesinde değil, aynı zamanda Yakın Doğu'da da insanların yoğun yerleşim meskeni olarak tanınmaktaydı. Uygun iklim koşulları, doğal coğrafi koşulları ve kaynaklarının bolluğu, ülkenin arazisinden geçen uluslararası önem arz eden ticaret yolları bu diyarın ekonomik açıdan gelişimine büyük katkı sağlamaktaydı. Verimli toprak yapısı ve bolca su kaynağına sahip olması, (IV-V yüzyıllarda Mil ve Muğan çöllerinde su kanalları inşa edilmişti) ülkede yüzyılın başlarından itibaren büyük yerleşim meskenlerinin meydana gelmesine zemin oluşturmuştu (Ferhatoğlu, 2006). Bu kervan yollarından en büyüğü ise Tarihi İpek yoluydu. Güzel tarihi

yapılar, Tarihi İpek yolu'nun Azerbaycanda ve diğer ülkelerde izlerini ıspatlayan tarihsel şahitlerdir (Hemidov, 2006).

Hemidov (2006)'a göre, ticaret yolunun gelişimi, sağlam surların inşasına, diğer yandan ise mimari üslupların zenginleşmesine, kervansarayların, köprülerin, hamamların, özellikle de Azerbaycan kültürünün yükselmesine uygun koşullar sağlamaktaydı. Azerbaycanın uygun jeostratejik konumda yer alması, ticaret yollarının bu ülkenin kentlerinden geçmesine neden olmaktadır.

Bahsi geçen elverişli doğal coğrafi konumda bulunan Bakü, Apşeron yarımadasının güneyinde, Hazar Denizinin kıyısında yer almaktadır. Eski çağlardan beri Bakü, Doğu, Orta Asya, aynı zamanda diğer komşu ülkelerle deniz, kervan yolları aracılığı ile ekonomik ve kültürel ilişkiler kurmakta, kendisinin zengin petrol üretimi, yapı inşaat malzemeleri, tuz kaynakları ve balıkçılık sektörü ile ün kazanmaktaydı. Kent, olduğu ilk dönemde, ilk olarak büyük yerleşim alanı, sonralar ise siyasi-idari, ekonomik-kültürel merkeze dönüşerek, kendine özgü gelişim kazanmış oldu.

Bakü'nün en eski, kale duvarları ile çevrili çekirdeği İçerişehir'dir. Orada günümüze kadar korunan savunma, ibadet, sosyal ve konut yapılarının mühendislik-mimarlık açısından proje ve tasarım olgunluğu, Azerbaycan'ın kültür tarihinin yüksek profesyonellik seviyesinden haber vermektedir. Kendi isimlerini İçerişehir'in taş kitabeleri üzerinde kazınmış eski Azerbaycan mimarları ve sanatçıların zekâsı ve emeği ile açık sema altında kurulmuş bu "müze-kent" her bir Azerbaycanlının kalbinde sonsuz gurur hissi doğurmaktadır. İçerişehir, aynı zamanda Azerbaycan milletinin milli serveti, ulusal gurur kaynağıdır.

İçerişehir'i kapsayan surlar Azerbaycan topraklarındaki diğer eski istihkâm ve savunma nitelikli yapılardan kendi orijinalliği ve ilginç yapıları ile ayrılmaktadır. İçerişehir, Tarihi İpek Yolunun en önemli güzergâhı olduğundan dolayı, burada, kalabalık ticaret meydanları, yapılar, sokaklar ve büyük mahalleler inşa edilmiştir. İçerişehir her şeyden önce bir ekonomik merkez olarak gelişmekte olan bir kent olmuştur. Bu bağlamda, Bakü kent imajı analizi yapılırken, İçerişehir'de bulunan Tarihi İpek yolu döneminden kalma yapıların kent imajındaki yerine de değinilecektir.

1.1. Amaç

Çalışmanın amacı, Bakü İçerişehir ve çevresinde Tarihi İpek yolu döneminden kalan eserlerin kent imajındaki yerinin tespit edilmesidir. Aynı zamanda Bakü Tarihi İpek yolunun en önemli güzergâhlarından birisi olmuştur. Bu büyük tarihi olaydan bu kentin sakinleri hemen hemen habersizlerdir. Bu çalışmanın amacı, Tarihi İpek yolu döneminden kalma eserlerin eşliğinde insanlara Bakü'nün Tarihi İpek yolundaki önemini hatırlatmaktır. Günümüzde bu eserler işlev değişikliğine ve bazıları da tahribata uğradığı için, haliyle bu tarih de unutulup gitmek üzeredir.

Bu amaçla öncelikle İçerişehir ve çevresindeki kentsel imaj öğeleri Kevin Lynch'in ortaya koyduğu yöntemle belirlenmiş, ardından kent genelinde sakinlerle görüşmeler yapılarak Bakü metropol merkezinin kent imajı haritası oluşturulmuştur. Bir sonraki adımda, İçerişehir ve çevresindeki kent imajı öğelerinin kent imajı haritasında yer alıp almadığı ve bunlar arasında Tarihi İpek yolu döneminden kalan eserlerin bulunup bulunmadığı araştırılmış ve değerlendirmelerde bulunulmuştur.

Çalışma sahası olarak Bakü'nün seçilmesinde en önemli etken, gerek Bakü'de gerekse Azerbaycan genelinde bugüne dek kent imajı konusunun çalışılmamış olmasıdır. Bakü'nün Tarihi İpek yolu üzerindeki konumu ve bugün olduğu gibi tarih boyunca da Azerbaycan için taşıdığı sosyal, kültürel, politik önem, böylesine hassas bir konunun öncelikle Bakü ve özel olarak Bakü'nün tarihi kentsel çekirdeği olan İçerişehir'de çalışılmasını gerekli kılmıştır.

1.2. Çalışma Yöntemi

Çalışma kapsamlı bir literatür araştırmasına dayanmaktadır. Bu çerçevede öncelikle kent, mekan, kent imajı gibi kavramsal içeriğe odaklanılmış, ardından Tarihi İpek yolu, Azerbaycan'da kentsel gelişme ve Bakü'nün oluşum ve gelişim süreci incelenmiştir.

Literatür araştırmasını takiben saha çalışmasına başlanmıştır. Saha çalışması iki kademedeyi kapsamaktadır. Birinci kademedeyi eğitimli gözlemci gözüyle Bakü İçerişehir ve çevresindeki kentsel imaj öğeleri Kevin Lynch'in ortaya koyduğu yöntemle göre belirlenmiş ve bu bölgenin kentsel imaj öğeleri haritası

oluşturulmuştur. Saha çalışmasının ikinci kademesinde ise Bakü metropol kent merkezinde yine Kevin Lynch'in ortaya koyduğu yöntemle yirmi üç kişiden oluşan bir örnekleme ayrıntılı bir görüşme gerçekleştirilerek, kent sakinlerinin Bakü kent imajı haritası ortaya çıkartılmıştır. Daha sonra Bakü İçerşehir ve çevresinde Tarihi İpek yolu döneminden kalma eserlerin kent sakinlerinin kent imajı haritasında ne oranda ve hangi önem dereceleriyle var olduğu incelenmiş, bu incelemeye dayalı olarak da bu eserlerin kent imajı haritasında yer alma veya almama nedenleri irdelenerek, bu eserlerin tarihi, kültürel, mimari, işlevsel ve sembolik değerlerinin Bakü kenti için önemi üzerinde durulmuştur.

1.3. İçerik

Çalışmanın 2., 3. ve 4. bölümleri literatür araştırmasına ayrılmıştır.

2. bölümde kent olgusu, mekan olgusu, kentsel gelişme süreci ve kent imajı kavramsal çerçevede ayrıntılı olarak incelenmiştir.

3. bölümünde Tarihi İpek yolunun gelişme süreci, dünya ve bölge için toplumsal ve ekonomik önemi konuları üzerinde durulmuştur.

4. bölüm Azerbaycan genelinden başlayarak Bakü'nün ve özellikle İçerşehir'in kentsel oluşum ve gelişimine ayrılmıştır.

5. bölüm, yöntemi ilerleyen bölümlerde ayrıntılı olarak verilen metotla gerçekleştirilen saha çalışmasını, elde edilen bulguları ve bu bulgular üzerinden yapılan değerlendirme ve tartışmaları içermektedir.

6. Bölüm ise sonuç ve öneriler bölümüdür.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Bu bölümde sırası ile kent, mekân olgularına ilişkin kavramsal içerik verilmiş, dünyada kentsel gelişme süreci aktarılmış ve son olarak kent imajı başlığı altında, imajın oluşmasını sağlayan psikolojik, çevresel, kültürel süreçler ile tasarım ilkeleri üzerinde durulmuştur. Bu bağlamda, son olarak Kevin Lynch'in ortaya koyduğu kentsel imaj kuramının ayrıntıları incelenmiştir.

2.1. Kent Olgusu

2.1.1. Kent kavramı

Kent, daima toplumsal gelişim içinde bulunan, toplumun gidişgeliş, yerleşme, barınma, çalışma, eğlenme, dinlenme gibi ihtiyaçlarının karşılandığı, nüfusun çok az bir kısmının tarımsal uğraşlarda bulunduğu, köylere kıyasla nüfus açısından daha yoğun olan ve küçük topluluk birimlerinden oluşan yerleşim birimidir (Keleş, 2012).

Kıray (1998) ise kentin hem tarımsal, hem de tarım dışı üretimin organize edildiği yer olduğunu vurgulayarak, kenti, kentsel işlevlerin bir araya toplandığı, belirli teknolojik gelişim seviyeleri açısından büyüklük, bütünleşme ve heterojenlik düzeylerine gelmiş yerleşim birimi olarak tanımlamaktadır.

Johnston (1984)'a göre kent nüfusunun büyük bir kısmı tarım dışı faaliyet alanları ile uğraşmalıdır. Mumford (1937) kenti toplumun güç ve kültürünün en üst seviyede olduğu bir mekan olarak görürken, Lozano (1990)'ya göre kent "medeniyet"tir. Rossi (1982) kentlerin yapılarının heterojen kalınlardan oluştuğunu, medeniyeti ve tarihi meydana getiren şekillerin sürekliliğinin önemini özellikle belirtmenin yanı sıra, kent içindeki konut yerleşmelerini anıtlarla biçim kazanmış örüntüler olarak tanımlamaktadır.

Yazılı kaynaklar dünyada kentlerin 5500 seneden öncesinde de oluştuğunu ortaya koymaktadır. Mezopotamya, Nil vadisi, İndus vadisi ve Huang-Ho vadisinde bulunan en eski kentler buna örnektir (Şekil 2.1). Dini, siyasi ve ticari

faktörler de dahil olmak üzere erken kentlerin oluşumunu hızlandırabilecek çeşitli organizasyonel faktörlerin varlığı bilinmektedir (Frey, 2001). Chandler ve Fox (1974), M.Ö. 400 ile 11. yüzyıl arasında Babil'de (250.000), Patna'da (350.000) ve Roma'da (650.000) nispeten geniş aglomerasyonları belgelemektedir.

Tarihsel süreçte, özellikle feodal toplumdan sanayi toplumuna geçişin yaşandığı XIX. yudan itibaren kent, üzerinde konuşulmaya, tartışılmaya ve tanımlanmaya çalışılan bir nesne olmuştur.

Henüz gelişmiş bir kent sosyolojisinden bahsedemeyeceğimiz XIX. yyda geleneksel toplumdan modern topluma, tarım toplumundan sanayi toplumuna geçişteki toplumsal değişim sosyal bilimcilerin odaklandıkları nokta olmuştur (Adem Sakarya, 2014).

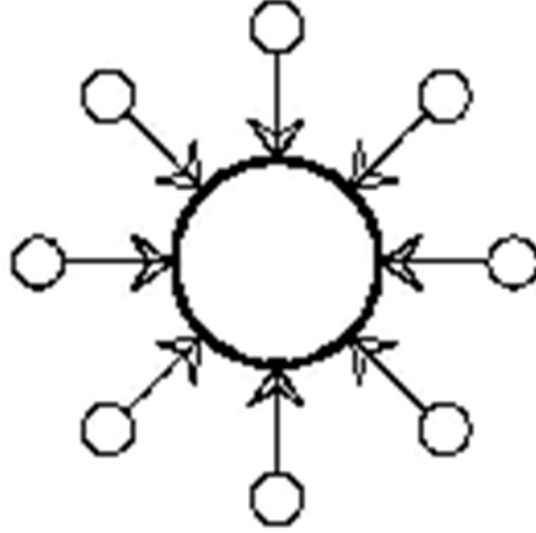
Şekil 2.1: İlk Uygarlıkların Oluşmu ve Yaygınlaşması (Kerimli, 2010).

XX yüzyılın sonu ve XXI yüzyılın başları, çağdaş teknolojinin, iletişimin, yeni ulaşım sistemlerinin meydana gelmesi devri olarak nitelendirilmektedir. Nitekim, insanların dünyada yerleşim yoğunlukları da artmış, tüm bunlar bölgesel işleyiş ve şehir planlama süreçleri karşısında sorumluluğu da arttırmıştır. Bölge ve şehir planlama, modern dünya kentlerinde sürekli ve sürdürülebilir kalkınma için önemli etken haline gelmiştir (Eldarov, 2013).

2.1.2. Kentleşme Kavramı

Kentleşme kavramının başlangıcı, insanoğlunun “avcılık ve çobanlık” safhasından “yerleşik hayata” geçiş devrine kadar uzanmaktadır. Bu durumda da kentlerin ortaya çıkışı uygarlıkların doğuşu ile birbirine benzemektedir. Sonuç olarak, uygarlık, organize edilmiş bir toplumsal yaşam olarak tanımlandığında, bu yaşam biçimini yoğun olarak kentlerde görmek mümkündür (Url-1).

Etimolojik olarak “kent”, “citta” “cite” ve “ciudad” (latince kökü “civitas”) sözcüğü, Avrupa Kentsel Şartı’nda, iki temel kavramı içermektedir. Arkeolojik, topografik, kent planlama ve yapısal açıdan insan topluluklarının bulunduğu bir mekân olmakla, Tereccani Italien Ansiklopedisi’nde, toplum hayatının temel karakteristiğini ve çekirdeğini oluşturan tarihi ve yasal bir oluşum olarak tanımlanmaktadır (Avrupa Kentsel Şartı, 1996).

Şekil 2.2: Kerimli (2010)'a göre kentleşme süreci.

Kerimli (2010)'a göre kentleşme, kırsal nüfusun kente akın etmesidir. Bu süreçte, kırsal çevreden, nispeten küçük yakın kentlerden, büyük şehirlere nüfusun artan hareketi (iş yerlerine, kültürel alanlara vb.) yaygındır (Şekil 2.2).

İlk olarak 7000 yıldan daha önce beliren, M.Ö. 400 yıllarında kendilerini tam olarak göstermeye başlayan ilk kentler doğal olarak küçük ölçekli, yerleşik köy ve kasabalardan çok az farkı olan yapılardı. Bu kentlerin boyutlarının küçük görünmesine neden, uzun mesafeli ulaşımın maliyetinin yüksek ve tarım veriminin düşük olmasıydı. Tarımda verimliliğin artışı en çok da nüfusun bir

arada toplanmasına olanak taşımakla, demir sektöründe metalurjik buluşların, tarımsal makine teknolojisinin ve bu sektördeki gelişmelere bağımlı olan ulaştırma teknolojisinin yükselmesini gerekli kılmaktadır (Hatt ve Reiss, 2002).

Ortaçağda Avrupa’da, şehirlerde ticaret hızla yaygın hale gelmiştir. Ticaretin bu boyuta gelmesi kentlere yeni bir kimlik kazandırmakta, bu yeni kimlik kentlerle beraber kırsal kesimleri de değiştirmekteydi. Kırsal bölgelerde bulunan sanayi artık kendine yeni yer olarak kentleri belirlemişti. Ortaçağ şehirlerinin gerçek özelliği sermaye ve hürriyetti. Ticaret sayesinde sermaye artmış, aynı zamanda ticaretin yaygın hale gelmesi liman kentleri olgusunun ortaya çıkmasına, ticaret için uygun yerlerin daha da önem kazanmasına, hızlı bir kentleşme sürecine girmesine, şehirler arası ilişkilerin artmasına sebep olmuştur. Ortaçağda, kentlerin oluşumunda en önemli özellik onların denize yakın olmasıydı (Pirenne, 2006).

Günümüzdeki anlamıyla kentleşme, sanayi devrimi ile başlayan bir kavramdır. XVIII yüzyılda başlangıcını Batı Avrupa’da alan sanayi devriminin etkisinin yanı sıra geride üç önemli sonuç bırakmıştır. Bu sonuçlar, beraber ve karşılıklı (işlevsel) etkileşim içerisinde oluşmakta, üretimde yenilik, nüfus mobilitesinde hızlilik ve sosyal yapıda farklılık olarak ortaya çıkmaktadır (Özer, 2003).

Demografik Açıdan Kentleşme: Sanayi öncesi başkentlerin nüfus sayıları günümüzdeki ortalama büyüklükteki kasabalar kadardı. O dönemlerde kentlerin nüfusunun iki yüz ve ya üç yüz bin civarına ulaşabilmesi, bu kentlere, Roma, Bağdat, Paris, İstanbul, Pekin, Petersburg gibi büyük imparatorluklardan birine başkent olma olanağı sağlamaktaydı (Kaya, 2007).

Sanayi ve teknolojinin gelişimi, insanların zaman şartlarına ayak uydurarak, daha uygun çalışma bölgelerine göç etmelerine neden olduğu gibi, kentlerde de toparlanmalarının başlıca sebebidir. Gelişmiş ülkelerin kentleşme derecelerine baktığımızda, bu kentlerde sanayileşmenin başlamasıyla kentleşmenin de hız kazandığını görebiliriz. İngiltere’de sanayileşme 18. Yüzyılın sonlarında kendini göstermeye başlarken, Fransa, Almanya ve Amerika’da bu süreç daha sonralar ortaya çıkar. Gelişmiş ülkelerde yerleşim alanları sanayi bölgeleri veya çevrelerinde ortaya çıkmaktadır (İsbir, 1991).

Sosyal Açıdan Kentleşme: Toplumsal açıdan kentleşme, kentlileşme ile koşut bir olgudur. Kentlileşme, eski geleneklerin yerini yenilerin alması, sosyal değerlerin kentten dışarıya etki etmesi, kentlerin içinde yaşayan insanların davranışları üzerinde etkili olması, alt yapı hizmetlerinin derecesi ve kalitesinin artması, kentlileşme ile birlikte kent ve kentli kültürünün birey ve kurum ilişkilerine hakim olmasıdır. Sosyal açıdan kentleşmemiş yerleşim birimleri, her ne kadar demografik açıdan kent sayılsalar bile, sağlıksız kentleşmenin birer örneğini oluştururlar (Kaya, 2004).

Ekonomik Açıdan Kentleşme: İlk kentler ihtiyaç fazlası ürünün toplandığı tapınakların çevresinde ve pazaryerlerinde kurulmuştur. Kentlerde oturan insanlar yaptıkları işe ve yaşayış tarzlarına göre alt, orta ve üst düzey olmak üzere çeşitli sosyal tabakaları oluşturmuşlardır. Böylece sosyal tabakalaşmanın yer aldığı, farklı iş bölümlerinin olduğu kentler; köylerden farklı bir yapıya bürünmüşlerdir.

2.1.3. Kentlileşme Kavramı

Kentlileşme tanımı için ortak bir ele alış biçimi bulunmamaktadır. Kentlileşmeyi mekânsal ağırlıklı bir süreç olarak tanımlayanların yanı sıra, ekonomik, sosyal ve kültürel yönden tanımlayanlar da vardır ki, bu tanımlama biçimi daha uygundur (Kaya, 2007).

Mekânsal ağırlıklı olarak tanımlanacak olsa, kente göç ile birlikte başlayan nüfus hareketliliğinin kentin belirli bir kesiminde kararlılık kazanmasına kadar süregelen aşamaya kentlileşme denmektedir (Kaya, 2007).

Kentleşme, endüstrideki ve tarımsal yapıdaki değişimlerin ortaya çıkardığı bir bulgudur. Kentleşme daha çok, toplumsal değişim sürecini önemli ölçüde etkileyen ve bazı topluluklarda hızlandırabilen bir kavramdır. Bu değişim içinde insanların karşılıklı ilişkileri yeniden yapılandırılırken, ilişkiler menfaat dengesine bağlı olarak kurulmaktadır. Ayrıca bu ilişkilerde bireyci ve akılcı tutumlar egemen hale gelmektedir. Böylece de kırsal kesimden kente göçenlerde bir "kentlileşme" süreci başlamaktadır (Url-2).

Ekonomik ve sosyal tarafları ile köy insanının kent insanına dönüşme süreci, aynı zamanda, ülkenin toplum yapısındaki dönüşme ile paralellik göstermektedir. Toplumun ekonomik yapısındaki dönüşüm ile kişinin ekonomik ortamdaki dönüşümü özdeş bir yapıya sahiptir. Yine aynı şekilde, bu

dönüşümün bu denli benzerliği sosyal mekânda da geçerli olarak kalmaktadır (Çizelge, 2.1) (Avrupa Kentsel Şartı, 1996).

2.2. Mekan Olgusu

Mimari mekânı oluşturan başlıca etken, insanların bina içinde veya dışında birbirleriyle bu mekânlarda kurdukları etkileşimli ilişkilerdir (İnceoğlu, 2009).

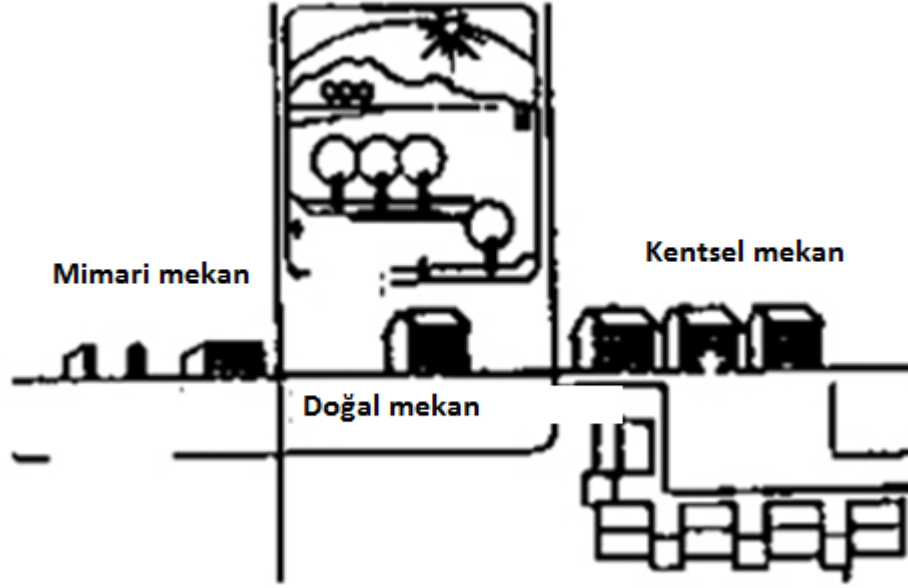
Mimari mekân, içinde yaşamını sürdüren kullanıcıların psikolojik, fizyolojik ve toplumsal gereksinimlerini karşılayan bir boşluk veya bir uzay parçası, varoluşsal mekânın somutlaşmış hali olarak tanımlanmaktadır (Schulz, 1971).

Sınırların veya nesnelerin birbiriyle olan ilişkisinden ve nesnenin hiçbir özelliğinin olmadığı halde sadece sınırların oluşturduğu yüzeylerden doğması, mimari mekân oluşumunu tanımlar. Ayrıca, bu sınırlar, neredeyse belirgin sınırlar olup, bölünmeye veya bozulmaya maruz kalmayan bir formun sürekli yüzeylerini ya da tam aksine, sadece birkaç tane işaret oluşturmaktadırlar (Von, 1990).

Dış mekânda bulunan yapıların bir birleriyle ve aynı zamanda diğer elemanlarla ilişkilerinin oluşturduğu mekâna kentsel mekân denmektedir (İnceoğlu, 2009).

Kentsel mekân, yerlilerin ve yabancıların çok az kısıtlamalarla girebildikleri, fiziksel ve herkes tarafından erişilebilen, şehirlerin, kasabaların ve kırsal mekânların da içlerinde konumlandığı mekânlardır (Madanipour, 1999).

Bir mekânı sınırlandıran öğelerin farklılık derecelerine göre, mimari mekan ve doğal mekan ayırımı yapılmaktadır. Bu öğeler, duvarlar, sütunlar, tavanlar, döşemeler, kolonlar ve girişler olduğu takdirde mimari mekân tanımından söz edebiliriz. Eğer bu öğeler, ufuk, yeryüzü, gökyüzü, çalılık, ağaçlar ve bulutlar ise o zaman doğal mekândan söz edilebilir. Mimari mekânın veya doğal mekanla bir arada mimari mekanın oluşturduğu kentsel mekanlar, sokaklar, caddeler, binalar, aynı zamanda yeşil mekanlar, ağaçlar vb. öğeler ile sınırlanmaktadır (Joedicke, 1985) (Şekil. 2.3).

Şekil 2.3: Mimari mekân, kentsel mekân ve doğal mekân ayrımı (Joedicke, 1985).

2.2.1. Kentsel mekân kavramı ve sınıflandırılması

Öksüz' e (2004) göre, açık alanların etkili bir tanımı olan kentsel mekân, temelde varoluşsal mekânın somutlaşmış şekli olan mimari mekânla doğrudan bağlantılıdır. Geçmişte kentsel mekân ve mimari mekân, aralarındaki süreklilik nedeniyle, aynı anlamda mekânlar olmalarına karşın, modernizm ile birlikte mimari mekân yapısal ve algısal olarak yalıtıma uğramış ve birbirlerinden bağımsız binaların mekânı karakterine bürünmüştür. Bağımsız binalara gösterilen ilgiye karşın binalar arasında kalan mekânların nitelik ve organizasyonu büyük ölçüde şansa bırakılmıştır. Sonuçta kent mekânları, planlamadan arda kalan mekânlar karakterine bürünmüştür (Günel, 2008).

Krier (1979), estetik ölçütler söz konusu olmadığında, kentlerde ve diğer yerleşim birimlerinde, binalar arasında kalan tüm mekân tiplerinin “kentsel mekân” olarak tanımlanabileceğini belirtmektedir. Krier'e göre; dış mekânların, kentsel mekân olarak algılanmasını sağlayan, mekânın estetik, nitelik ve geometrik özellikleridir.

Krier, kentsel mekânı oluşturan iki temel elemanı “sokak/cadde” ve “meydan” olarak sınıflandırırken, iç mekândaki “koridor” ve “oda” ile aynı geometrik özellikleri gösterdiklerini belirtmektedir. Her ikisini de karakterize eden işlev

ve sirkülasyon paternleri ve onları çevreleyen duvar boyutları ile birbirlerinden farklılaştıklarını ifade etmektedir(Günel, 2008).

Öksüz (2004)'e göre kentsel mekânların özellikleri aşağıdaki gibi sıralanmaktadır:

- ✓ Kentsel dış mekânın eni, boyu, yüksekliği vardır. Yani üç boyutludur.
- ✓ Üzerinde kentsel olaylar, aktiviteler geçer.
- ✓ Kentliler mekânı kullanır, ondan yararlanır.
- ✓ Kentsel mekân duyular ve duygular yoluyla algılanır ve kavranır.
- ✓ Kentsel mekân kişiye has ve sübjektif yorumlanır, değerlendirilir. Böylece kentsel mekân ile kişi arasında duygusal bir bütünleşme kurulur. Bu özellik kentsel mekân kavramını kentsel alan kavramından ayırır; kentteki boşluklar kentsel alan olarak değerlendirilir, oysa bir kent meydanı ancak kentsel mekân olarak değerlendirilir.
- ✓ Kentsel alan kavramı üç boyutludur, kentsel mekân kavramı ise içerisindeki, ekonomik, sosyal, kültürel, politik, dinsel, eğitim, spor gibi etkinlikler nedeniyle çok boyutludur.

Trancik (1986) ise kentsel mekânların özelliklerini üç ana grupta toplamıştır:

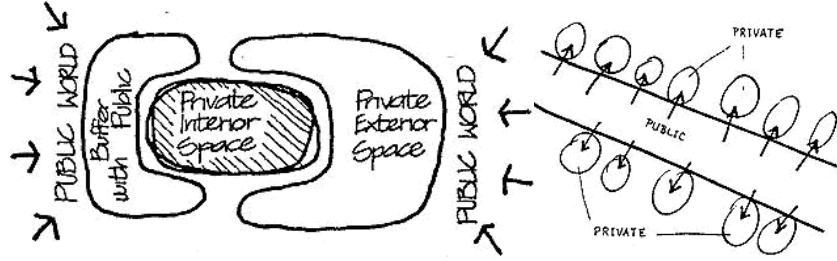
- ✓ **Üç boyutlu iskelet:** Kentsel mekânın sınırlarını kapalılık derecesini ve mekânsal duvarın karakterini belirler. Geçirgenlik, açıklıklar veya yüzeysel süsler tıpkı düşey kütlelerin, yatay mekânla ilişkisi gibi kentsel mekânın karakterinin belirlenmesinde etkili olur.
- ✓ **İki boyutlu doku:** Yer düzleminin kompozisyonu, malzeme ve dokusu, kentsel mekâna çok değişik etkiler vermede yardımcı olur.
- ✓ **Mekan içindeki objeler:** Heykel, su, ağaç gibi objeler mekânda daha akılda kalıcı, mekânı organize edici rol oynarlar.

Günümüze kadar gelen, başarılı sayılabilen tüm kentsel mekânlar, bu üç örgütsel kavramın zengin birleşimlerinden oluşmaktadır. Ancak tüm bunların yanı sıra, kentsel mekâna karakterini veren, insan etkenleri olmuştur (Trancik,1986).

Newman (1996) kentsel mekânda;

- ✓ Kamusal mekân
- ✓ Yarı kamusal mekân

- ✓ Yarı özel mekân
- ✓ Özel mekân sınıflandırması yaparak kamusal alanlardan özele uzanan bir mekânlar hiyerarsisi oluşturmuştur (Newman, 1996) (Şekil 2.4).

Şekil 2.4: Kentsel yapıda kamusal ve özel mekanlar arasındaki ilişkiler (Trancik, 1986).

Özel ve kamusal alanlar kentte birbirinden sert ve kesin çizgilerle ayrılmazlar. Bunları tamamlayan geçiş mekânları vardır. Bunlar da yine kentsel dış mekânlara ait olan yarı-özel ve yarı-kamusal mekânlardır (Bakan ve Konuk, 1987).

Kamusal mekânlar her kentlinin tartışmasız girebildiği, serbestçe hareket edebildiği, kamuya ait mekânlardır. Kamusal mekânlar yapılanmış veya yapılanmamış olabilir. Yapılanmış kamusal mekânlara örnek olarak, kent yapılarını oluşturan hizmet, yönetim, sanayi, dinlenme, eğlence vb. yapıları verilebilir. Yapılanmamış kamusal mekânlara örnek olarak ise, meydanlar, sokaklar, parklar, caddeler vb. örnek olabilir (Öksüz, 2004) (Şekil 2.5).

Şekil 2.5: Kamusal alan örneği. Bakü Neftçiler caddesi ile Azadlık caddesinin kesişimi (Url -3).

Yarı kamusal mekânların mülkiyeti bazen bir grup kentliye, bazen de kamusal yönetimlere aittir. Avlu, ortak bahçe, otopark, merdiven boşluğu vb. bu tür mekânlardır. Bu mekânlar, kullanıcılarına farklı bir statü yaratmaktadır. Ayrıca

özelliği nedeniyle mekânda bir oto kontrol yaratılarak, yabancıların bu mekânı kullanmasını denetlenmektedir (Öksüz, 2004) (Sekil 3.6).

Herhangi bir yapıya ait olan, dışarıdan görülebilen, kişi mülkiyetinde (özel mülkiyette) olan, başkalarının görsel olarak yararlandığı alanlara yarı özel mekanlar denilmektedir. Örnek olarak; bahçeli konutlarda ön ve yan bahçeler, apartman düzeninde balkonlar vb. verilebilir. Bu mekânlar kişinin özel mülkiyetinde olmasına rağmen toplumsal bir denetim söz konusudur. Örnek olarak apartman girişi, kapı önü eşiği verilebilir (Öksüz, 2004).

Özel mekânlar belli bir kişinin ya da grubun kişisel kullanımına ait mekânlardır. Yapılanmış veya yapılanmamış özel mekânlar olabilir. Örnelemek gerekirse, yapılanmış özel mekânlar, konutlar, işyerleri, özel mülkiyetteki tarım, sanayi, hizmet vb, yapıları; yapılanmamış özel mekânlar; içinde yapı bulunmayan arsa, arazi, bahçe vb. gibi mekânlardır (Öksüz, 2004).

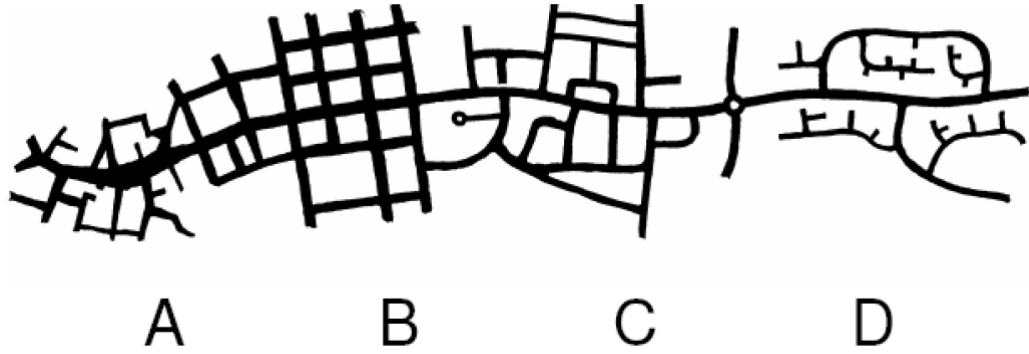
2.2.2. Kentsel Doku Tipleri

Bir kentin tüm parçaları, o kentin kendi yaşam biçiminin, kendi öznel şeklinin ve geçmişinin somut bir belirtisidir ve bu alanların biri diğerinden, kendi özelliklerinin morfolojik ve yine muhtemelen tarihi ve dilbilimsel açıdan araştırılması amacıyla ayırt edilebilir (Rossi, 1982).

Kent Dokusu, kent organizmasını, onun parçaları ve bileşenlerinin karşılıklı ilişkisini nitelendiren kavramdır. (Kerimli, 2010)

Görsel olarak kent dokusu, önemli fonksiyonel noktaların yerleştirilmesi ile ve ayrı ayrı fonksiyonel alanlar arasında yollar aracılığı ile kurulan ilişki konfigürasyonu ile ifade edilir. Kent anayolları ona birleşik bölgelerle beraber kent dokusunun nispeten daha sabit öğeleridir. (Kerimli, 2010) Stavniçiy (1990)'e göre, yol sisteminin önemli eksenleri ve düğüm noktaları ve onları çevreleyen kentin tüm somut objeleri ve yapılarının bulunduğu alanlar kent dokusunu oluşturur. Simonds (1961), kentin ana aksları, dolaşım sistemleri ve bu aksların çevresinde de yerleşim alanları bulunduğunu ve aynı zamanda çeşitli yol ve yerleşim sistemlerinin farklı niteliklere sahip kent dokularını oluşturduğunu belirtir.

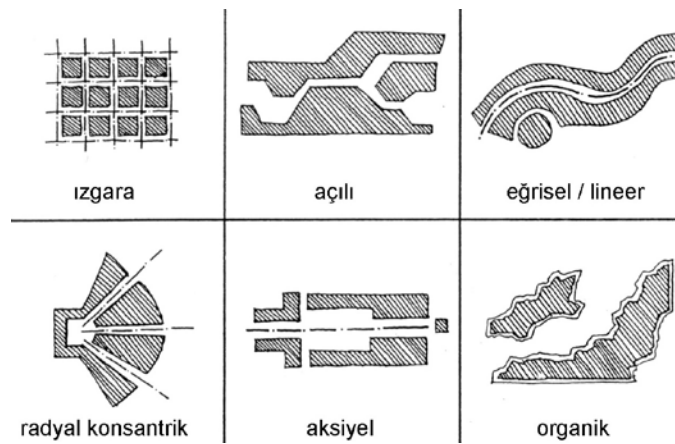
Marshall (2005) kentsel dokuyu oluşturan ulaşımın dört farklı şemasını ortaya koymaktadır (Şekil 2.6):

Şekil 2.6: ABCD tipolojisi (Marshall, 2005).

Trancik'e (1986) göre ise kent dokusunu oluşturan dolu-boş ilişkileri binaların şekil ve yerleriyle biçimlenmekte ve çevre elemanlarının yönlendirilmesi ile altı tipik model oluşturmaktadır (Şekil 2.7). (Günel, 2008)

- ✓ Izgara yerleşim
- ✓ Açılı yerleşim
- ✓ Eğrisel/lineer yerleşim
- ✓ Radyal konsantrik yerleşim
- ✓ Aksiyel yerleşim
- ✓ Organik yerleşim

Şekil 2.7: Kent dokuları (Trancik, 1986).

Bu modellerde farklılıklar söz konusu olabilir: ortogonal/diyagonal kaplama (geliştirilmiş ızgara), rastgele organik (bölge ve doğal özelliklerin oluşturduğu),

düğümsel (noktasal) konsantrik (doğrusal ve biçimlerin etrafını saran aktivite merkezleri) bunlardan üçüdür. Birçok kent bu modellerin permütasyonu ve kombinasyonuyla inşa edilmiştir (Roma, Manhattan) (Trancik, 1986).

2.2.3. Kentsel İşlev Alanları

Bir kent, arazi kullanım haritalarında sınırları ve fonksiyonları belirlenen bölgelerden oluşur (Kerimli, 2010).

Modern bir kent barınma, çalışma, rekreasyon ve ulaşım olmak üzere dört temel işlev aksına sahiptir. Bir kentteki başlıca fonksiyonların nitelikleri kısaca şöyledir (Kerimli, 2010):

Kent merkezi: Birden fazla fonksiyon içeren, çeşitli işlevlerin yoğun olarak bir arada bulunduğu, kentin sosyal hayatının odak noktası ve tüm kentliler tarafından bilinen bir bölgedir (Kerimli, 2010). İş yerleri ve ya eğlence merkezi işlevi yapan, sık inşa edilmiş ve yüksek yapıların dikine gelişim gösterdiği bölgelerdir (Uzun, 1990) (Şekil 2.8).

Şekil 2.8: Manhattan, New York'un sosyal ve iş merkezi (Url -4).

Konut bölgeleri: Konut yapılarının, kamusal alanlar ile dinlenme işlevine sahip hizmetlerin bulunduğu, halkın sanayi dışı aktiviteleri icra ettiği kent bölgesidir (Kerimli, 2010).

Endüstri bölgeleri: Üretim tesislerinin bulunduğu, genelde yatay gelişim gösteren bölgelerdir. Bir kent içerisinde birden fazla endüstri bölgesi bulunabilir.

Ticaret bölgeleri: Alışveriş merkezlerinin ve bu gibi ticaret-hizmet aktivitelerinin en fazla yer aldığı, kentin en canlı bölgesidir. Bir kentte, kent merkezi dışında da ticaret bölgeleri bulunabilmektedir. Ticaret bölgeleri, yatay ve düşey yönde gelişen yapı yoğunluğu ile beraber, iş merkezleri ve konut bölgeleri ile iç içe bulunabilmektedir.

Yeşil alanlar: Yeşil alan sistemi kentsel sistemin ayrılmaz ve önemli bir parçasıdır. Yapay ve doğal yeşil alanlar olmak üzere ikiye ayrılır. Yeşil alanlar sistemi aşağıdaki amaçlara hizmet eder:

- Nüfusun dinlenme ve spor aktivitelerinin organizasyonu
- Kent ortamının sıhhi-hijyenik durumunun iyileştirilmesi
- Kent mekanının estetik açıdan gelişimi

Kerimli (2010)'e göre yeşil alanların planlama organizasyon ölçeği, kentin alan ölçülerine ve planlamasına, yerel doğal iklim koşullarına bağlı olarak değişir. Muhtelif amaçlı yeşil alanlarının kent sınırları içerisinde tuttuğu yer %40, konut alanlarında %25'ten az olmamalıdır. Kent alansal kullanımının yoğunluğuna ve fonksiyonel yapıya göre gruplandırılır:

Merkezi bölge: Çok fonksiyonludur. Çeşitli fonksiyonlar yoğunlaşır. Kamusal yaşamın odağıdır. İleri derecede benimsenilmiş bölgedir.

Periferial bölge (etraf, kenar): Düşük yoğunluklu ve az fonksiyonludur, merkezle ilişkisi zayıftır (merkez, doğal ve yapay engeller). kendine özgü düşük yoğunluk derecesi ile benimsenilmiş alanlardır.

Orta bölge: Fonksiyonların yoğunluğu ve benimsenilme derecesi merkezi bölgeye oranla az, periferik bölgeye oranla daha fazla olan bölge yapısıdır.

Uzak periferial: Fonksiyonların en az düzeyde olduğu alanlardır.

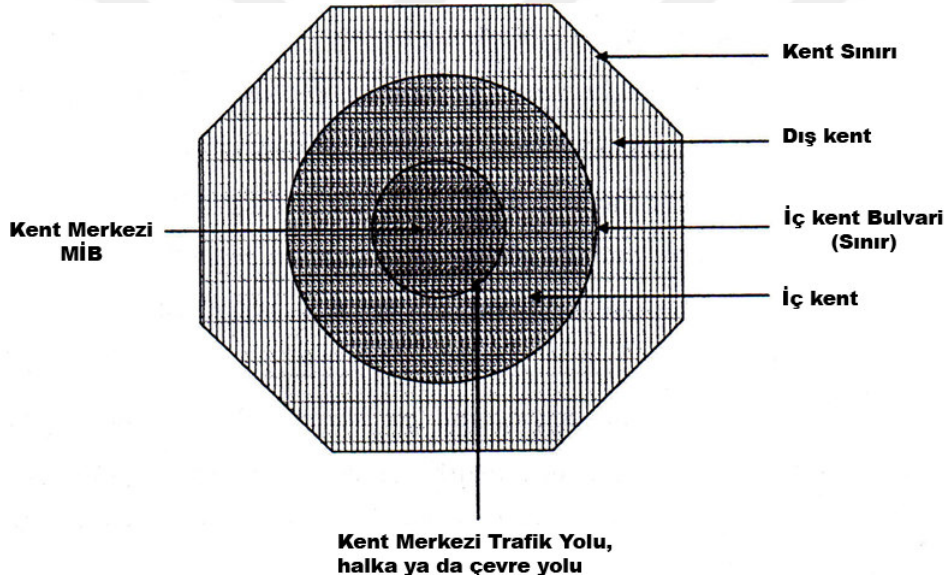
Simonds (1994) ise kent mekanını üç bölüme ayırmaktadır (Sekil 2.9):

MİA (merkezi iş alanı): Bu bölgede gelişim dışı değil, yukarıya doğru görülmektedir. Kentin sosyal ticari ve yönetim merkezidir. MİA'nın yüksek apartmanları, yüksek gelirliler için tasarlanırken, bu sınırların dışında her türlü gelir seviyesinde mahalleler bulunmaktadır.

Kent merkezine ya da MİA'e birleşik biçimde olan iç kent: MİA'nın sınırında bulunmaktadır. MİA'dan ve dış kentten trafik yolu ya da yaya yolu ile ayrılmaktadır. Genellikle, kullanılmayan, ama eskiden canlı olan mahallelerin

kullanım kalıntıları görülmektedir. Burada aynı zamanda, evlerin içerisinde de mevcut olan iş yerleri bulunmaktadır.

Sınır oluşturan iç kent bulvarının dışında kalan dış kent: Kentin sınırlarına kadar uzamasının yanı sıra, dışa doğru büyüyen genişleme halkalarının olmasına rağmen, birçok eski mahalleler hala kalmaktadır. Yeni uydu merkezleri (sağlık, eğitim, iş ofisler, tekstil ve dinlenme) dış kentlerde yer alır. Bunun gibi iç içe bağlı şekilde oluşan uydular, birlikteliği arayan yatırımcıları cezbederek, daha etkili aktivite merkezleri ve konut yakınlığı avantajı ile en uygun bölgesel geçişi elde ederler. Alan yönetmeliklerinin eksikliğinden dolayı, çoğu dış yerleşim alanları, eski araç otoparkları ve büyük yük taşıtlarının park edildiği durakları gibi uygunsuz kullanımlar ile dolmaktadır. Bu kullanımlar, mahalle ve peyzajı kötü yönde etkileyen etmenlerdir.

Şekil 2.9: Kent bölümleri (Simonds, 1994).

Kent Merkezi kavramı ile ilgili farklı yaklaşım ve tanımlamalar yapılmaktadır. Kent merkezi, kentli davranış örneklerine seçenek olanaklarının yaratıldığı, tüketim toplumunda yalnızlaşan insana sosyal ilişki olanaklarının hazırlanabileceği ve o kentin karakteristik özelliklerinin yansıtıldığı, ait olduğu kenti simgeleyen alanlardır (Lynch, 1960).

2.3. Kent İmajı

2.3.1. Algılama ve kavrama süreci

Latince köklü "percipere"den kaynaklanan algı kelimesi duyularla kavramak ve fark etmek anlamına gelmektedir (Rapoport,1977).

Algı, psikoloji ile bilişsel bilimlerde duyuşsal bilgi alımı, yorumlanması, seçilmesi ve düzenlenmesi anlamında kullanılır. Algı duyum ile kolaylıkla karıştırılabilir. Ancak duyumda herhangi bir yorumlama ve anlama bulunmaması, algı ve duyum arasındaki farkı açıklar. Duyu organları dışarıdaki uyarımları alarak, bunları sınırlar aracılığıyla beyindeki merkeze iletir. Bu sayede duyum oluşur. Duyum ses, ışık, koku ya da basınç olabilir. Algılamada duyum oldukça önemlidir. Algının meydana gelmesi için duyum, duyumun meydana gelmesi için uyarım, uyarım için uyarıcının olması gerekir (Url-6).

Aydınlı (1986)'ya göre, algılama, alıcı organlarımız yolu ile elde ettiğimiz her türlü informasyonun beynimizde şekil ve görünüm kazanmasıdır. Algılama, çevremizdeki her şeyin anlaşılabilmesi, anlam ve değer kazanabilmesi için gerekli ve önemli bir süreçtir. Bir mimari nesnenin insan tarafından alıcı organlar yoluyla fark edilip, bir imaj olarak kabul edilmesi ve bu olayın bir sonuca ulaşana kadar geçirdiği sürece algılama süreci denir (Günel, 2008).

Algılama ise; alıcı organların çevredeki enerjinin etkisi altında uyarılmasıyla ortaya çıkan nörofizyolojik bir süreçtir. Alıcı organlar, nesne ve olayların özelliklerine göre farklı duyuşsal veriler üretmektedir. Bu özellikler, duyuşsal düzeyde nörofizyolojik enerjiye dönüşür ve bu aşamada algı süreci başlamaktadır. Bu süreçte gerçekleşen işleme algılama ve ortaya çıkan ürüne de algı adı verilmektedir (Günel, 2008).

Lang (1987) algılama ile ilgili görüşlerinde algılama sürecinin bazı koşullar bağlamında gerçekleştiğini savunmaktadır:

- Algılama; aktif bir süreçtir, davranış, algılayan bireyin ve algılanan nesnenin özelliklerinin bütünlüğü içinde değerlendirilir.
- Algılama; güdümlü tepkiler yardımıyla açıklanamaz. Sözgelimi laboratuvar ortamında istenen koşulları sağlayan uyarıcının algılanması sonucu ortaya çıkan değerlerin gerçeği yansıtması söz konusu olamaz.

- İnsan-çevre ilişkisi, dinamik bir süreç içerir; hareket algıda önemli rol oynamaktadır.
- Algı, kişilere göre değişen bir olgudur; hakim olunan çevre imajı, mevcut motivasyon ve tutumlara bağlı olduğu kadar, geçmiş deneyimlere de dayanmaktadır
- Algılamada insan, çevresinden amaçlarına uygun bilgi almaktadır; beklentiler ve eğilimler algılamayı yönlendirmektedir. (Günel, 2008).

J. Lang tarafından ortaya atıldığı gibi algıda önceki yaşantı ve deneyimlerin etkisi büyüktür. Algılama anında beyinde, bireyin beklentilerini, geçmiş yaşantılarını, diğer duyu organlarından gelen başka duyuları seçme, bazılarını ihmal etme, bazılarını kuvvetlendirme ve beklentilerine anlam verme işlemleri gerçekleşmektedir. Duyu organlarının beyne ilettiği duyular son derece basittir, ancak algılama; geçmiş öğrenme ve deneyimlerin de işin içine girdiği son derece karmaşık bir süreç olarak ifade edilmektedir (Günel, 2008).

2.3.2. Algı türleri

Bireyin ihtiyaçları ve onlardan kaynaklanan güdülerin, bireyin bilgi birikimi ve deneyimlerinin de algılama sürecinin işleminde önemli rol oynadığı bilinmektedir. İnceoğlu (2010), algılamanın oluşturucu öğeler olarak da nitelendirilebilecek olan bu öğelerin, söz konusu sürecin gerçekleşmesindeki yerlerine ve işlevlerine bağlı olarak algılamayı simgesel, görsel, duygusal ve seçimleyici olmak üzere dört gruba ayırmaktadır:

2.3.2.1. Simgesel algı

1930'lu yıllardan beridir, savaş ve siyasetin bile reklam söyleminde kurgulanıp izleyiciye sunulması ile çağdaş toplumlarda bireyin algılamasının kendi haline bırakılmadığı realitesi hüküm sürmektedir. Lippmann (1922) kamuoyu, demokrasi gibi kavramlardan bahsederken bazı kişilerin, küçük azınlıkların çoğunlukların adına düşündüklerinden, görseller ve görüntü oluşturarak, onlara sunduklarından ve onların da bunları aynı şekilde kullanmaya istikametlendirildiğinden bahsetmektedir.

Lippmann, özellikle de o yıllarda kitlesel bir karaktere bürünmeye başlamış olan gazete, radyo ve sinema gibi kitle iletişim vasıtaları yoluyla insanlara, kendilerine özgü olmayan, kendi yaşamlarındaki gerçekleri yansıtmayan,

başkalarının hayatlarıyla ilgili bazı kesitlerin sunulması insanları, bunları, kendi gerçeklikleri gibi algılamalarının sağlanmasına çalışıldığına dikkat çekmektedir.

2.3.2.2. Görsel algı

Kişi, içinde yer aldığı dış çevreye ilişkin izlenimlerinin önemli bir kesitini görme yoluyla oluşturur. O halde görme duyusu, insanın çevresini algılama ve anlamlandırmasında, dolayısıyla çevresiyle ilişki kurmasında önemli bir boyut olarak karşımıza çıkmaktadır.

Görsel algılama özde biyolojik bir süreç olmakla birlikte bu sürecin işleyişinde psikolojik etkenler etkili olabilmektedirler. Kişi, yaşamının her anında çevresinde pek çok şeyle, durumla, olayla, nesneyle, insanla, başka canlılarla vb. karşılaşır. Kısacası birey, çok çeşitli renklerden, biçimlerden, cisimlerden oluşan bir görüntü kalabalığı ile çevrilidir. Biyolojik açıdan bakıldığında da birey çevresindeki bu renkler, biçimler ve cisimlerden oluşan görüntü karmaşıklığını görmektedir. Ancak görsel algılama sürecinin gerçekleşmesi için biyolojik anlamda görmek ön koşul olmakla birlikte yeterli koşul olmaz. İşte bu noktada, görsel anlamda algılama sürecinin gerçekleşebilmesi için bireyin, psikolojik, hatta duygusal yönden de görmeye hazır olması gerekir. Burada Berger (1995)'in bakmak ve görmek arasında yaptığı ayrım akla gelmektedir. Birey, çevresini kuşatmış olan renk, biçim ve cisim karmaşası içinde birçok şey görür, ancak onları algısal anlamda görebilmesi için onlara bakması da gerekir. İşte bireyin, çevresindeki görüntü karmaşası içinden seçme yaparak görme işlemini gerçekleştirmeye başlaması anından itibaren görsel algılama süreci başlamış demektir. Görsel algılama ile psikolojik süreçler arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır. Buna göre görsel algılamanın gerçekleşebilmesi için bireyin psikolojik olarak bakmaya ve görmeye hazır olması gerekir. Burada bireyin gereksinim ve güdeleri önemli ölçüde etkili olmaktadır. Başka bir deyişle bireyin, neyi görmek istediği, kendisini kuşatan görüntü karmaşası içinden neyi görmeye gerek duyduğu vb. görsel algılamanın gerçekleşmesi sürecinde önem taşımaktadır.

2.3.2.3. Duygusal algı

Bir olay ya da nesneyi algılamak, onu, yalnızca zihnimizde yer etmiş olan simge, sembol ve fiziksel nitelikteki birtakım izlenimlerle algılamakla yetinmez, aynı zamanda algılama konusu edilen bu olay, durum veya nesneye ilişkin algılama edimini sevme-sevmeme, iyi-kötü vb gibi duygusal nitelikteki birtakım izlenimlerin etkisiyle de gerçekleştiririz. Başka bir deyişle burada algılama sürecinin işleyişine duygusal tavır ve eğilimler de karışır. Bu açıdan baktığımızda algılama, evrenin uyarıcı yanı ile bireyin kendi öz bilgi birikimi, yaşam deneyimleri ve duygusal nitelikteki tavır ve eğilimleri arasındaki işlevsel ilişkiden kaynaklanır. Bu yönüyle bakıldığında kişinin dünya görüşünün bütünsel bir ifadesi olan simge, sembol, inanç, ideoloji yaşam deneyimlerinin derin izlerini taşır. Diğer yandan bireyin duygusal ve sezgisel anlamdaki her tür tavır ve eğilimi de bu yaşam deneyim alanı kapsamında ortaya çıkar ve işlevselleşir. Sözelimi, kişinin, çevresindeki insanlarla sıcak ilişkiler kurması, başkalarına sempatiyle ya da antipatiyle, olumlu ya da olumsuz duygularla yaklaşmasının temelinde çoğu zaman onun yaşam deneyim alanı içinde yer edinmiş olan duygusal nitelikteki tavır ve eğilimler vardır.

2.3.2.4. Seçimleyici algı

Algılama, içinde yaşadığımız dünyanın subjektif bir görüntüsüdür. Bireyin algılamasında, almış olduğu eğitim, içinde toplumsallaştığı kültürel ortam, sahip bulunduğu inanç, örf, adet, gelenek, görenekler yönlendirici etkiye sahiptirler. Genel olarak yaşam içinde bireysel tavır, davranış ve yönelimlerin özünü oluşturan bu etkenler kişiler arası ilişki ve etkileşim (interaction) biçimini de büyük oranda etkiler. Her birey olayları, nesnelere, durumları, içine doğduğu toplumsal ve kültürel ortam, içinde yer aldığı ilişkiler, içine girdiği etkileşim biçimleri, bireysel gereksinimler, beklentiler, değer yargıları, vb. ne göre farklı biçimde algılar. Kişilerin, durumları, olayları, nesnelere, kısacası çevrelerini bu kendilerine özgü algılama eğilimleri “seçimleyici algılama” olarak adlandırılır. Örneğin hava alanında uçak beklemekte alan bir mühendis, bir avukat, bir doktor, bir sigortacı ortamı farklı yönleriyle algılayabilirler ve büyük bir olasılıkla mesleklerine ilişkin bilgi ve deneyimlerinin yönlendirici etkisiyle içinde buldukları ortamı seçimleyici algılamanın etkisi ile değerlendirirler. Algılama, bilincin ilk ögesidir. Bilinçli yaşamın temelinde, dış dünyadaki

nesnelerin, insanda var olan açık ya da gizli ön algılara sunulması, yani algılanarak, ön algılar kitlesine katılması süreci yatar. İnsan eyleminde dış dünyanın zihinde oluşturduğu “temsili imgeler” etkendir, bu “imgeler “ ise “algılar”dır. Dünya ile ilişkilerimizi duyular aracılığıyla yürüttüğümüz, “iyi” ya da “kötü” yaşam tanımlarımızı, duyularımızın bize ilettikleri mesajlara göre düzenlediğimiz için, bilim adamlarının duyulara bu ilgisini yadırgamamak gerekir. Algılama, salt duyulara bağlı fizyolojik bir süreç değildir. Bunun ötesinde belki de daha önemlisi duyuların merkezi sinir sistemine MSS elektro-kimyasal yolla ilettikleri enerji kotalarından ibaret alan mesajların, yapısal bir biçimde anlamlandırılması sürecidir. Bu anlamlandırma, MSS’de daha önceden (belki de bir bölümü, sosyobiologların öne sürdüğü gibi kalıtsal biçimde aktarılmış olan) var olan depolanmış ya da potansiyel bilgilerle (öngörüler), yeni bilgiler arasındaki ilişkiler belirlenerek yapılır. “Özümleme” (assimilation) ve “uygunlaştırma” (accomodation) mekanizmalarının algılamada da bir işlevi vardır. Duyusal mesajların birey için bir anlamı varsa “algılama” oluşur. Zihinsel psikolojide buna algılamanın “generic” karakteri denmektedir. Tüm algılar, ön algılardan bazıları ile birlikte değerlendirilerek, yine onlarla birlikte gruplaşırlar. Anlamalarını da bu gruptan kazanırlar. Bir başka deyişle, duyuların algıya dönüşmesi, yani MSS’ne gelen duyusal mesajların, kendilerine özgü geçmişleri, gelecekleri, etkileri, değişimleri, gizli ve çeşitli özellikleri ile “nesnelere”, yani ilişkilerimizde anlam taşıyan varlıklar olarak algılanmalar-, aynı sürecin farklı yönleridir. Bu yolla, elektro-kimyasal enerji, anlaşılabilir kavramlara, yani algılara dönüştürülür.

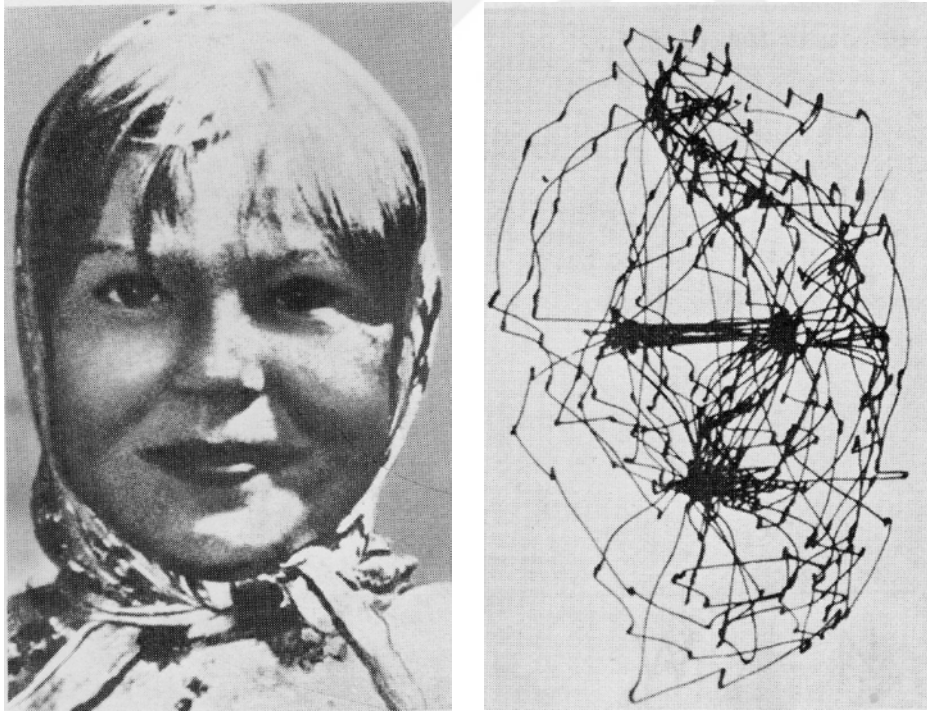
George-Palilonis (2006)’e göre, normal olarak algılamamızı belirleyen işlemlerin farkında olmayız. Sadece kendimizde ve dış dünyada olup biten herşeyi görme, işitme, dokunma gibi bütün duyu organları aracılığıyla algılarız. Böylece biz eşyaları zihnimize anlamlı bir bütün olması için biçim, şekil, ses veya görüntü biçiminde organize ederiz. Bu bağlamda, alıcı organlarımızın gerçekleştirdiği algı süreçleri aşağıdaki gruplara ayrılmaktadır:

- Görme Algısı
- İşitme Algısı
- Dokunma Algısı

- Tat ve Koku Algıları
- Uzay Algısı
- Zaman Algısı

Görme algısı: Bir saate baktığımızda onun parçalarını görmeyiz, onu bir bütün olarak algılar, bir zaman dilimi olarak tanırız. Algılama karışık ve karmaşık bir olaydır (Şekil 2.16). Kısacası, bireyin bir olayı neden o biçimde algıladığını etkileyen birbiriyle ilişkili bir çok olaylar ve nedenler vardır. Bir resme baktığımızda gözlerimiz sabit durmaz. Bir tarama işlemi yapar. Göz belirli bir süre hareketsiz kalır. Sonra başka yere sıçrar. Algılama gözün hareket ettiği sürede değil durakladığı dönemlerde meydana gelir.

İşitme algısı: Bir saz topluluğundan gelen sesi, ayrı ayrı müzik aletlerinden çıkan sesler gibi değil, ahenkli ve bütün bir ses olarak kavrarız. Bunun yanında kalabalık bir ortamda iken, işitmek istemediğimiz sesleri eleyip, duymak istediğimiz sesleri algıladığımız olur. Bunun nedeni, müziği toplu olarak, gürültüyü ayırt ederek algılama isteğimizdir.

Şekil 2.10: Görme Algılaması Sırasında Göz Hareketleri (Url-7).

Dokunma algısı: Dokunduğumuz eşyanın biçimi, yüzey durumundaki özellikleri bize eşya ile ilgili bilgiler verir. Bu bilgileri birleştirerek eşyayı

algılarız. Örneğin, pürüzlü ve dört köşe, pürüzsüz ve yuvarlak özellikler taşıyan bir eşyanın biçimlenmesinde, görme ve dokunma birbirine yardım eder.

Tat ve koku algıları: Bir meyveli pastanın tadına baktığımızda, pastanın içerdiği besin maddelerini ayrı ayrı değil de bir meyveli pasta tadı olarak algılarız. Hoşa giden bir yemek kokusunun algılanmasında, bu kokunun hangi yemeğe ait oluşunu bilmemizde, sebzenin, salçanın, soğanın ve diğer yemek malzemelerinin meydana getirdiği bir bütünlük vardır.

Uzay algısı: Çevremizdeki eşya ve uyarıcıları kendimize göre örgütler, onları bir "yön" içinde algılarız. Duyu organlarımız uyarıcıların kendimize göre hangi yönden geldiğini anlamamıza yardımcı olur. Eşyaların bir boşluk içindeki yerini belirtmeye "yerleştirme" denir ve bu faaliyet çeşitli duyu organlarının ortaklaşa çalışmasıyla meydana gelir. Uzay duygusu, önce görmede sonra dokunmada en son da işitme duyularında vardır. Demek ki, uzay algısının meydana gelmesinde tüm duyu organlarımızın rolü büyüktür. Uzay algılarımız izafiyet noktaları yardımıyla kolaylaşır. Uzaklıkların anlaşılmasında izafiyet noktaları yardımcı olur. Örneğin elimizde ölçecek bir alet bulunmasa bile ne kadar, kaç kilometre yol yürüdüğümüzü böyle belirli noktalara göre ayarlayabiliriz.

Zaman algısı: Uzaydaki eşya ve olayların algılanması belirli bir sürenin geçmesini gerektirir. Uzayda meydana gelen herşeyi süre ifadesi olan "zaman"la göstermeye çalışırız. Örneğin sınav olurken, kitap okurken, film seyredirken, gece-gündüzlerin art arda gelmesinden zamanın geçtiğini anlarız.

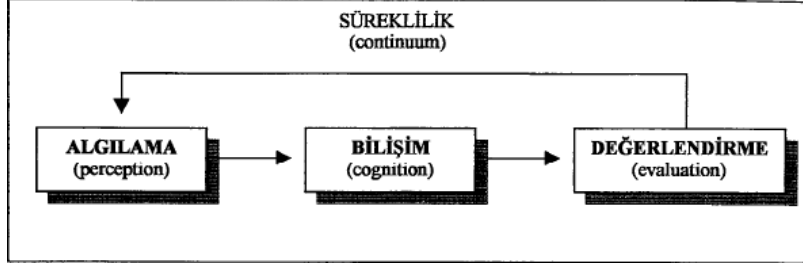
2.3.3. Çevresel Algı

Çevrenin algılanması; bilinmesi ve değerlendirilmesinin sürekliliği, çevrenin duyu organları ile hissedilmesi, çevrenin algılanış biçiminin anlaşılması ve çevrenin niteliklerinin tanınması sonucunda; seçim yapma ve karar verme sürecidir. Rapoport (1977), algılamanın üç boyutu olduğunu ifade etmektedir (Şekil 2.17):

- Bilginin nasıl elde edildiği konusu ile ilgili olan, doğrudan çevre algılama deneyimine dayanan, "çevre algılaması".
- Çevreyi zihnin haritalarıyla algılama biçimi olan "bilişsel algılama". (Birçok incelemede, çoğu araştırmacı, bunların faydalı biçimde bir birinden ayırt

edilmesini önermişlerse de, “algı” ve “bilgi” terimleri bir birlerinin yerine geçecek biçimde kullanılmıştır.).

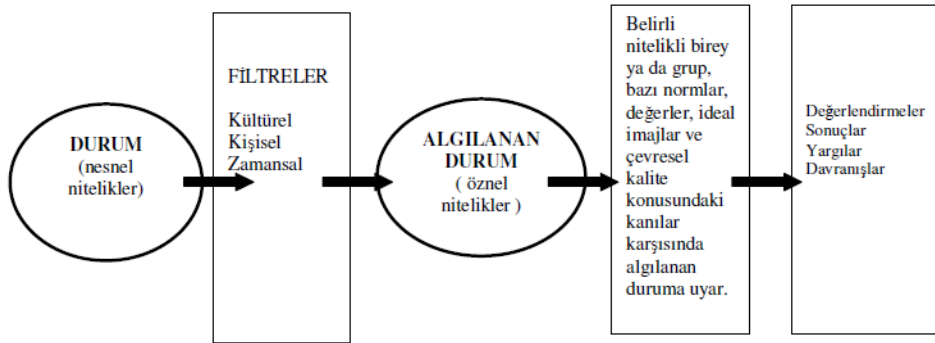
- Çevre kalitesinin ve bundan dolayı da tercihin, seçimin, davranış ve kararların algılanması olan “çevre değerlendirme” ya da tercihidir. (Günel, 2008)

Şekil 2.11: Rapoport (1977) çevresel algı, bilisim ve değerlendirme şeması (Günel, 2008).

Çevresel algı; bizim çevre hakkındaki bilgi ve çevre değerlendirmemize bağlı olarak oluşmakta, amaca bağlı olarak zaman içinde değişebilmektedir. Bu nedenle geçmiş deneyim ve algısal organizasyonun temel prensipleri ile ilişkilidir, beklentilere bağlı olarak zaman zaman farklılıklar göstermektedir.(Günel, 1996)

Rapoport’un (1977) kültürel filtre şemasında (Şekil 2.18) ve algı teorilerinde bahsettiği gerçek dünya ile algılanan dünya arasındaki farkı yaratan kültürel ve kişisel imajlardan oluşan filtrelerdir. İmaj, çevrenin yaydığı duyuşal verilerin yanında sosyal ve kültürel boyutlar taşımaktadır, bunun yanında kişisel verilerin etkisi ile imajın öznelleştiği sonucuna varılabilir. Rapoport’un (1977) geliştirdiği filtre modeline göre; gerçek çevrenin mesajları üzerinde kültürel ve kişisel faktörler filtre işlevi görerek çevrenin algılanış biçimi ile gerçek biçimi arasında farklar oluşmaktadır (Günel, 2008).

Şekil 2.12: Kültürel filtre şeması (Rapoport, 1977).

2.3.4. Gestalt ilkeleri

Zihin kendisine verilen bilgiyi anlamlı bir şablon içine yerleştirmeye çalışmaktadır, gelen veri anlamsız olduğunda zihin bunu tanıyamamaktadır. Tamamıyla rastgele görsel ya da işitsel görüngüler verildiğinde bile, zihin daha önce depoladığı değerlendirme temelinde bunlara ön yorum katmaktadır. Böylece neyi algıladığımız daha önceden neyi bildiğimize dayanmaktadır. Zihin rastgele ya da bilinmeyen görsel öğeyle karşılaştığında, veriyi belirli kalıplaşmış tercihlere göre düzenlemektedir. Bunlar Gestalt ilkelerine göre zihinde yorumlanır (Roth, 2000).

Gestalt psikolojisi XX yüzyılın ilk yıllarında Avrupa'da gelişen ve etkilerini günümüzde de sürdüren bir psikoloji akımıdır. Birbirinden farklı birimlerin entegre yoluyla birleşip genel şekil kazanmasına Gestalt Psikolojisi denir.

Herkes tarafından kendisine özgü olarak kabul edilir ve herkes için farklı bir anlam taşır. Gestalt felsefesine göre kişi kendi ihtiyaçlarını karşılamak için çevresiyle bir uyum oluşturmaya çalışmaktadır. Bu nedendir ki, Gestalt yaklaşımı çalışırken birey merkeze alınmakla birlikte çevresi ile olan etkileşimi de bütüncül bir şekilde ele alınmaktadır (Url-8).

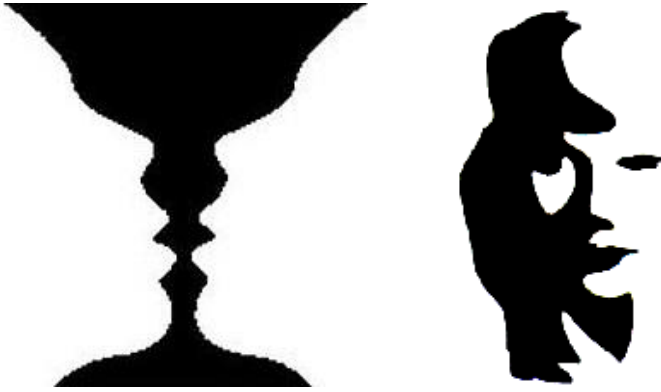
Gestalt yaklaşımına göre:

- Her birey kendi çevresinin bir parçasıdır ve onu çevresinden ayrı olarak anlayamayız.
- Her birey beden, duygular ve düşüncelerden oluşan bir bütündür ve bunlar birbirleriyle bağlantılı olarak işlevsellik kazanır.
- Her birey çevresiyle temasında yaşadıklarının hem sebebi, hem de sonucudur.
- Her birey kendi düşüncelerinin ve duygularının farkında olma kapasitesine sahiptir.
- Her birey kendisinin farkında olabildiği için, seçim yapma kapasitesine de sahiptir ve bu nedenle de kendi davranışından kendisi sorumludur.
- Her birey kendini ancak içinde bulunduğu anda yaşayabilir. Geçmiş ve gelecek de, sadece şu anda yaşanabilir. Geçmiş “bu” anda hatırlanarak, gelecek ise “bu” andan sonra olacaklar tahmin edilerek yine “bu” anda yaşanır (Url- 9).

Almanca Gestalt terimi, “bir araya getirilmiş, düzenlenmiş yapı ya da biçim” olarak dilimize aktarılabilir (Önal, 1996). Gestalt kuramcılarının göre algı, bir örgütlemedir. Senemoğlu (2012)’na göre öğrenme ile ilgili tüm görüşler, algılama ile ilgili örgütsel çalışmalara dayanmaktadır. Bu bağlamda, algıda örgütlenmenin altı ilkesi bulunmaktadır. Gestalt ilkeleri olarak adlandırılan bu ilkeler şunlardır:

- Şekil - Zemin (Figure-Ground) ilişkisi
- Yakınlık (Proximity) İlkesi
- Benzerlik (Similarity) İlkesi
- Tamamlama (Closure) İlkesi
- Devamlılık (Continuity) İlkesi
- Basitlik (Simplicity) İlkesi

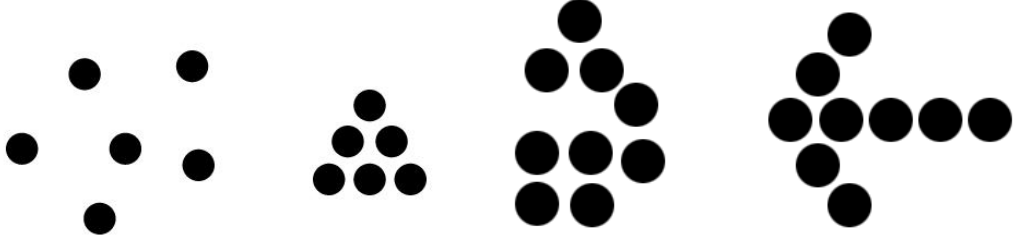
Şekil - zemin (Figure-Ground) ilişkisi: Nöronal algı şebekelerine göre, normal şartlar altında, bireyin dikkati şekil üstünde odaklanır; zemin ise şeklin gerisinde, algı alanına girmez. Ancak bazı durumlarda, şekil ve zeminin birbirleriyle yer değiştirdiği, hangisinin şekil, hangisinin zemin olduğuna karar verilemediği durumlar ortaya çıkabilir (Şekil 2.19).

Şekil 2.13: Gestalt şekil-zemin (figure-ground) ilişkisi örneği (Senemoğlu, 2012).

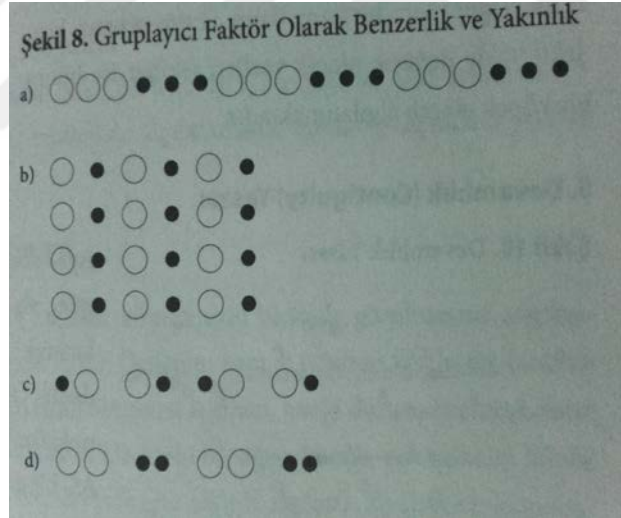
Yakınlık (Proximity) ilkesi: Organizma, bir alandaki öğeleri, nesnelere birbirlerine olan yakınlıklarına göre gruplandırarak, algılama eğilimindedir. İşitsel uyarıcıların gruplanarak algılanması ise, zamansal olarak birbirlerine olan yakınlıklarına göre gerçekleşir. Birbirine zaman ve mekân bakımından yakın öğeler birbirine ait ve birbiriyle ilişkili ise hatırlanmakta, birbirine ait değilse hatırlanmamaktadır. Bu durumda hatırlama için sadece mekân-zaman

yakınlığı yeterli değildir, aynı zamanda öğelerin birbiriyle ilişkisinin de verilmesi gerekmektedir. Örneğin, şeker-çay, okyanus-gemi, öğrenci-okul gibi sözcük grupları kolay şekilde hatırlanırken, gemi-öğrenci gibi sözcükler mekândaki yakınlıklarına rağmen kolay hatırlanmamaktadır (Şekil 2.20).

Şekil 2.14: Gestalt yakınlık (proximity) ilkesi (Senemoğlu, 2012).

Benzerlik (Similarity) ilkesi: Şekil, renk, doku, cinsiyet vb. pek çok özellik bakımından birbirine benzer maddeler birlikte gruplanarak algılanma eğilimindedir. Benzerlik faktörü görsel uyarıcıların algılanmasında olduğu kadar, işitsel uyarıcıların algılanmasında da önem arz eder (Şekil 2.21).

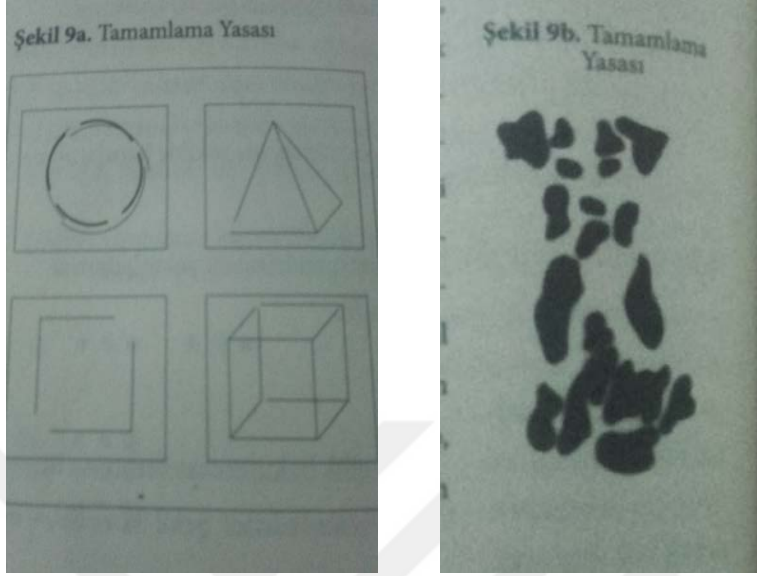

Şekil 2.15: Gestalt benzerlik (proximity) ilkesi (Senemoğlu, 2012).

Tamamlama (Closure) ilkesi: Organizma, tamamlanmamış etkinlikleri, şekilleri, sesleri tamamlayarak algılama eğilimindedir. Organizma, bütünlük oluşturan simetrik şekillere, özetle sağlam bir Gestalt'a ulaşmayı hedefler (Şekil 2.22).

Açık alanların mekân olarak tanımlanabilmeleri için hacimsel bir kapalılığa gereksinimi olup bu kapalılık oluşmadığında, mekân bireysel varlık olarak algılanamayacaktır (Schulz, 1971). Bu düşünceye paralel olarak Sitte (1965) ise

“...bir meydanın (kentsel mekân olarak) var olmasının temel koşullarından biri, bir odada da olduğu gibi mekânın kapalılık özelliğidir.” diyerek Norberg Schulz’a paralel bir yaklaşım sergilemektedir (Şekil 2.23).

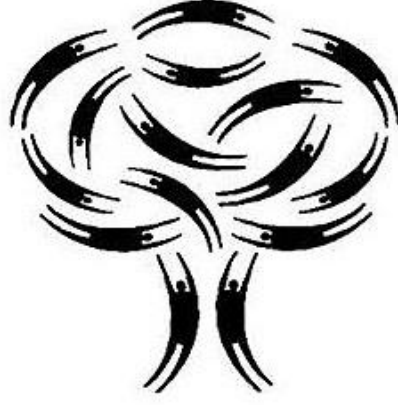

Şekil 2.16: Gestalt tamamlama (closure) ilkesi (Senemoğlu, 2012).

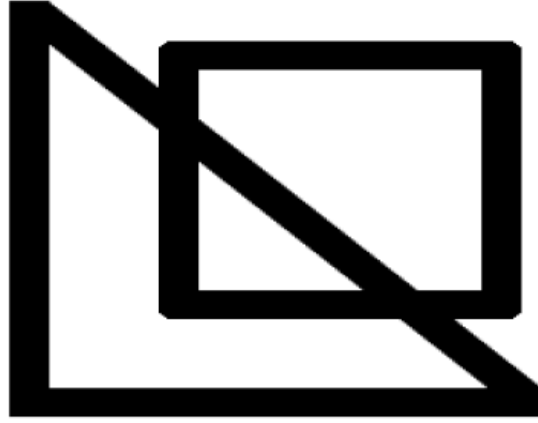
Şekil 2.17: Piazza del Colosseo, Milano, MS 72 (Url-10).

Devamlılık (Contunity) İlkesi: Aynı yönde giden noktalar, çizgiler vb. birlikte gruplandırılarak algılanır. Algısal alanımızda bulunan ve aynı yönde giden birimler birbirleriyle ilişkili görünür (Şekil 2.24).

Şekil 2.18: Gestalt devamlılık (Contunity) ilkesi (Senemoğlu, 2012).

Basitlik (Simplicity) ilkesi: Organizma, basit ve düzenli bir şekilde organize edilmiş şekilleri algılama eğilimine sahiptir (Şekil 2.25).

Şekil 2.19: Gestalt basitlik (simplicity) ilkesi (Senemoğlu, 2012).

Nesne ya da olayların farklı ortamlarda hep aynıymış gibi algılanmasına algıda değişmezlik denir. Örneğin uzaktaki bir ağacı küçük, yakındakini büyük görmemiz gerekirken, ağaç deyince aynı şeyi algılarız. Bir başka örnek ise kapı, iç taraftan farklı, dış taraftan da farklıdır, ama kapı diyince hep aynı şeyi algılarız. Sonuç olarak çevresel uyarıcılar değişse de objenin anlamı değişmemektedir (Senemoğlu, 2012).

Görsel organizasyonlarla ilgili Gestalt ilkeleri, Lynch'in bilissel haritalarla ilgili çalışmalarını açıklamakta yardımcı olan, yol ve sınır, devamlılık öğeleridir. Bölge, elemanların benzerlik ve yakınlık göstermesi ile açıklanabilir. Referans noktaları, çevresinde benzersiz olan elemanlar içermektedir (Lang, 1987).

2.3.5. İmaj, çevre imajı ve özellikleri

Türkçede “imaj” kelimesi “imge” ile eş anlamlıdır. İmge, alıcı organlarımız aracılığı ile bir nesnenin bilincimize yansıyan benzeridir. Ayrıca, bu bilince yansımanın benzeri olmanın yanı sıra, hatırlama, anlama, kavrama gibi süreçlerle, kişinin hayatı boyu kazandığı birikimlerinin de katılımı ile kişiden ve onun geçmişteki deneyimlerinden etkilenir (Kahvecioğlu, 2008).

Lynch’e (1960) göre insanın dünya ile ilgili imajı, yaşamı boyunca zaman, mekân, duygular gibi faktörler sebebiyle yaşanan tecrübeler sonucu kişinin zihninde meydana gelen olgulardır.

İmaj bilgi, sembol, birikim ve diğer girdiler karşılığında değişim kazanabilir. İmaj etraf muhitin genelleştirilmiş bir zihinsel fotoğrafı, insanın zihninde taşıdığı şematik birer çevre haritası veya modeli olarak tarif edilebilir (Yürekli, 1977).

Yine Lynch’e (1960) göre çevre imajı dış fiziksel dünyanın genelleştirilmiş bir resmidir. Bu imaj hem o andaki duyguların, hem de geçmişteki deneyimlerin bir ürünüdür, eylemlerin yönlendirilmesinde, bilgilerin yorumlanmasında kullanılır. Öğrenme ve hatırlama gibi konularda da direkt etkilidir.

Çevresel ya da kentsel imajla ilgili çalışmalarda, imaj kelimesi genellikle kent ve çevreden alınan izlenim olarak kullanılmaktadır. Lynch, çevre imajı kavramı ile arkasından gelen pek çok çalışmaya ışık tutmuş, insanların, kentlerine ait, kendileri ve yer arasındaki etkileşimin oluşturduğu oldukça tutarlı ve ayrıntılı bir düşünsel imaja sahip olduklarını ve bu imajın hem onların o anki oluşumları hem de duygusal rahatlıkları için çok önemli olduğunu savunmuştur (Kahvecioğlu, 1998). Lynch’e (1960) göre insan; çevre bileşenleri ve bu bileşenlerin ilişkilerini kendi beklentileri ve amaçları doğrultusunda seçer, zihinde organize eder ve o çevreye ait bir imaj kazanır.

Çevre, doğasındaki farklılıkları ve bağıntıları gözlemciye sunar. Gözlemci de kendi amaçlarının ışığında, gördüklerini seçer, düzenler ve bunlara anlam verir. Böylece, bir gerçeğin imajı farklı gözlemciler tarafından farklı biçimlerde algılanabilir. Her birey kendi imajını yaratır ama aynı kümeye dahil olan bireyler arasında temel bir uyuma vardır. Gözlemcilerin yaşları, eğitimleri meslekleri, dogaları ya da aileleri dikkate alınarak, daha homojen gruplara

bölmeleri sağlandıkça, bu olasılığın giderek artan bir kesinlik ifade ettiği söylenebilir. Çevresel imajlar, gözlemciyle çevresi arasındaki etkileşim sonucu oluşur (Ergün, 2000).

Bir yerin imajının zaman içerisinde devamlı kullanımı ile zenginleştiğini belirten Steinitz (1970) eğer bir yerin yapısı değişmişse onu kullanan kişinin zihnindeki imajının da değişeceğini söylemiştir. Gestalt ilkeleriyle de benzerlik gösteren Appleyard'ın (1969) düşüncesine göre çevresel imaj ve çevre arasındaki iletişim de bu konuda önemli bir rol oynar. Kentsel tasarım için, bölgelerin fiziksel karakterinin, değerlendirici imajla nasıl ilişkilendiğinin bilinmesinin önemli olduğunu savunan Nasar (1998), Milgram'ın psikolojik haritalarını ve Lynch'in zihinsel bilginin kentsel forma bağlanması fikrini kendi çalışmasına temel almıştır. Amerikan şehrinin görsel niteliğini ve onu deneyimleyen halk tarafından nasıl değerlendirildiğini araştırmıştır. İyi bir çevresel imaj, zihninde o imajı taşıyan kişiye duygusal açıdan güvende olduğu duygusunu verir ve kişi, kendisiyle dış dünya arasında uyumlu bir bağlantı kurabilir (Günel, 2008).

Çevresel imaj öğeleri, kentli tarafından kolayca algılanır, değerlendirilir ve kentin bir bütün olarak kavranmasında etkili olurlar. İnsanlar bu öğelerden çok sayıda ve çok farklı uyarılar alırlar. Ancak bu uyarılar öznedir ve algılayan bireylerin kişisel özelliklerine bağlı olarak değişim gösterirler. Her zihinsel imaj essiz ve nadirdir ayrıca paylaşılmaz bir takım unsurlar içerir. Her kentsel yerleşmenin bir dizi imajı vardır. Bu imaj kent sakinlerinin zihninde canlandırılmış birden çok sema ve imajın bütününden oluşur. Buna göre bir kentin en az sakinlerinin sayısı kadar zihinlerde oluşturulmuş imajı vardır (Günel, 2008).

Kentte; imajı, kamusal bellekte saklanan her görüntüyü somutlaştıran bir nesnel işaret yer almaktadır. Her toplumda kültürel ve geleneksel farklılıklarla yaşanan toplumsal gerçekler, tarihi süreklilikte o toplumun belleğinde belli estetik değerler oluşturmaktadır. İmaj tanımlaması içinde yer alan bu değerler kent biçiminin temel belirleyicisi olmaktadır (Günel, 2008). Kentlilerin içinde buldukları kentsel bütünü zihinlerinde konumlandırmalarıyla kazanılan mekân hissi kamusal bellekte bilişsel haritaların oluşmasını sağlamaktadır (Günel, 2008).

Lynch (1960), fiziksel dış dünyanın insan zihninde yer alan, genelleştirilmiş resmi olarak tanımladığı çevresel imajını; kimlik, yapı ve anlam olmak üzere üç bileşene ayırmaktadır. İşlevsel bir imajın öncelikle diğerlerinden farklılığın ifadesi olarak bir objenin kimliğine gereksinim duyduğuna değinmektedir. Burada kimlik, ayırt edilebilen, ayrı bir nesne olarak kabul edilebilen, benzersiz olan anlamında kullanılmaktadır. Yapı; gözlemci ve diğer nesnelere açısından, objenin mekânsal ve örgüsel ilişkileri ile ilintilidir. Anlam ise; objenin gözleyen için duygu ve düşünce bakımından ne ifade ettiği ile açıklanmaktadır.

2.3.6. Kimlik, yapı ve anlam

Çevre imajını üç kısma ayıran Lynch (1960), yaşam boyunca bu öğelerin hep birlikte yer aldığını savunmuştur. İşlevsellik, ilk olarak bir nesnenin ne olduğunun belirlenmesini gerektirir, bu da o nesnenin diğer nesnelere ayırt edilmesi ya da benzersiz olması demektir. Kimlik, imajı diğerlerinden ayıran bileşendir. Yapı, nesnenin gözlemciyle ve çevresiyle mekânsal ve biçimsel ilişkiler içermesidir. Anlam ise imajın yüklendiği duygusal çağrışımlardır. Örneğin, bir kapının görsel olarak algılanmasında, onun kapı olarak algılanması, onun kapı olarak taşıdığı anlamla iç içe girmiştir. Çıkmak için kullanılan bir imaj, kapının hem bağımsız bir varlık olduğunu hem de içinden geçilip dışarı çıkılabilecek bir delik olarak taşıdığı anlamın kabul edilmesini ister.

Lynch (1960); çalışmasında kimlik ve yapı konularına ağırlık vermiş, insanların anlamdan daha fazla, yapı ve kimlikle ilgili tutarlı algıları olduğunu düşünmüştür. Kentsel biçimlerdeki değişimlerden, kolaylıkla anlam çıkarılamayacağını çünkü çok sayıda farklı geçmişe sahip insanın, aynı fiziksel biçimle ilgili farklı imajlar taşıdığını belirtmiştir. Ancak anlam, araştırmasındaki her eskize ve yoruma dâhil olmuştur.

Rapoport (1990), inşa edilen çevrenin, sözel olmayan bir iletişim aracı olduğu görüşünü savunur ve çevresel anlamın iletişim boyutunu incelerken, edinilen imaj üzerindeki etkisinin çevre koşullarına göre farklılık gösterebileceğini belirtir. Norberg-Schulz (1980) ise yaşanan çevrenin ancak anlamlı olduğu zaman evde olma hissini yarattığını belirtmektedir. Kent biçiminin taşıdığı anlamı bilmek için, insanların belirli özellikleri nasıl değerlendirdiğini bilmek gerekir. Bu onların oturdukları kent hakkında neyi bildiklerini gösterir. Bu

tanım, Rapoport' un sözel olmayan iletişim kavramına da uymaktadır. Çevrenin uyandırdığı düşünce ve yargılarla ilgili olarak değerlendirici (evaluative) imajdan bahsedilebilir. Değerlendirmeye yönelik bu imaj, pek çok faktöre bağlı olarak insan ve çevre arasındaki etkileşimden ve biçimin içerdiği anlamdan doğar (Ergün, 2000).

Kentsel mekânın kimlik elemanı olarak değerlendirilmesinde etkin olan bileşenler, genel bir öncelik sırası izlemezler. Farklı kültürlerde ve bölgelerde farklı değerler ön plana çıkmaktadır. Gelibolu Yarımadası'nın savaşıyla kazanmış olduğu anlam, İstanbul'un coğrafyası ve doğal değerleri, Şanlıurfa'nın iklimsel özellikleri, mekânın biçimlenmesinde ağırlıklı olan öğeler olabilir ve bu öğeler farklı kimlikler oluşturur (Uçkaç, 2006).

Nasar (1998), Lynch'in sorularına cevap ararken yapı ve kimlik değerlerinin ötesinde imajın yüklendiği anlamı da incelemiş ve kent biçiminin orda yaşayan insanlar için ne anlam ifade ettiğini, kent planlamacılarının kent imajının daha belirgin ve akılda kalıcı olması için ne yapması gerektiğini ele almıştır. Paylaşılan değerlendirici imajın (shared evaluative image) günlük yaşamın niteliğinde önemli bir etkisi olup, çevre sakinlerinin, kentlerin görsel niteliğinin korunması için sadece sorumluluk almaları değil bizzat oluşumunda da rol almaları gerektiğinden bahsetmektedir (Günel, 2008).

2.3.7. Çevre imajını etkileyen faktörlerin sınıflandırılması

Lynch (1960); çevrenin karmaşık yapısı içerisinde, hem fiziksel biçim üzerinde çalışarak, hem de içten yürütülecek bir eğitim yoluyla zihindeki imajın saptanabileceğini savunmaktadır. Rossi (1982), kentte yaşanan sosyal, ekonomik ve politik gelişmelerin tarihsel süreklilikte zihinsel bir etkinlik bıraktığını ve kamusal bellek olarak tanımlanan bu zihinsel etkinlikte yer alan her kentsel gerçeğin bir imajının oluştugunu belirtmektedir.

Çevresel imajı etkileyen faktörler; genel özelliklerine ve kaynaklarına göre olmak üzere iki biçimde sınıflandırılmaktadır (Kahvecioğlu,1998).

Genel özelliklerine göre kategorilere ayrılan faktörler, iki gruba da ayrılabilir:

- Nesnel veya somut özellik gösteren faktörler: Işık, renk, ses ve koku gibi insanı fizyolojik açıdan etkileyen özelliklerdir. Çoğunlukla bu tür faktörler somut özelliklerinden dolayı, objektif kriterlerle değerlendirilebilir.
- Öznel veya soyut özellik gösteren faktörler: Kisinin kavramsal dünyası, geçmişte yaşadığı deneyimler, sosyo-kültürel özellikler olup, çevreyle ilgili subjektif değerlere örnek verilebilir.

Kaynaklarına göre faktörler üç ayrı grup altında sınıflandırılabilir.

- Algılayıcı konumundaki kisten (özmeden) kaynaklanan faktörler
- Algılanan konumundaki çevreden (nesmeden) kaynaklanan faktörler
- Kişi ile çevre arasındaki algısal ilişkinin şeklinden kaynaklanan faktörler

Kişilerin psikolojik ve fiziksel özellikleri, çevre değerlendirmelerini etkilemektedir. Yaş, cinsiyet, zekâ yapısı gibi fizyolojik özelliklerin yanı sıra eğitim, kültür, sosyal-ekonomik düzey, geçmişte yaşanan deneyimler buna örnek verilebilir. Yapılan çalışmalarda çevresel imajın oluşmasında, çocuklar ve yetişkinler için farklı elemanların referans noktası niteliği taşıdığı sonucuna varılmıştır. Yetişkinler, çevrenin ölçeğini ve mesafesini kavramada referans noktalarını çocuklara göre daha etkin kullanabilmektedir. Çevrenin, içinde yaşayan insanlar tarafından nasıl algılandığı ve ne anlam ifade ettiği konuları çok kez araştırılmıştır (Sanoff, 1991).

Her insanın kenti kendine göre algılayıp sunduğunu kabul eden kavrama göre, kenti herkes tarafından okunabilir kılacak formları ve tasarım dilini kullanmak ve ortak belleği oluşturan elemanlara ağırlık vermek önemlidir (Boyer, 1994).

Çevreyi bir bütün olarak düşünmek ve tanımak, yer değıstirebilen bütün hayvanların en yasamsal yetilerinden biridir. Bu is için birçok isarettten yararlanılmaktadır. Renk, biçim, hareket ya da ısı gibi görsel algılamalardan olduğu kadar koku, ses, dokunma gibi başka sezgiler de kullanılmaktadır. Bu algı öğeleri, dış çevreden alınan kesin duyumsal işaretler olarak da tanımlanabilir (Lynch, 1960).

Çevre imgesi, bireylerin de o çevre içindeki davranışlarını düzenleyen etkendir. Bu imgenin temel amacı bireye hareket edebilme özgürlüğü kazandırmaktır. Birçok uyarım ve objeyi kapsayan çağdaş kentlerde yaşayan insanlar için

yolunu tümüyle kaybetmek oldukça nadir raslanan bir olaydır. Başka bireylerin varlığı ve yolumuzu bulmamızı sağlayan harita, sokak adları, yol işaretleri, otobüs durakları gibi araçlar bize yardımcı olmaktadır. Bu simgelerin aniden değiştirilmesi ve insanların zihinsel semalarındaki semboller ile mekândakilerin uyuşmaması sonucunda, tanıdık bir ortamda bile kaybolunması söz konusu olabilmektedir. Yolumuzu bulurken stratejik bağlantı halkası çevresel imajdır.

2.3.8. Kentsel imaj kuramı

Lynch (1960), imajı dış fiziksel çevrenin genelleştirilmiş bir zihinsel resmi, kişinin şematik bir çevre haritası veya modeli olarak tanımlamaktadır. Bu tanıma bağlı olarak bir yerin imajı bir ölçüye kadar temsil ettiği çevreye benzemektedir. Bu imaj hem o anki duyguların hem de geçmişteki deneyimlerin bir bütünü olup, edinilen çevresel bilgileri yorumlama ve davranışları yönlendirmede faktördür (Lynch, 1960).

Her hangi bir kentin dinamik elemanları ve aynı zamanda kentte yaşayan nüfus ve faaliyet alanları, değişmez fiziksel kısımlar kadar önem taşır. İnsanlar bu manzaranın sadece birer seyircisi olarak kalmaz, aynı zamanda birlikte sahnede, gösterinin birer parçası haline gelir. Bizlerin kent algısı genellikle bütüncül değildir. Daha çok, başka endişeleri de içinde tutan parçalı bir algıdır. Neredeyse her bir alıcı organ için içine girer ve imge de bütün bunların birleşimidir. (Lynch, 1960)

Kentin genel hatları uzun bir süre için değişiklik göstermese bile ayrıntılar sürekli değişir. Kentin büyümesi ve biçimi üzerinde ancak kısmi bir denetim uygulanabilir. Kesin sonuç diye bir şey olmaz, ancak birbirini sürekli takip eden aşamalar vardır. (Lynch, 1960)

Sağlıklı bir kent yerleşimini ve sonucunda ortaya çıkan kentin imajını oluşturan en önemli faktörlerden biri okunabilirliktir. Kentin görünümünün belirgin bir açıklıkta, ya da okunabilirlikte olması, kentin bölümlerinin kolaylıkla tanınması ve anlaşılır bir kalıba oturtulabilmesidir. Okunaklı kent, mahalleleri, simgeleri ya da yolları kolaylıkla tanınabilen, ayrıntılı bir kalıbın içinde kolayca kümelenendirilebilen bir mekân demektir. Açıklık ve okunaklılık, yaşanan çevreyi, kentin getirdiği boyut, zaman ve karmaşıklık ölçütünde ele alırken özel bir önem taşır. Bunu anlayabilmek için, kenti salt kendi başına bir oluşum

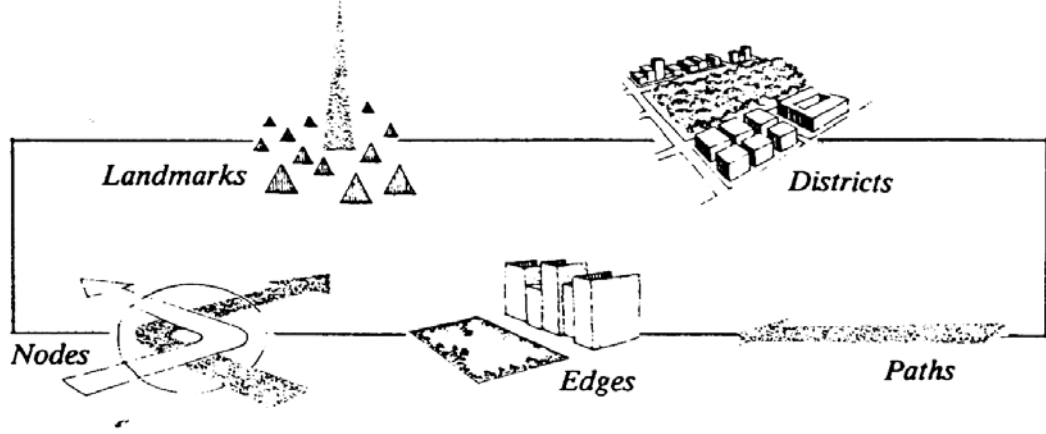
olarak görmemeli, içinde yaşayanların onu nasıl algıladığına bakılmalıdır (Lynch, 1960).

Açık ve belirgin bir imaj kişinin kentte kolayca ve hızla dolaşmasına yardımcı olur, grup iletişiminin sembolleri ve toplu anıları için hammadde sağlar. Güçlü bir çevre imajı, zihninde o imajı taşıyan bireye duygusal açıdan güvenlikte olduğu hissini verir. Birey, kendisiyle dış dünya arasında uyumlu bir ilişki kurabilir (Lynch, 1960).

Çevresel imajlar gözlemciyle çevresi arasındaki iki yönlü bir etkileşimin sonucudur. Belli bir gerçeğin imajını farklı bireyler farklı biçimlerde algılayabilir. Bu yüzden imajların tutarlı olup olmadıkları irdelenmelidir. Bu tutarlılık çeşitli biçimlerde sağlanabilir. Gözlemcilerin yaşları, eğitimleri, meslekleri, doğaları ya da aileleri dikkate alınarak gittikçe daha homojen gruplara bölünmeleri sağlandıkça, güçlü ve tutarlı bir imaj yaratılma olasılığı da giderek artar. Her birey kendi imajını yaratır ve taşır ama genel olarak aynı kümeye dâhil olan bireyler arasında temel bir uyuşma vardır. Bir kentin imajı üzerinde çalışırken ilk olarak yaşayanların imajları saptanmalıdır. Kastedilen, bir kentte oturan bireylerin çoğunluğunun zihninde taşıdığı ortak imajlardır. Bunlar ortak bir kültürün ve doğanın karşılıklı etkileşimi sonucu ortaya çıkması beklenen uyuşma alanlarıdır. Çok sayıda kişi tarafından kullanılacak bir çevre biçimlendirmeyi arzulayan kent plancıları, grubun önemli üyeleri arasındaki uzlaşmayı ortaya koyan bu tür imajlarla ilgilenmektedirler (Lynch, 1960).

Lynch (1960), kentsel imaj kuramında beş ana öge tanımlanmaktadır (Sekil 2.26):

Yollar (paths), insanları yönlendiren hareket kanalları; sınırlar/kenarlar (edges), fiziksel sınırlamalar; bölgeler (districts), çeşitli etkinliklerin süreklilik kazandığı mekânlar; odak/düğüm noktaları (nodes), kesisim noktaları; işaret öğeleri/nirengiler (landmarks), ise bulunduğu mekânı simgeleyen, insanların zihninde baskın yapılardır.

Şekil 2.20: Kent imajını oluşturan öğeler (Lynch, 1960).

Yollar: Yollar gözlemcilerin alışkanlık ve olanaklara bağlı olarak, ara sıra kullandıkları alanlardır. Bunlar; sokaklar, kanallar ve demiryolları olabilir. Kentin tanınabilirliğine bağlı olarak önem dereceleri farklılık gösteren yol öğeleri vardır. Bu öğeler pek çok kişinin imgesinde baskındır. İnsanlar hareket halindeyken kenti gözlemler ve bu yollar üzerinde diğer çevresel öğeleri algılayabilir ve bütünle ilişkisini kurarlar.

Krier (1988), yolu kent mekânının en önemli iki öğesinden biri olarak tanımlamaktadır. Yolları binaların kuşatmasıyla oluşan, yerleşimin yaygın hale gelmesinin bir ürünü olarak tanımlamıştır. Lynch (1960) ve Krier (1988) yolun, yerleşmenin ürünü olarak meydana geldiğini belirtmektedir.

Lakin yol her zaman Krier'in belirttiği gibi binalarla sınırlı değildir. Özellikle hızlı ulaşımın sağlandığı otoyollar çeşitli yapı elemanlarıyla sınırlanan, ancak binalarla tanımlanmayan kentsel mekânlardır (Günel, 2008).

Yolların kentte kullanım yoğunluğuna göre önemleri ve algılanmaları değişmektedir. Kentsel bir alanda ana yolların kimliğini kaybetmesi tüm şehir imajının algılanmasının değişmesine neden olacaktır. Yolların ritmik bir düzene bağlı olması veya daralmalar - genişlemeler göstermesi, lineer veya organik bir forma sahip olması, gözlemcinin yol mekânına ilişkin algısını etkileyen yapısal özelliklerdir. Yolların açık ve bilinir başlangıç noktaları ve konumları, gözlemciye bu yolu takip ettirmesiyle onların güçlü kimlikli olmasını sağlamaktadır (Lynch, 1960).

Sınırlar/Kenarlar: Yollar gibi süreklilik görüntüsü oluşturan, ancak birleştirici değil, bağlayıcı olan, kent mekânında belirli alanları bir birinden ayıran öğeler olarak dikkat çekmektedirler. Yapıya paralel giden ya da kesilen sınırlar, yüzeysel ve hacimsel karakteri ile o çevrenin biçimsel etkinliğine önemli ölçüde katkıda bulunmaktadır (Giritlioglu, 1991).

Sınırlar, gözlemciler tarafından ulaşım aksları gibi kullanılmayan doğrusal öğelerdir. İki bölge arasında sınır işlevi görür, sürekliliği doğrusal olarak bölerler. Kıyıları, demiryolları, gelişme bölgesi sınırları ve duvarlar sınır öğelerine örnektir. Bu öğeler, koordinat eksenlerinden çok, yanal referanslar gibidirler. Bu tür kenarlar, bazı noktalarında geçişler veren ve iki bölgeyi birbirinden ayıran duvarlar ve iki bölgeyi birleştiren bağlantı noktaları olabilir. Bu kenar öğeleri pek çok kişinin yön bulmak için kullandığı önemli öğelerdendir. Kenar öğeleri, yollar kadar baskın olmasa da pek çok insan için önemli oluşumlardır (Lynch, 1960).

Bölgeler: Bölgeler, iki boyutlu alanlar olarak algılanır ve kentin orta ve/veya büyük ölçekli bölümlerini oluştururlar. Gözlemci, psikolojik olarak bu alanların “içine girdiğini” hisseder. Bunlar bazı ortak belirleyici karakterleriyle tanımlanabilirler. Bölgelerin içindeyken tanımlanması oldukça kolaydır, eğer bölge dışarıdan da görünebiliyorsa, aynı zamanda dışsal referanslar için de kullanılır. Kişinin algısında yolların veya bölgelelerin baskın olmasına bağlı olarak, kent yapısı bu şekilde oluşturulur. (Lynch, 1960).

Ortak bir niteliğe sahip olarak bilinen kentin bir bölgesi veya semti, kendine has, tanımlanabilir bir kimlik taşımaktadır. Bu bölgeler yerleşmenin büyüklüğüne bağlı olarak, ana ulaşım aksları, merkez meydanları, suyolları ve yeşil alanlar olarak sıralanabilir. Bunların temel özelliği kentin tanınması ve algılanmasında önemli rol oynamalarıdır. Bu öğeler karakteristik mekânsal nitelikleri ile tüm kent halkı tarafından bilinirler (Giritlioglu, 1991).

Norberg Schulz’a (1980) göre bölgeler, tanımlanabilir bir kimliğe sahip, benzer dokuları olan alanlardır. Bölgelerin sınırları, sert ve keskin ayrılabilceği gibi belirsiz ve yumuşak geçişli de olabilir. Kimi zaman akılda kalıcı yerler, bölgeler arasındaki geçişlerin net şekilde hissedilmediği yerler olmaktadır. Yapılandırılmış çevrenin karakterini, “açıklık” özelliğine bağlayan Norberg-

Schulz, sınırların somut şekilde hissedilmesinin çevreyi izole ettiğini belirtmektedir (Günel, 2008).

Bölgeleri belirleyen fiziksel karakteristikler; doku, alan, form, ayrıntı, sembol, yapı tipleri, kullanımlar, işlev, kentliler, onarım durumları ve topografya gibi sınırsız çeşitlikte bileşene sahip tematik sürekliliklerdir. Sıkışık bir yapıya sahip Boston benzeri kentlerde cephelerin homojenliği – kullanılan malzemeler, modellemeler, süslemeler, renk ve silüet ve özellikle de pencereler – büyük bölgeleri tanımlamakta kullanılan temel ipuçlarıdır (Lynch, 1960).

Bölgeyi ayırabilecek ipuçlarının kuvvetli ve açık olması için imajın güçlü yapıya sahip olması gerekir. Çok sıklıkla bulunan ama az ayırt edilen işaretler tüm yapı için yeterli olmayabilir. Bu işaretleri bölgeyle bağlantısı olan bir kişi fark etse bile, görsel pek bir etki bırakmadığı için birey için bir şey ifade etmemektedir (Lynch, 1960).

Odak/Düğüm Noktaları: Bir şehirde insan aktivitelerinin en yoğun olduğu belirgin noktalar ve özellikle, birbirini kesen yollar düğüm noktası olarak nitelendirilmektedir. Stratejik olarak, diğer yerlerden farklılık gösteren meydanlar ve yeraltı trenler, düğüm noktası olarak hizmet vermenin yanı sıra, referans noktası olarak da tanımlanmakla, kent nüfusunun burada yoğunlaşmasına neden olmaktadır (Giritlioglu, 1991).

Düğüm noktaları şehrin odak ve yolculuk için kullanılan ana noktalarıdır. Kavşaklar, taşıma noktaları (duraklar) veya ikkati bir noktaya toplayan noktalar olarak tanımlanabilirler. Diğer bir düğüm noktası tipi toplanma yerleri olan, meydanlar ise kent imajında çarpıcı öğelerdir. Eğer meydan güçlü bir fiziksel forma sahipse imaj etkisi daha kuvvetlenir ve kolay hatırlanır.

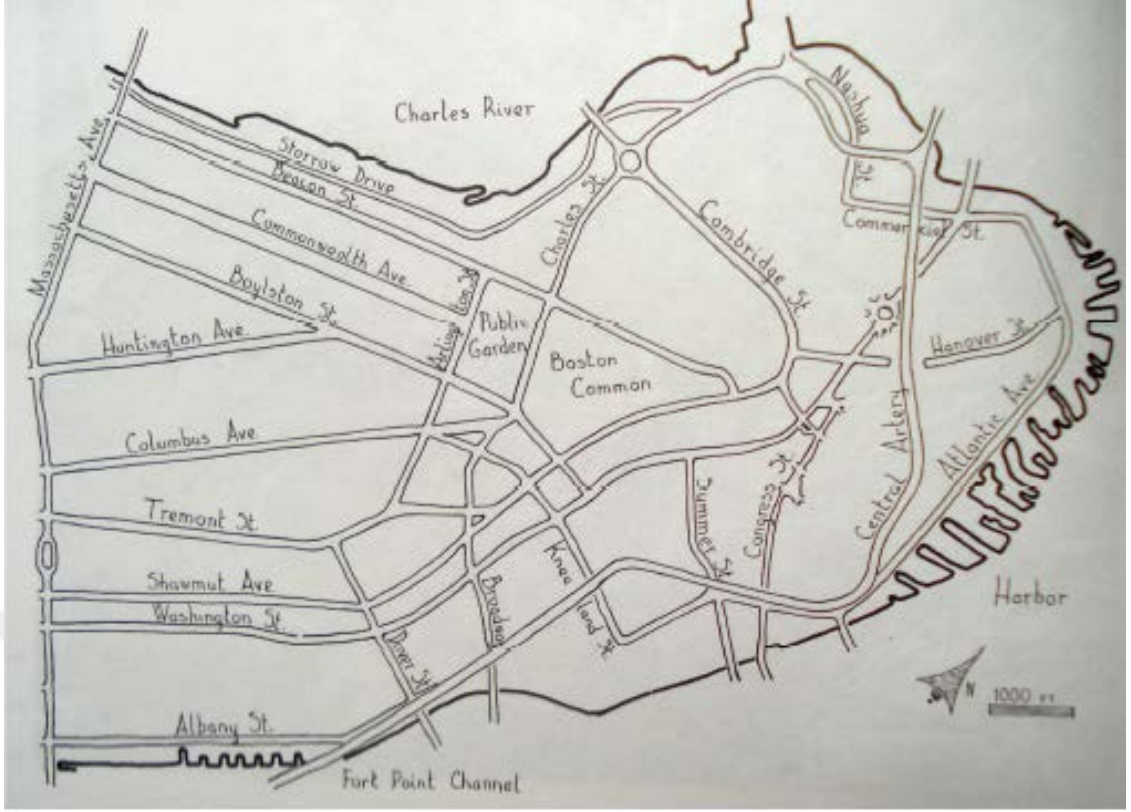
Belli karakterlerin sıkça rastlandığı alanlar ve yolların kesime alanları gibi, belli yoğunlukların yasandıkları yerler olan düğüm noktaları, kavramsal olarak düşünüldüğünde kent imajı içinde yer alan ufak noktalardır, ancak gerçekte geniş alanlar olabilir. Çevre, ulusal ya da uluslararası ölçekte düşünüldüğünde kentin kendisi de bir merkez nokta (node) olarak alınabilir. Kavşak noktaları genellikle karar verme noktaları olduğu için insanlar etraflarına bakarlarken daha dikkatli olurlar. Bu merkezlerdeki işaretlerin ve öğelerin kisileri tereddütte bırakmayacak şekilde açık ve net olması gerekir (Lynch, 1960).

İşaret öğeleri/Nirengiler: Görsel olarak kolaylıkla ayırt edici özelliklere sahip, gözlemcinin dışarıdan izlediği, basitçe tanımlanmış fiziksel objelerdir. Bu öğeler, Gestalt'ın şekil-zemin ilişkilerinde olduğu gibi arka fonla bir karşıtlık oluşturuyorsa, rahatlıkla referans olarak kullanılabilir (Lang, 1987). Öğeleri referans noktası olarak saptamak iki şekilde mümkündür; ya kentin diğer mekân ve konumlarından görünebilir bir şekilde olmalı ya da yanındaki öğelerle güçlü bir tezat oluşturmalıdır (Lynch, 1960).

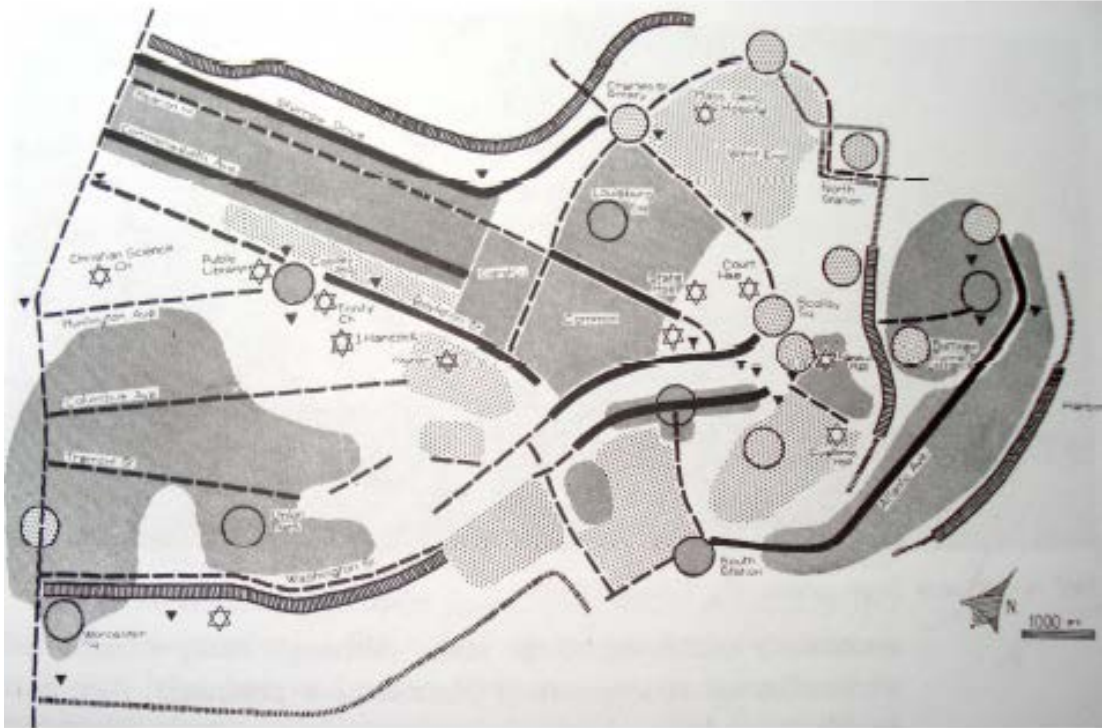
Pek çok yerden görülebilen, referans olma niteliği taşıyan uzaktaki referans noktaları, kente yabancı olanların yönlerini tayin etmelerine yardımcı olur. Kimi referans noktaları tek oldukları veya izole halde buldukları için kuvvetsiz kalmış olabilirler; bunlar zayıf referans noktaları olup bütün içinde onları kaybetmemiz olasıdır. Yerel noktalar küme halinde hatırlanabilir. Tekrarlanmalarıyla bütün içinde birbirlerinin imajını kuvvetlendirmektedirler (Lynch, 1960).

Kentin imgelenebilir ya da okunabilir olması için yol, sınır, bölge ve diğer elemanların birbiriyle ilişki içersinde olması gerekir. Beraber ele alındıklarında (örneğin, yollarla bölgeler ve ya yollarla odaklar), birbirlerini zayıflatır ya da güçlendirirler. Lynch (1960), bu ilişkilerin zayıf olduğu kentleri yabancılaşmış kentler olarak tanımlamaktadır.

Lynch kent imajı bağlamında Amerika Birleşik Devletlerinin Boston, New Jersey ve Los Angeles kentlerinde yaptığı analizlerinde kent imajının 5 öğesi olan yollar, sınırlar, bölgeler, düğüm noktaları ve referans noktalarını belirlemiştir. Daha sonra kentlerin problemlerini irdeleyerek bu sorunlara çözüm getirmeye çalışmıştır. Boston kentine dair yaptığı çalışmanın görselleri Şekil 2.27, 2.28 ve 2.29'de verilmiştir.

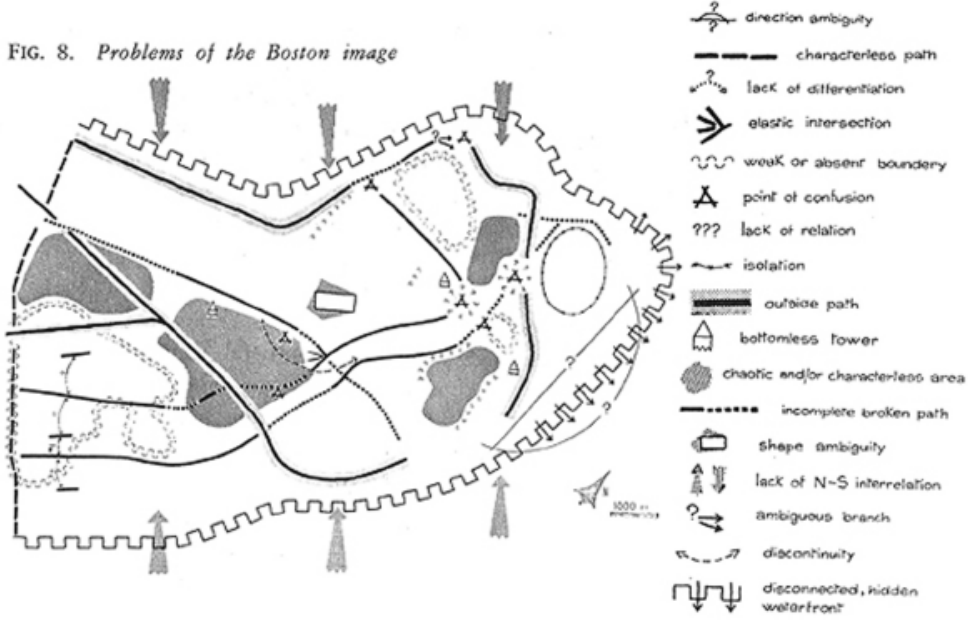

Şekil 2.21: Boston yarımadası planı (Lynch, 1960).

Şekil 2.22: Boston kentinin Lynch'in 5 ögesi bağlamında incelenmesi (Lynch, 1960).

FIG. 8. *Problems of the Boston image*

Şekil 2.23: Kent imajı bağlamında Boston kentinin problemleri (Lynch,1960).

Kent imajı bağlamında Boston kentinin problemleri arasında, karışıklık, zayıf sınırlar, izole edilmişlik, sürekliliğin kırılması sıralanabilir (Şekil 2.29). Bu bağlamda Lynch (1960), Boston kentinin grid özelliği göstermeyen sokak dokusunun ayrı bir çekiciliği olduğunu savunurken, bunun iki koşulda geçerli olabileceğini de ekler:

- Yön bulma duygusunu yitirme ve asla kurtulamama tehlikesi olmamalıdır. Karşılaşılabilecek sürprizler ve karışıklıkların tümü görülebilen bir çerçeve içinde yer almalıdır,
- Gerekli ipuçlarını ve bağlantıları akla getirmeyen bir karmaşa ve sürpriz olgusu zevk vermemektedir.

3. TARİHİ İPEK YOLU

Bu bölümde Tarihi İpek yolu'nun oluşumu, başlıca Azerbaycan ve Türk kökenli ülkelerin Avrupa ve Uzak Doğu ülkeleri ile yürüttüğü ticari, sosyo-ekonomik ve sanat ilişkileri ve bu ilişkilerin Bakü'nün siyasi, sosyo-ekonomik hayatında ve mimarisinde bıraktığı izler anlatılmaktadır.

3.1. Tarihi İpek Yolunun Oluşumu ve Tarihsel Gelişim Süreci

İnsanların iletişimi yollardan başlar. Tarihte çeşitli bölgelerden geçen yollar ayrı ayrı ırklardan olan çeşitli milletler arasında ilişkiler oluşturmuştur. Zaman zaman meydana gelen ve birçok ülkelerin topraklarını kapsayan istila ve işgaller eski yolları dağıtsa da, sonuçta yeni şehir ve idari merkezler meydana gelmiş, yolların yönü değişmiştir. Ancak eski yollar zaman zaman faaliyetlerini sürdürmüştür. Böyle yollardan biri de, insanlık tarihinde ilk kıtalararası ticaret ve diplomasi yolu olarak değerlendirilen "Büyük İpek Yolu"dur (**Emrahov, 2011**).

Büyük İpek yolu (terim ilk kez 1877 yılında Alman coğrafyacı Ferdinand von Rixthofen tarafından kullanılmıştır) - eski dönemlerde ve ortaçağda Çin'den Orta ve Ön Asya ülkelerine giden kervan yoludur. Tarihi ticaret yolları Çin, Japonya, Hindistan, Moğolistan, İran, Özbekistan, Tacikistan, Azerbaycan ve diğer ülkelerden geçmiştir

Bu tarihi ticaret ve kültür ana çizgisinin en önemli güzergahları Çinden Hindistan'a, Anadolu'ya, Mezopotamya'dan geçerek Mısır'a, Afrika kıtasına, Yunanistan'a, Roma'ya ve Birleşik Krallık topraklarına kadar uzanıyordu (Ull-11).

Şekil 3.1: Tarihi İpek Yolunun Üzerinde Bulunan Ülkeler. İnteraktif Harita (Url-12).

Bazı kaynaklara göre Büyük İpek Yolu ifadesi ilk olarak milattan önce meşhur Çin seyyahı ÇjanSyan'ın yolculuğundan sonra meydana gelmiş, kervan yolu olarak tarihe geçmiştir (Url-13).

Bu yolun meydana gelmesi Çin Han İmparatorluğunun hükümdarı U-di'nin (M.Ö. 140-86) girişimine dayanmaktadır. Daha M.Ö. 138 yılında Orta Asya'da, o dönemin en güçlü imparatorluklarından olmuş Kuşan Çinli elçi Hindistan, Orta Asya devletleri ve bu devletlerin topraklarından geçen ticaret yolları hakkında bilgi vermişti. İşte bu zamandan itibaren Çin'den batıda bulunan devletlerin topraklarına ticaret kervanları yola düşmüştür. Birçok farklı türde mal getirip götürülen bu yolun ismi Çin'den batı ülkelerine, özellikle de Roma imparatorluğuna ihraç edilen esas mal ipek olduğu için "İpek Yolu" olarak nitelendirilmeye başladı. (Emrahov, 2011)

Çin'den batıya giden yollar iki istikamete – güney ve kuzey yollarına ayrılıyordu. Çinin doğu sınırındaki Yü-men ve Yang geçitlerinden batı memleketine giden esas iki yol vardı. Güney yolu Sien-Sienin yanındaki güney dağlarının(Nanşan) kuzeyinden geçiyor, Tarun çayı boyunca batıya doğru gidiyor ve Yarkend'e varıyordu.

Güney yolu batıya doğru uzanarak, Pamir ve Kaşgar dağlarını aşıyor, oradan Büyük Yüecilere ve İran'a varıyordu.

Kuzey yolu Turfan hüküdarlığının başkentinden(Cüsi-On) başlıyordu. Yol kuzeye doğru uzanıyor, kuzey dağlarını geçerek, yukarı Tarun nehri boyunca

haraket ediyor, buradan Kaşgara varıyor, Pamir ve Kaşgar dağlarını geçtikten sonra Fergana, Semerkant hükümdarlığı ve Hazar denizine ulaşıyordu.

Asya'nın önü Turfan, arkası Beşbalık olarak adlandırılmaktaydı. Turfan karışık bir diyar olarak nitelendiriliyor, her milletten olan ticaret ağı burada bulunuyordu (M.Emrahov, 2011).

3.2. Tarihi İpek Yolu Ticaretinin Dünya Tarihinde ve Medeniyetinde Önemi

İpek yolunun dünya halklarının hayatında, özellikle de ekonomik, kültürel ve siyasi dünya görüşünün, karşılıklı uluslararası ilişkilerin oluşumunda eşsiz payı vardır.

Bu yol yeni doğal rezerv kaynaklarının keşfedilmesinin ve askeri amaçlı istihbarat yolu olmasının yanı sıra, Türk dünyasında yeni kervan yollarının inşa edilmesine, mimarinin, ticaretin ve çeşitli sanat dallarının gelişimine ileri derecede katkı sağlamıştır. Doğal olarak da ticaret yolunun gelişimi yeni savunma kalelerinin ve surların inşasına, diğer taraftan da onların mimari üsluplarının zenginleşmesine, kervansarayların, köprülerin inşa edilmesine vesile olmuştur (Hemidov, 2005).

Doğu ve batı arasındaki bağlantı düz bir çizgi olarak değil, aynı zamanda kuzey ve güney istikametlerinde de uzantıları olan ve yine ikincil bağlantılarla devam eden, kısaca bir ağ özelliğine sahip olan bir yoldu. Daha sonraları İpek Yolu ifadesi iletişim sistemlerini, Asya, Akdeniz bölgesini ve Avrupa ülkeleri arasındaki ilişkileri anlatmakla yeni bir anlam kazanmıştır. Bu yolun gidiş ve gelişinin çok canlılık kazandığı dönemler olmuştur. Orta çağlarda ise Büyük İpek Yolu ülkeler arasındaki ticari ve medeni ilişkilerin gelişimine önemli katkı sağlamıştır (Url-14).

3.3. Tarihi İpek Yolunun Türk Dünyası Tarihinde Bıraktığı İzler

Türklerin yaşadığı coğrafyalarda, Türk tarihinde, Türk kültürünün temel unsurlarında, İpek Yolu'nun apayrı bir önemi olmuştur. Türklerin yaşadığı geniş coğrafi bölgeleri birbirine bağlayan tek ulaşım yolu olan İpekYolu, Türk yurtlarını birbirine bağlarken, ticari ilişkilerini yoğunlaştırmış,zenginleşmelerine sebep olmuş, birlik ve beraberliklerini

sağlamış, zamanına göre medeniyet seviyesi çok yüksek büyük yerleşim birimlerinin kurulmasında ana rol oynamıştır (Hansen, 2004).

Aynı şekilde Büyük İpek Yolu'nun meşhur hâle gelmesinde Türk devletlerinin de büyük rolü olmuştur. Bu devletler tarafından hazırlanan kervanlar, bu yolla doğudan batıya ve batıdan doğuya çeşitli ticaret mallarını taşıyorlardı. Türklerin bu yola ne kadar büyük önem verdikleri bir Özbek atasözünde şöyle ifade edilmiştir: “Kâinatta iki büyük yol vardır: Gökyüzünde Samanyolu, Yeryüzünde İpek Yolu.”

1800'lü yıllara kadar faaliyetine devam eden Büyük İpek Yolu'nun toplam uzunluğunun yaklaşık 20.000 kilometresi Türk halklarının yerleştiği arazilerden geçmiştir. Böylece Büyük İpek Yolu, Türk halklarının Çin, Kafkasya, Rusya, Hindistan ülkelerinin halkları, aynı zamanda Arap ülkelerinin halkları ile iktisadi ilişkilerin meydana gelmesinde ve geliştirilmesinde önemli bir rol oynamıştır.

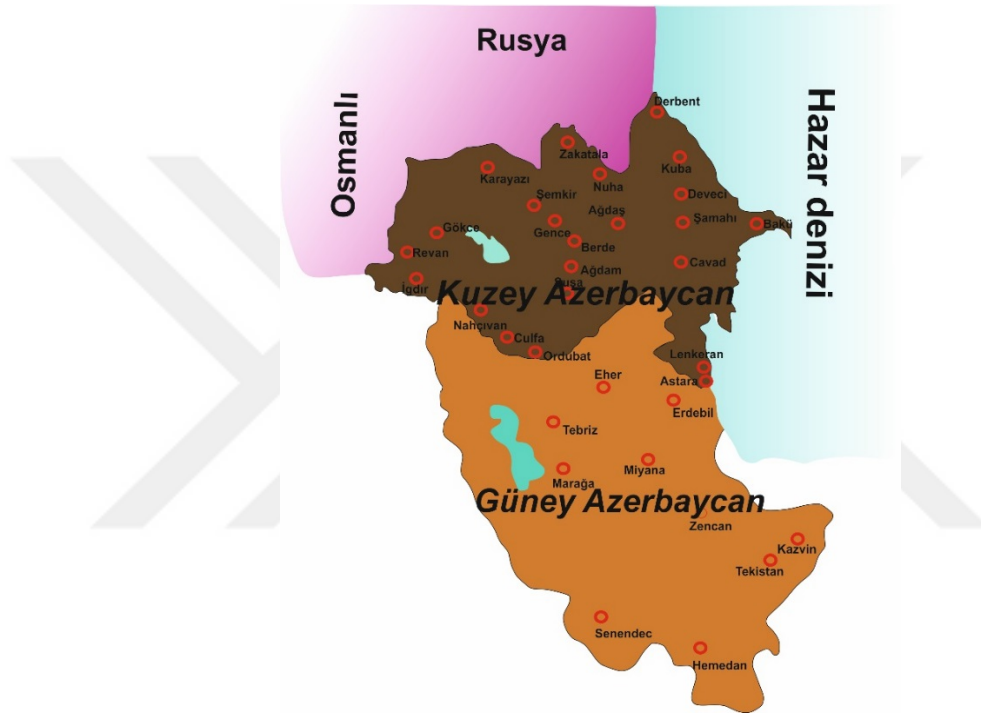
Ayrıca bu yol Türk halklarının yeni arazilere yerleşmesine neden olmuş, böylece onlar arasında bilim ve kültürün karşılıklı gelişimine büyük katkı sağlamıştır (Budagov, 1998).

3.4. Tarihi İpek Yolunun Azerbaycandan Geçen Rotaları ve Onun Ekonomik-Sosyal-Kültürel Hayatında Bıraktığı İzler

İpek üretimi ve ticaretinde uzmanlaşmış siyasi ve ekonomik önemli Azerbaycan şehirleri Tarihi İpek Yolu silsilesinde önemini daima koruyordu. Bu şehirler arasında Şamahı, Şeki, Tebriz, Beylegan ve Berde özellikle büyük önem arz ediyordu (Şekil 3.2) (Esetli, 2014).

M.Ö. II yüzyıldan başlayarak Tarihi İpek Yolunun en yoğun anayollarından biri de Azerbaycandan geçiyordu. Bu yol Çin ve Hindistan'da başlıyor, Orta Asya'dan geçip, Hazar denizine ulaşarak, Azerbaycan topraklarında devam edip, burada 2 kola ayrılıyordu. Bu kollardan biri olan Kura nehri boyunca yukarı İberya ve Kolhida yönünde, ikinci kolu ise Kuzeye kıvrılarak Hazarın batı sahili boyunca Derbent'ten ve Kafkasyaeteği çöllerden geçip Karadeniz çevresinin kuzeyindeki Yunan şehir kolonilerine götürüyordu (Esetli, 2014).

İpek yolu milletlerin hayatında, özellikle de ekonomik, kültürel ve siyasi dünya görüşünün biçimlenmesinde, karşılıklı uluslararası ilişkilerin oluşumunda eşsiz role sahiptir. Çin'den başlayan bu büyük ticaret karayolunun bir çok ülkeden geçtiği gibi, Azerbaycan da bu büyük kıtalararası anadamarda önemli düğüm noktalarından bir tanesi olmuştur. Bu ticaret karayolunun Azerbaycan'dan geçen Nahçıvan, Göyçe, Derbent, Sultaniye, Erdebil, Şirvan, Bakü, Gence, Berde, Şamahı gibi kentlerinde ipek kumaş üretimi de giderek gelişiyor ve bu kentler giderek ipek kumaş üretiminin merkezine dönüşüyordu (Hemidov, 2009).

Şekil 3.2: Büyük İpek Yolunun Azerbaycan Rotaları (Chinara RUSTAMLI tarafından düzenlenmiştir).

Bazı araştırmacıların tabirince, ticaret etmek aynı zamanda savaşlardan korunmak amacıyla çeşitli kamu alanları içerisinde askeri surların (gözlemci tepelerinin, ahaliye uyarı yapan ve sinyal veren yerleşkelerin) inşasına, savunma sınırlarının yapılmasına neden olmuştur (Hemidov, 2009).

4. AZERBAJCAN KENTLERİNİN ÖZELLİKLERİ VE BAKÜ KENTİNİN MEKÂNSAL OLUŞUM VE GELİŞİM SÜRECİ

Bu bölümde farklı tarihsel zaman dilimleri bağlamında, çeşitli sosyo-ekonomik ve kültürel süreçlerden geçmiş ve bu aşamalar boyu kalkınmaya veya çöküşe uğrayan Azerbaycan kentleri eşliğinde Bakü'nün sosyo-ekonomik ve kültürel hayatı incelenmiştir.

4.1. Azerbaycan Hakkında Genel Bilgi

Azerbaycan Asya'nın güneybatı kesiminde, Güney Kafkasya'nın doğusunda konumlanmaktadır. Yüzölçümü 200 bin metrekaredir. Eskiden Antik Azerbaycan toprakları Ön Asya'da ve Kafkasya dağlarının güney-doğu kısmından Urmie gölünün güney ve güney-doğu dağlık alanlarına kadar olan yerleri kapsamaktaydı. Ülkenin doğu kıyıları Hazar denizi tarafından kuşatılmaktadır. Bölgenin en önemli özelliği tarihi geçit ve ticaret yolları üzerinde bulunmasıdır. Kuzeyinde Gürcistan ile Rusya Federasyonu'na bağlı Dağıstan Özerk Cumhuriyeti, güneyinde İran İslam Cumhuriyeti, batısında Ermenistan ve Türkiye Cumhuriyeti (Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti ile 11 km uzunluğunda ortak sınırı bulunmaktadır), doğusunda ise Hazar Denizi konumlanır. Para birimi Azerbaycan Manatı'dır (Şekil, 4.1) (Url-14).

Avrupa ve Asyanın kavşağında konumlanan Azerbaycan, nadir jeopolitik ve coğrafi konuma sahip olmakla beraber, antik dönemlerden günümüze kadar, global ekonomik ve kültürel ilişkiler açısından önemini korumaktadır.

Şekil 4.1: Azerbaycan Haritası (Url-15).

4.1.1. Azerbaycan'ın Fiziksel özellikleri

Alanı 86,6 bin km²'dir. Ülke 38°25'-41°55' kuzey enlemler ile 44°50'-50°51' doğu boylamları arasında bulunmaktadır.

Azerbaycan'da ılıman bir iklim vardır fakat Hazar Denizinden içeriye doğru, yüksek dağlarda ve diğer yüksek kesimlerde sert bir iklimle karşı karşıya kalınır. Yüksek kesimlerde kışlar uzun, soğuk ve kar yağışlı, yazlar ise serin geçer. Ovalarda ise kışlar serin ve yağmurlu ve bazen karlı, yazlar sıcak ve kurak geçer. Dünyadaki, on bir iklim kuşağının dokuzu Azerbaycan'da görülür.

4.1.2. Azerbaycan'da Yerleşim Alanları ve Gelişim Süreçleri

Antik zamanlardan bu güne kadar Azerbaycan'ının en eski kentleri olarak, Nahçıvan, Gence, İzirtu, Kabala, Derbent, Berde, Tebriz, Erdebil, Şeki, İrevan, Şamahı, Bakü gibi kentlerin isimlerini söylemek daha doğru olur (Url-16).

Azerbaycan zengin ve tarihi şehir kültürüne sahip olan bir ülkedir. Uygun coğrafi koşullar, ticaret yollarının kesişmesi burada şehirlerin gelişimine destek vermiş, ayrı ayrı yerleşim alanları hızla büyüyerek kentlere dönüşmüştür. Tarihsel açıdan Azerbaycan şehirlerini iki kısma ayırmak mümkündür: eski şehirler ve modern şehirler. Bakü, Gence, Şeki, Nahçıvan, Berde, Şamahı gibi

kentler yaşı tarihin derinliklerine doğru giden antik yerlerdir. Sumgayıt, Mingeçevir, Daşkesen gibi şehirlerin temeli ise birkaç on yıl önceye dayanmaktadır (Url- 17).

Azerbaycan'ın geleneksel yerleşim birimlerinden bahsederken, kent tipi birimler özellikle vurgulanmalıdır. Tarihi kaynaklara göre Azerbaycan'da kent tipi ilk yerleşim birimlerinin tarihi M.Ö. II-I binyıla dayanır. Manna, Atropatena, Albaniya gibi devlet kurumlarının kentleri kervan-ticaret yolları üzerinde konumlanmış şehir yaşam tarzının tüm taleplerini karşılamıştır. Azerbaycan'ın feodal tipli kentleri sırasında önemli yeri Bakü, Tebriz, Erdebil, Marağa, Şamahı, Gence, Nahçıvan, Berde, Derbent, Kabala, Beylegan, Şabran, Şuşa, Şeki ve s. yerleşimler tutmaktaydı. Onların mimari planlama yapılarında bir sıra ortak özellikler vardı. Eski zamanlarda inşa edilen Azerbaycan kentleri işlevsel olarak “erk” (İç kale, Narın kale), “şehristan” (kentlin asilzadelerin yaşadığı kısmı) ve “rabat” (kentlin zanaatkârlık ve ticaret yapan kısmı) isimli üç zondan oluşmaktaydı. Hünkârın sarayı ve başka önemli resmi kamu binaları, aynı zamanda da onlar için tasarlanmış alanlar tek planlama standardı çerçevesinde istihkam duvarları ile çevrili arazide yerleştirilerek Erk'i oluşturmaktaydı. Şehristan genellikle hem istihkâm, hem de dış görünüş bakımından kentlin en önemli ve gösterişli yerinde inşa ediliyordu (Azerbaycan Etnografisi, 2007).

Konut, ticaret ve zanaatkârların yaşadığı kentlin rabat bölümünün bileşik ve karışık sokak şebekesi, kent dokusunu oluşturan muhtelif biçimli parsellere bölünmesi özellikle dikkat çekiydi. Ticaret ve zanaatkârlığın yapıldığı rabatin içinde, ya büyük birer Pazar meydanı çevresinde, ya da sokakların birisinin çevresi boyunca tek planlı site gibi yerleştirilerek kentlin ticaret-zanaatkârlık bölümünü oluşturmaktaydı. Rabatin pazarları, zanaatkâr imalathaneleri, mahalleleri ve dar sokaklar, büyük kentlerde kervansaraylar küçük, engebeli sokaklarla çevrilerek dönemeç ve küçük sokaklar aracılığı ile yerleşim alanlarına birleşmekteydi. Bu denli dar sokaklarda hareketi düzenlemek için evlerin dönemeçe açılan köşeleri oval formda inşa ediliyordu (Azerbaycan Etnografisi, 2007).

Azerbaycanda, Orta Tunç döneminde ilk kent yerleşimleri oluşmaya başladı. Bu yerleşimler, önemli ticaret yolları üzerinde ve savunma için elverişli yerlerde -

tepeler üzerinde, uçurumlu nehir kenarlarında, muhteşem savunma duvarlarının kuşattığı mekânlarda meydana gelmekteydi.

Karabağ'da Üzerliktepe, Karaköpektepe, Çınartepe, Nahçıvan'da II Kültepe, Oğlankale, Urmiye gölü kıyısında Göktepe kent tipi yerleşim birimleri mevcuttu.

Feodalizm toplumunun sosyo-ekonomik hayatında büyük role sahip kentlerin arkeolojik açıdan incelenmesi oldukça büyük önem arz eder. Tarihi ve arkeolojik bulgular, Azerbaycan kentlerinin, antik ve ilk orta çağlarda ekonomik açıdan daha çok gelişmiş ve yoğun nüfusa sahip olan büyük yerleşim birimlerinin büyümesi sonucunda oluştuğunu kanıtlamaktadır (Ferhatoğlu, 2006).

Arkeolojik bulgular, Azerbaycan topraklarında Paleolitik dönem insanların doğal ve yapay yerleşim sitelerinden başlayarak, modern köy, kasaba ve şehirlere kadar insan yerleşimlerinin önemini ortaya koymaktadır (Azerbaycan Etnografisi, 2007).

Tarihi-etnografik açıdan insan yerleşmelerinin ilginç türleri ile dikkat çeken Şirvan bölgesinde yapay mağara yerleşimleri, Sündü, Derekend, Mereze, Arapkadim, Polatlı, Nabur, Tesi, Yekehane köylerinde günümüze dek ulaşmıştır. Kühül denilen bu yerleşimler tarım amacıyla kullanılmıştır (Mustafayev, 1977).

Eski zamanlarda, Azerbaycan'da yaygın olan yerleşim birimlerinin kendine has tarihi türlerinden en önemlisi köydü. Köy, yerleşik nüfusun sahip olduğu konutları, tarım arazileri, idari, sosyo-kültürel, dini yapılar, mezarlıklar ve ahalinin etnik yapısının aynı olması ile tanımlanan, tarih boyunca oluşup şekillenmiş yerleşim birimi türüdür (Azerbaycan Etnografisi, 2007).

Erken Orta Çağ'da Sasaniler Devleti kendisine dayanak oluşturmak amacıyla Azerbaycan'a İran diline mensup "tat" denilen nüfus gruplarını yerleştirmiştir. VII. yüzyılda Arap istilasının başlaması ile, Azerbaycan'a fazlaca Arap tayfası göç etmişti, bu dönemden başlayarak Azerbaycan'da Arap etnonimli köy isimleri meydana gelmiştir. XIX yüzyılın başlarında Çarlık Rusyası'nın Azerbaycan'ı işgal etmesinden sonra Kuzey Azerbaycan topraklarına toplu

şekilde Ermenilerin, Rusların, vb. halkların göç etmesi sonucunda bir hayli karışık etnik gruplar içeren köyler oluşmuştur (Azerbaycan Etnografisi, 2007).

Azerbaycan'da yerleşim birimlerinin tarih boyunca oluşan diğer sosyal-ekonomik tipleri oba, şenlik, sığırhane, yatak, bine, yurt, düşerge, kışla, dekke, yayla gibi birimlerden ibaret idi (Azerbaycan Etnografisi, 2007).

Azerbaycan'da sosyal yapı devletler, emirlikler, beylerbeylikler, hanlıklar, sultanlıklar, vilayetler, eyaletler, guberniyalar (küçük kentler), kazalar, daireler, mahallar (ilçeler) ve bölgelerden ibaret olmakla bir kaç kez sistem değişikliğine maruz kalmıştır. XVIII yüzyılın sonu, XIX yüzyılın başlarında birçok küçük hanlıklar ve sultanlıklar yerleşim birimleri ile birleşti. Azerbaycan'ı kendi etki dairesine almak için yürütülen rekabet sonucu 1801-1828 yılları arasında Azerbaycan çeşitli imparatorlukların saldırılarına maruz kaldı (Url-18).

1813 yılında Rusya ile İran arasında imzalanan Gülistan Anlaşması uyarınca Azerbaycan İran ile Rusya arasında bölünerek İrevan ve Nahçıvan hanlıkları hariç, Aras nehrinin kuzey bölümünde bulunan Azerbaycan toprakları Rusya'ya verildi. 1827 yılında Azerbaycan'ın İrevan ve Nahçıvan Hanlıkları da Rusya'ya devredildi.

4.1.3. Günümüzde Azerbaycan'da Kentleşme

Azerbaycan'da kentleşme sürecinin oluşumu 1870 yıllarına, petrol bumu denilen döneme denk gelmektedir. O zamandan itibaren ülkede şehirleşme süreci geniş ölçekte gerçekleşmiş, kentlerin sayısı ve ahalisi durmadan artmıştır. İşte bunun sonucudur ki, Azerbaycanda 1930'lu yıllarda yeni tip kentsel yerleşmeler, yani kasabalar oluşmaya başlamıştır.

2009 yılında yapılan son nüfus sayımına göre, Azerbaycan Cumhuriyeti'nde nüfus 9 milyon kişiden fazladır. Bunun % 53,1'sini şehir, % 46,9'sini ise köy nüfusu oluşturmaktadır (Efendiyeve, 2013).

Nüfusun yerleşim yerine göre sıralanması onun kimlik kaydı esasında belirlenmektedir. Lakin günümüzde Azerbaycan'da nüfusun ikamet adresleri kayıtlarda çevre iller olarak geçse de, bu nüfusun büyük kısmı Bakü ve onun uydu kenti Sumgayıt gibi büyük kentlerde yaşamaktadır. Bu yüzden de kentlerde yaşayan insanların sayı resmi istatistikte gösterilenlerden bir hayli

fazladır. Günümüzde, Azerbaycan'da kentleşme süreci oldukça yoğun geçmektedir. Baküde yaşayan nüfus hakkında çeşitli rakamlar söylenmektedir. Bazı gayri-resmi bilgilere göre, kent merkezi ve çevre ilçelerinde yaşayan nüfusun toplam sayısı 4 milyonu geçmektedir. 2009 yılının son nüfus sayımı ise Bakü kenti sakinlerinin 2 milyon 50 bin kişi, alanının ise 2,13 bin km² olduğunu söylemektedir.

4.2. Bakü Hakkında Genel Bilgi

Bakü'ye yerleşim Tunç Çağ'ından itibaren başlamaktadır (Hanağaoğlu, 2011).

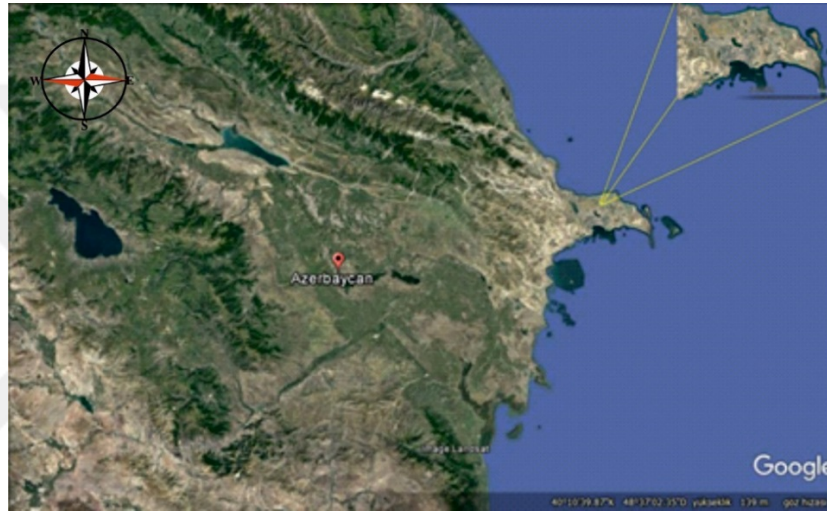
Yaklaşık 100.000 yıl önce, modern Bakü ve Abşeron toprağı, zengin flora ve faunaya sahipti (Url-19). Bazı kaynaklara göre, burada ilk insan yerleşim izleri Taş devrine kadar uzanmaktadır. Bronz çağından itibaren Bayil (Sabayil ilçesi) yakınlarında keşfedilen kaya oymaları ve Eski Kent'in topraklarında keşfedilen küçük bir bronz figür, kentin topraklarında Bronz Çağı'ndan beri insan yerleşiminin var olduğunu kanıtlamaktadır (Url-20). Umut Kaya denilen yerde, Nardaran köyü yakınında, kaya üzerinde, güneşin görüntüleri ve çeşitli takımyıldızları ilkel bir astronomik tablo ile oyulmuş bir tarih öncesi gözlemevi keşfedilmiştir (Şekil, 4.2) (Url-21).

Şekil 4.2: Nardaran köyü. Umut Kaya abidesi. Tunç dönemi (Url 22).

Daha arkeolojik kazılar, çeşitli tarih öncesi yerleşim yerleri, yerli tapınaklar, heykeller ve modern kentin sınırları içindeki ve etrafındaki diğer eserler bu kentin gerçek tarihini ortaya koymaktadır (Cass, Frank 1918).

Bakü bağımsız Azerbaycan Cumhuriyetinin başkenti, büyük bilim-kültür ve sanayii merkezidir. Bakü tarihi, alan büyüklüğü ve nüfusuna göre doğunun en büyük kentlerinden biridir. Apşeron yarımadasında, Hazar denizinin batısında yer alır (Şekil 4.3, 4.4). Apşeron yarımadasının tek kentidir. Alanı 2130 km², nüfusu 2.2 milyondur. Yüksek bir tepe üzerinde, amfityatro biçiminde kurulan bu şehir, en yüksek yerden Hazar manzarasına açılır.

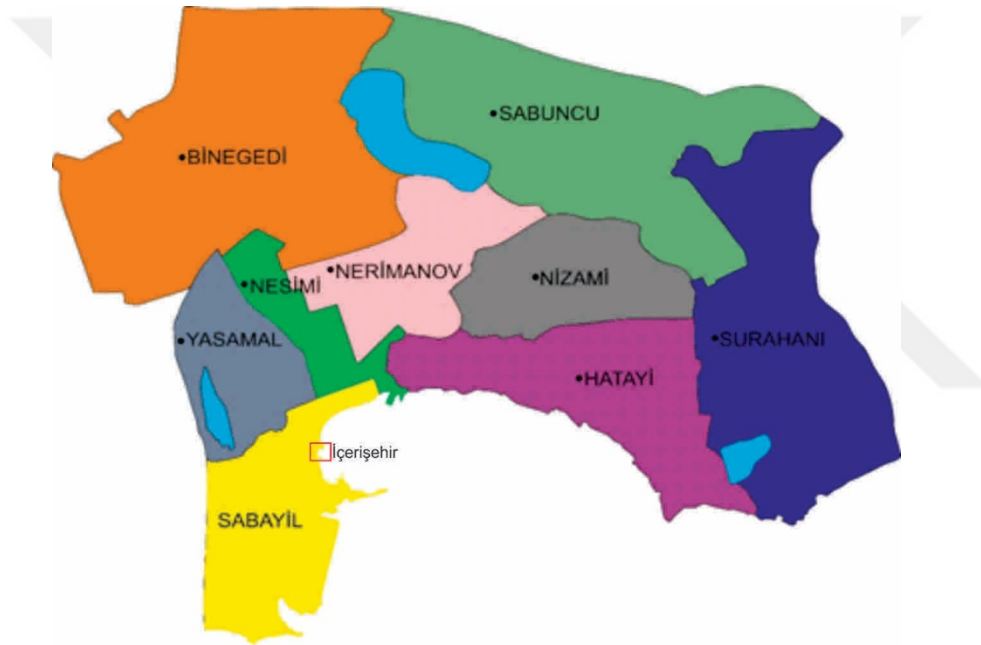
Şekil 4.3: Apşeron yarımadasının konumu (Google Earth, 2016).

Şekil 4.4: Bakü kent merkezinin uydu görüntüsü (Google Earth, 2016).

Bakü 11 ilçe ve 61 kasabadan ibarettir. Merkez dışında olan ilçeler, Karadağ ve Hazar, merkezi ilçeleri ise Binegedi, Sebayıl, Sabuncu, Surahani, Nizami, Hatayi, Nerimanov, Nesimi ve Yasamal ilçeleridir (Şekil 4.5).

Kentin merkezi bölümü Bakü körfezine basamaklı inen amfiteyatroda bulunur. Bakü'nün deniz kıyısı deniz seviyesinden yaklaşık 28 metre alçaktadır. Bakü arazisinde fazlaca çamur volkanı (Keyreki, Boğ-boğa, Lökbatan vb.) bulunmaktadır. İklimi kuru subtropiktir. Ortalama ısı derecesi ocakta 3-4°C, temmuzda ise 25-26°C'dir. Yıllık yağmur 300 mm'dir. Bakü için güçlü kuzey rüzgarı "hazrı" ve güney rüzgarı "gilavar" tipiktir.

Şekil 4.5: Bakü Merkez İlçeleri Haritası (Chinara RUSTAMLI tarafından düzenlenmiştir).

Uzunluk ve bazı fiziksel-coğrafi özelliklerine göre Hazar deniz olarak kabul edilir. Oysa o, dünya okyanusu ile doğrudan ilişkisi olmayan dünyanın en büyük gölüdür. Hazar Denizi Avrupa ve Asya'nın sınırında bulunmaktadır.

Hazar'ın alanı yaklaşık 371.000 km², sahil hattının toplam uzunluğu (çevresi) ise 7000 kilometredir. Hazar denizinin ortalama derinliği 208 metredir. En derin yeri Lenkeran alanıdır. Burada derinlik 1025 metreye ulaşır. Hazar'ın diğer özelliği deniz seviyesinden 28 metre altında olmasıdır.

4.3. İÇERİŞEHİR ANTİK KENTİNDEN BAKÜ KENTİNİN DOĞUŞU VE GELİŞİM SÜRECİ

Bakü Hazar denizinin kıyısında fırtınalardan korunaklı bir koyda, Apşeron yarımadasının güneybatı kesiminde, bir yamaçta bulunur. Kentin ne zaman kurulduğu tam olarak belli olmasa da, bilim adamları çok eski çağlardan beri burada insan yerleşimlerinin olduğunu düşünmektedir. Erken Orta Çağ tarihçileri, Kafkasya Albaniyası topraklarında Ateş-i Bagavan, Atli veya Bagavan isimli bir yerleşim olduğunu belirtmektedir. Apşeron yarımadası antik dönemlerden beri doğal gaz kaynakları ile bağlı olarak toprak altından ateş çıkması olayından dolayı insanların ilgi alanına girmiştir. Bakü Eski Çağda Zerdüşt merkezi olarak bilinmiştir. Sasani döneminde (III-VII yüzyıllar) Zerdüştlüğün devlet dinine dönüşmesi sonucunda Bakü'nün manevi gücü artmış ve bu da kentsel gelişim sürecinde yeni bir evrenin başlangıcı olmuştur (Aşurbeyli, 1992).

Sovyetler Birliği döneminde ve ondan önce de tüm haritalarda Bakü'nün ismi Baku diye geçiyordu. Bir tek Azerbaycanda yaşayan ahali ve yerli Bakü sakinleri Bakü'yü Bakı diye telafüz etmektedirler (Url -23). Çizelge 4.1'de Bakü'nün eski dönemlerden günümüze kadar gelmiş tüm isim değişiklikleri gösterilmektedir:

Çizelge 4.1: Bakü'nün çeşitli dönemlerde değişen isimleri (Url- 23).

Yüzyıllar/Yıllar	Kaynaklar	Bakü'nün İsimleri
M.S. 5-8 yy.lar	Moven Korenatsi Anania Shirakatsi	Atli-Bagavan Ateş-i-Bagavan Bagavan
M.S. 930 yılı	İstahri	Bakuh
M.S. 943-944 yılı	Mesudi	Bakuh
M.S. 942-952 yılı	Abu Dulaf	Bakuya
M.S. 982 yılı	Hudud-al-Alem	Baku
M.S. 985 yılı	Mukaddesi	Bakuh
XII yy.	Hakani	Baku
XIII yy.	Yakut Hamavi Nesrettin Tusi	Bakuya
XIV yy.	Reşidettin	Baku
XV yy.	Abdurreşit Bakuvi	Bakuya
XVI yy.	Hasan bey Rumlu	Baku
XVII yy.	Evliya Çelebi	Baku

X yy'da yaşamış El-Mesudi "Muruc ez-zeheb ve meavhin-el-cavhar" (Altın yıkanan yer ve cevahirat madenleri) isimli eserinde şöyle yazar: "Bakü'de beyaz petrol ve diğer petrol türleri var; Bakü'den başka hiç bir yerde beyaz petrol bulunmaz. Bu zengin petrol memleketinde yer altından volkan şeklinde hiç sönmeyen alev püskürmeleri yaşanır. Burası Şirvan memleketinin sahil kentidir" (Ferhatoğlu, 2006).

İçerişehir Hazar Denizi'nin kıyısında, tepe üzerinde inşa edilmiştir. İçerişehir'in planlama yapısı ilk olarak gelecekteki Kız Kulesi'nin bulunduğu bölgede, etrafında ilerde de kentin en önemli imajına dönüşecek kentsel hücreler halini alan - konut binlalarının yer aldığı ilk ateş tapınaklarının bulunduğu alanlarda başladı (Fetullayev, 2013).

İçerişehir antik kenti, Azerbaycan Cumhuriyetinin başkenti olan Bakü'nün tarihi kent çekirdeğidir. Günümüzün standartlarına göre, çok küçük bir alana sahip olmasına rağmen (21,5 hektar), eski Bakü kenti iç ve dış şehirden oluşan, kale duvarları ile çevrili tüm Yakın ve Orta Doğu kentleri gibi kendisini her anlamda kanıtlamaktadır. Surlarla çevrili İçerişehir antik kent dokusu, çokasırlık büyük tarihi gelişim süreci geçirmiştir (Şekil 4.6) (Gıyasi, 2008)

Şekil 4.6: Hazar Kıyısından Bakü'nün Tarihi Çekirdeği İçerişehir Manzarası. 1861 yılına ait bir kabartma (Gıyasi, 2008).

I. yüzyılda Romalılar iki Kafkasya seferi düzenlemiş ve Bakü'ye ulaşmıştır. Kaynaklara göre, Bakü yakınlarındaki Gobustan tarihi korusunda bulunan kayalar üzerinde Roma yazıtları keşfedilmiştir. Bu bulguların kalıntıları, Bakü'de Sabuncu ilçesine bağlı, Ramana köyünde korunmaktadır (Aşurbeyli, 1992).

V. yüzyıl tarihçisi Panis Priscus bir eserinde, ünlü Bakuvî yangınlardan (eski *petra maritima flamma ardet* - deniz taşı alevinden) söz eder. Sonsuz yangınlardan dolayı Bakü antik Zerdüştlüğün merkezi olmuştur. Sasani şahı

Ardaşir yazılı kaynaklardaki emrinde şöyle söylemiştir: “Şehrin tapınaklarında Tanrı Ormazd'ın söndürülemeyen bir ateşini tutmak için emirler verdim”.

Bakü, kale duvarları ve hendeklerle çevrili antik tarihi merkez çevresinde oluşan kenttir. Bakü'nün oluşum tarihi çok eskiye dayandığı için, buranın bir konut güzergahı ve şehir olarak yapı kazanma tarihi henüz net olarak bilinmemektedir. Bazı tarihi verilere göre, insanları bu topraklara doğal gaz, petrol ve tuz rezervi, aynı zamanda, arazinin deniz kıyısında verimli konuma sahip olması cezbe etmiştir. Arkeolojik kazılarda Şirvanşahlar sarayının avlusunda bulunan M.Ö. III-I yüzyıllara ait seramik kap kırıkları, M.Ö. IV-I yüzyıllara ait saksı kova kırıkları, Muhammed Camii avlusunda arkeolojik kazılar sırasında bulunan demir ok uçları, demir devrine ait kil kadın figürü ve antik devre ait sütun altlıkları İçerişehirin oluşum devrini en geç Antik Çağ'la eşleştirmeye imkan sağlıyor. M.Ö. I yüzyılda Bakü küçük bir liman kentlidir (Aşurbeyli, 1992).

Mirzeliyev (2005) İçerişehir'in bi zamanlar iki, üç sıra kale duvarları ile çevrili olduğunu, günümüzdeki kale duvarlarının içeriden ikinci kale duvarı olduğunu iddaa etmektedir. Kale duvarlarının dış tarafında tüm Erken Orta Çağ kentlerine özgün, tehlike anında su ile doldurulması için koruma amaçlı derin hendekler bulunduğunu belirtmektedir (Mirzeliyev, 2005).

X yüzyıla kadar Ortaçağ kaynaklarında Bakü konusunda çok az veya hiç bilgi yoktur (Dodds ve Henry 1977).

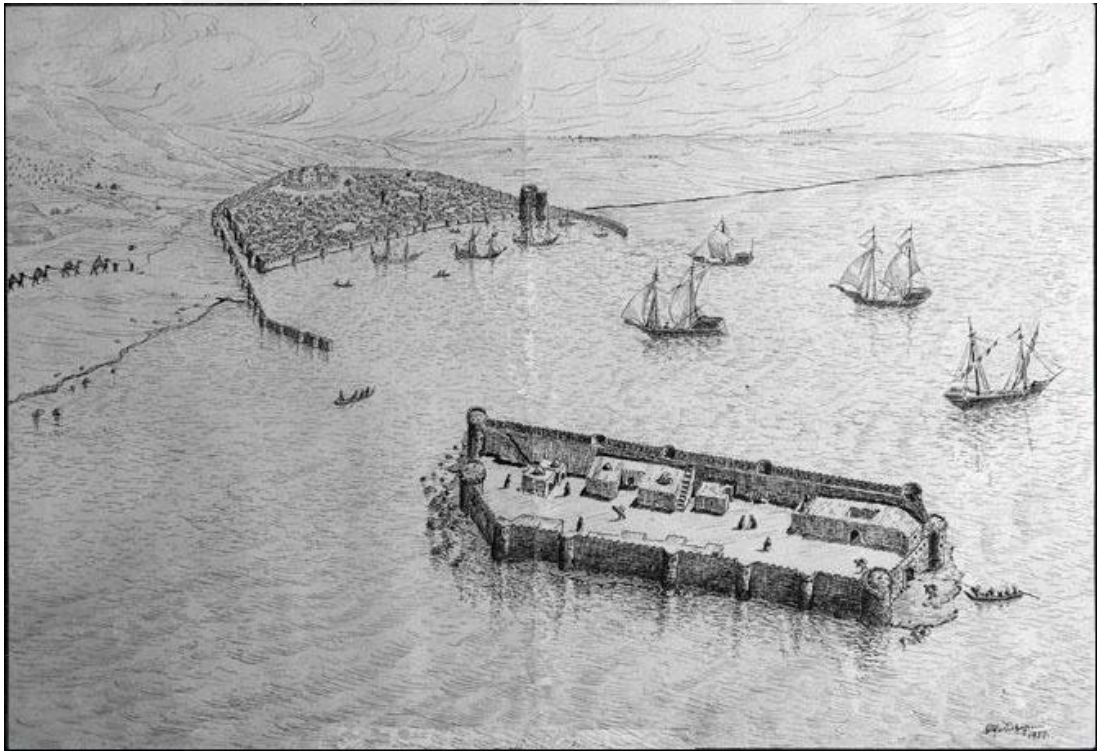
Kentte bulunan en eski nüvizmatik delil, M.Ö. 8. yüzyıldan kalma bir Abbasi dönemi metal paradır. O dönemde Bakü, Arap hilafetinin ve daha sonra Şirvanşahların topraklarına dahildi. Bu dönemde sıklıkla Hazarların ve (10. yüzyıldan itibaren) Rusların saldırılarına maruz kalır. Şiddetli bir deprem, Şirvan'ın başkenti Şamahı'yi vurduktan sonra Şirvanşahlar devletinin baş karargahı, 1191'de Bakü'ye taşınır (Ferhatoğlu, 2006).

XII yüzyılda sağlam kale duvarlarının inşası ile, günümüzde sınırlanmış kent içerisinde kent olan İçerişehir kontürünü oluşturması ile Şirvanşah hükümdarı Şirvanşah Ahistan-bin Menüçöhr Bakü'yü kendi ikametgahına dönüştürmüştür (Fetullayev, 2013). Bakü Koyu adasındaki Kız Kulesi, Ramana, Nardaran, Şağan ve

Merdekan kaleleri ve ayrıca ünlü Sabayil kalesi de bu dönemde inşa edilmiştir. (Şekil, 4.7, 4.8).

Hulagu Han, Azerbaycan'daki üçüncü Moğol işgalleri (1231-1239) sırasında Şirvan devletinin sınırları dahilinde Bakü'yu de istila eder ve kent İlhanlılar sülalesi için bir kış konutu haline gelir.

Marco Polo'nun, Bakü'nün Yakın Doğu ülkelerine petrolü ihracatı hakkında yazılı kaynakları vardır. Bakü, ayrıca Altın Orda Devleti, Moskova Şehzadeliği ve Avrupa ülkeleri ile ticaret yapmıştır (Mirbabayev, 2007). 1568-1574 yılları arasındaki tarihi kaynaklarda Bakü'ye gelen altı İngiliz gezginin yazıları yer alır. Thomas Bannister ve Jeffrey Duckett adlı iki İngiliz, aralarındaki yazışmalarında Bakü'yü şöyle anlatır: ...Bu kasaba hayatımda gördüğüm en ilginç mekan, çünkü tüm ülkeyi yakmaya yetecek kadar muazzam miktarda petrolü var, bu petrol siyah renktedir. Aynı zamanda Bakü kasabası, beyaz ve çok değerli bir başka tür petrol kaynağına sahip ve burada bu petrole beyaz petrol deniyor (Url- 24) ".

Şekil 4.7: Sabayil kalesi. IX yüzyıla ait çizim. Sabayil kalesi ve İçerişehir (Url-25).

Şekil 4.8: Günümüzde Sabayil kalesinin durumu (Url-26).

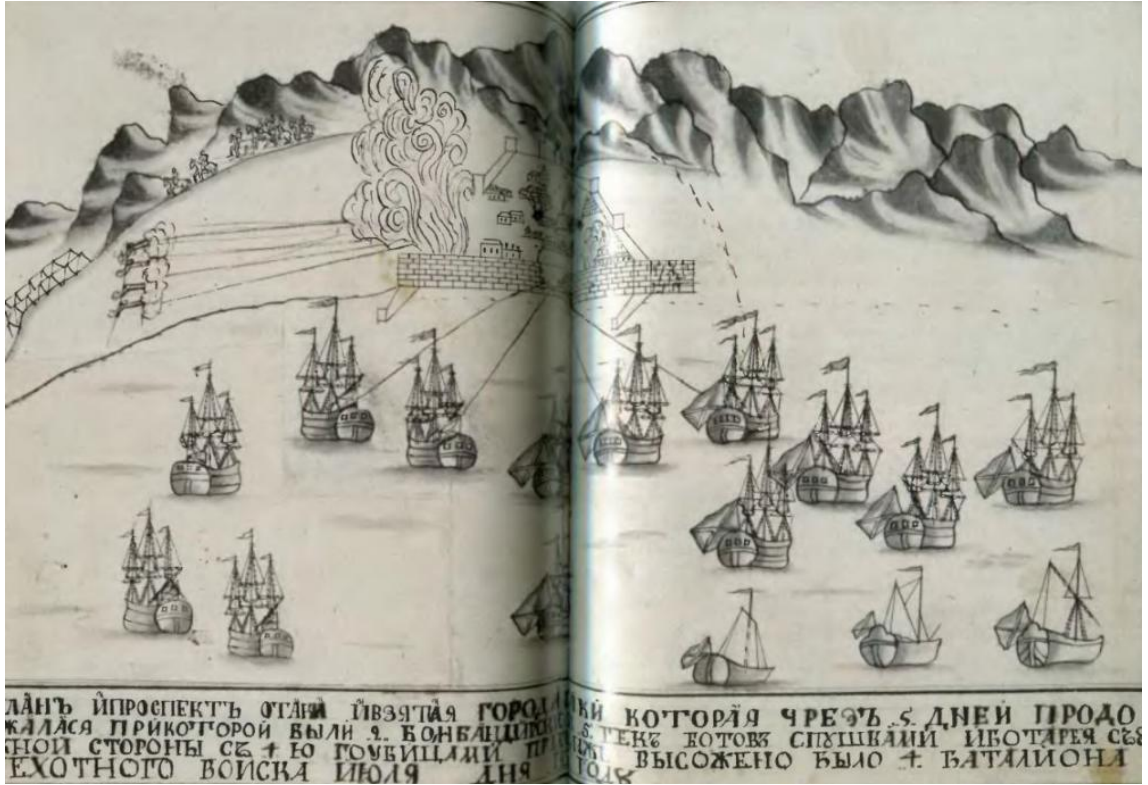
XVIII yüzyılın sonunda İçerişehir esaslı gelişimin sonucunda Şirvanşahlar saray ensemblesinin etrafında bulunan konut bölgesi 3 teraslı ilginç düzene sahip görünüm elde etti (Fetullayev, 2013).

26 Haziran 1723 tarihinde uzun süreli kuşatmanın ardından, Bakü Ruslara teslim oldu ve Safeviler imparatorluğu, Kafkasya bölgelerinin çoğunu Ruslara vermek zorunda bırakıldı. Deli Petro'nun kararı uyarınca, iki alay (2382 kişi) askerler Prens Baryatyanski, şehrin komutanı emrinde Bakü garnizonunda kalmıştı.

Kurukina isimli tarihçinin eserinde , “Büyük Petro’nun Pers gezisi” ile ilgili Hazar kıyısında akıntı yönündeki I Büyük Petro’nun gemilerini tasvir eden resim yer alıyor. Tabii ki Bakü manzarası bu resimde oldukça şematik olarak çizilmiştir. Resimden de görüldüğü üzere, fethedilmiş bu şehrin gemileri daha çok dikkat çeker. Bakü kentini içten fethetmek Petro’nun esas hedeflerindendi (Fetullayev, 1986) (Şekil, 5.12) (Şekil, 4.9).

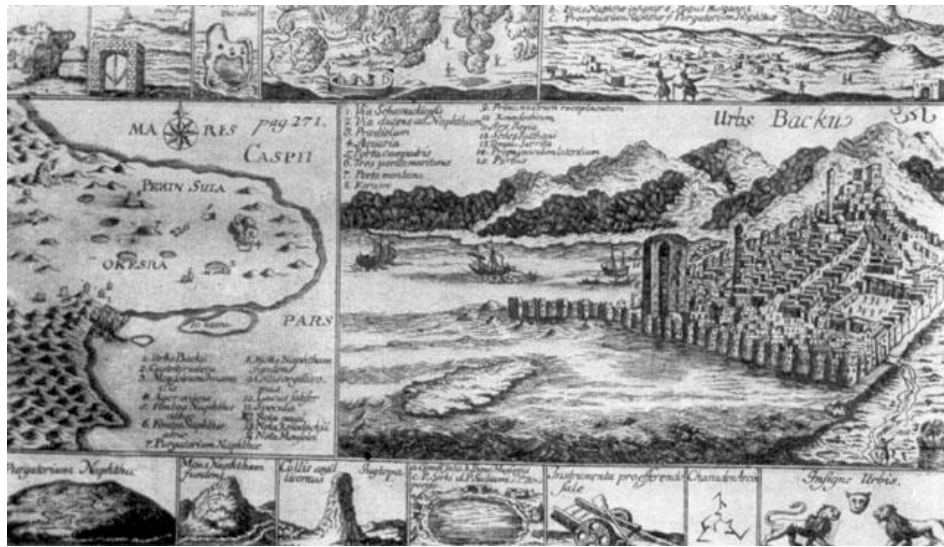
XVII yüzyıl Bakü silüetine bakacak olursak, gezgin Campherin de o dönemde yapmış olduğu eserde de orantılar bozuk, minareler gergin ve Kız kulesi ise hiç de bu gün gördüğümüz durumda belirtilmemiştir (Şekil, 4.10); tabii başka değişik ayrıntılar da var. Lakin geçmişin bu eşsiz ispatı bize Bakü’nün XVII

yüzyılda nasıl görüldüğünü anlatıyor. Eserden de görüldüğü üzere, Bakü surları tıpkı Kız Kulesi gibi suların içerisindeymiş.

Şekil 4.9: Bakü'yü Tasvir eden resim çalışması. “Büyük Petronun Pers Gezisi”.

Kurukina,1723.

Şekil 4.10: Bu eserde ise Campher Apşeron yarımadasını canlandırmış (Url-27).

1723 yılında çizilmiş ve Kurukinanın “Büyük Petro’nun Pers gezisi” kitabında da belirtilen resimde Bakü manzarası şematik olarak çizilmiştir. Resimden de

anlaşıldığı üzere, fethe terkedilmiş bu şehrin gemileri daha çok dikkat çekiyor. Bu kenti öğrenmek Petro'nun esas amacıydı (Şekil, 4.11).

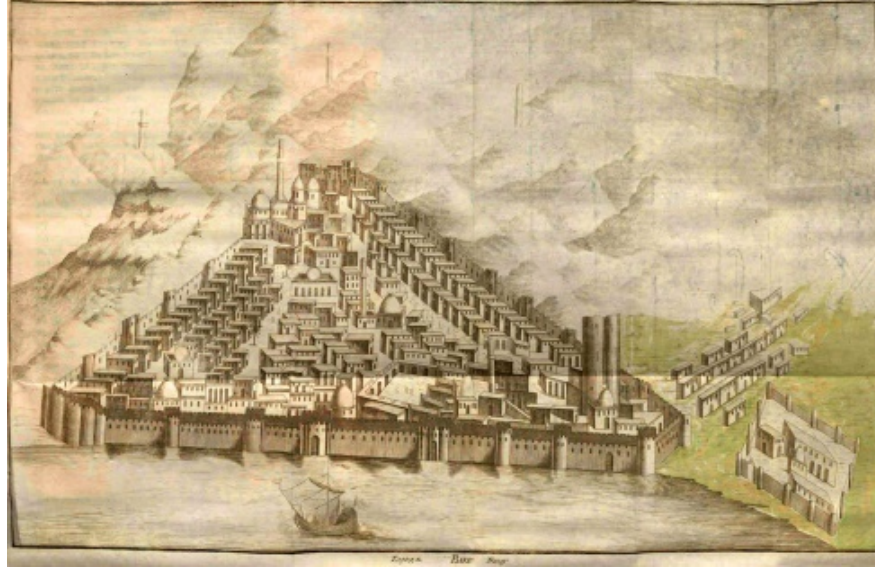
1770 yılında Bakü'yü Rusya Bilimler Akademisi akademisyeni, Rusya hizmetinde faaliyet gösteren Alman gezgin ve doğabilimci Samuel Gottlieb Gmelin (1744-1774) ziyaret etti. Onun bu seferinde refakatçisi, ressam, bilim adamı Ivan Borisov'du. Ivan bu eserinde Bakü'yü tamamen üçgen şeklinde canlandırmış, sanki surlar boyunca evler inşa edilmişti (Şekil, 4.12).

Şekil 4.12'de en dikkat çekici ayrıntı, kenti çevreleyen 2 tane şehir surunun belirtilmesi, hemen sağda ise şehirdışı ikametgah olarak faaliyet gösteren Bakü Hanlarının evi tasvir edilmiştir. Surların dışında ise mahallelerin var olduğu görülmektedir.

1806 yılında Bakü Rusya İmparatorluğunun bir parçası haline geldi ve bu tarihten itibaren kale duvarları dışa doğru genişleme ve kentsel gelişim sürecine başladı.

Şekil 4.11: Bakü 1723 yılında (Url-28).

Şekil 4.12: Bakü 1770 yılında (Url-29).

1823 yılında dünyanın ilk parafin fabrikası Bakü’de kuruldu ve 1846 yılında dünyanın ilk petrol kuyusu Bakü’nün Bibi Heybat denilen bölgesinde kazıldı.

Coğrafi konumuna ve bir liman olmasıyla, kent, Rusyadan İrana giden ticaret yolları üzerinde stratejik nokta olarak büyük öneme sahipti. XVIII yüzyılın sonu XIX yüzyılın başlarında Rusya ile İran arasında savaş başladı. Bu dönemde Bakü’nün ile daha iyi korunması savunma sisteminin güçlendirilmesi amacıyla iki plan düzenlendi.

1796 yılında yapılan plana göre (Şekil 4.13, 4.14), İçerişehir’in şimdiki “Intourist” otelinin bulunduğu güney-batı yönüne doğru genişlenmesi sağlanacaktı. Planlanan tahkimat çalışmaları deniz burçları istikametinden başlatıldı. Yüksek işaretleri geçerek, duvarlar yerele dokuyu takiben İçerişehirin belediye meclisine yakın olan burçlarına doğru yaklaştı. 1798 yılında Rus çarı I Pavlın emriyle Bakü kalesinin sağlamlaştırılması ile ilgili proje iptal edildi.

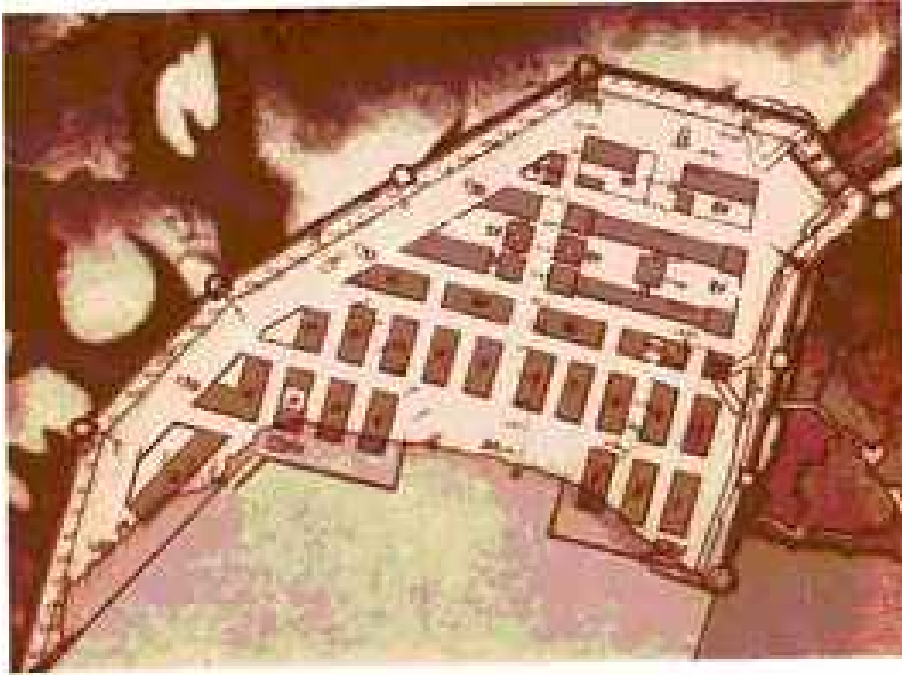
Yeni kalenin inşasının eski ile hiç bir bağılılığı yoktu, belki de serbest bir alanda mahalle gelişimini ilerletmek için

Böyle olduğu takdirde kalenin dışındaki kentin temelinde tamamen başka bir proje şeması yatarı. Muhtemelen, yeni kentin planlaması caddelerle birlikte dokunun ve alanın da yol verdiği radyal konsantrik bir şekil elde ederdi. Tam da böyle bir şehir planlama Rusyanın çevre illerinde geniş bir şekilde uygulanıyordu: bu da XIX

yüzyılın yarısında Orta Asya kentlerinin bir çoğunun proje planlamalarının askeri mühendisler tarafından tasarlandığını kanıtlıyor.

Şekil 4.13: Bakü Kalesi Projesi, Christian Truzson, 1796 (Darieva, 2011).

Şekil 4.14: Bakü surlarının restorasyon ve büyütülme teklifi şeması, 1796 (Darieva,2011).

1807 yılında mühendis binbaşı Christian Truzson ikinci planı yaptı (Şekil 4.15). Bu projeye göre şehir dışında kale, deniz kıyısında, açık ve düzenli alanda inşa edilmeliydi. Bu bölümde kent ve onun tüm semtleri aydın gözüküyordu. Yeni kale alana göre 1796 yılında projesi yapılan plandı ve mevcut olanın dörtte biriydi. İlk proje esasında Yıldız şeklinde 4 burçlu kalenin inşası mevcut haline zarar gelmeden üstün sağduyu ile gerçekleştirildi. Belli ki, Truzson diğer

verilenleri takip ediyordu: o bir askeri-deniz limanı oluşumu hakkında düşünmüyordu ve istihkam sanatı kuralına uyan kalenin inşası için çaba gösteriyordu. Belki o zamanlar da çok ünlü Sankt-Petersburg da olan Petropavlovsk kalesi gibi bu kalenin de kompozisyon çözümünde burçlu yapı önemli etkenlerdendi.

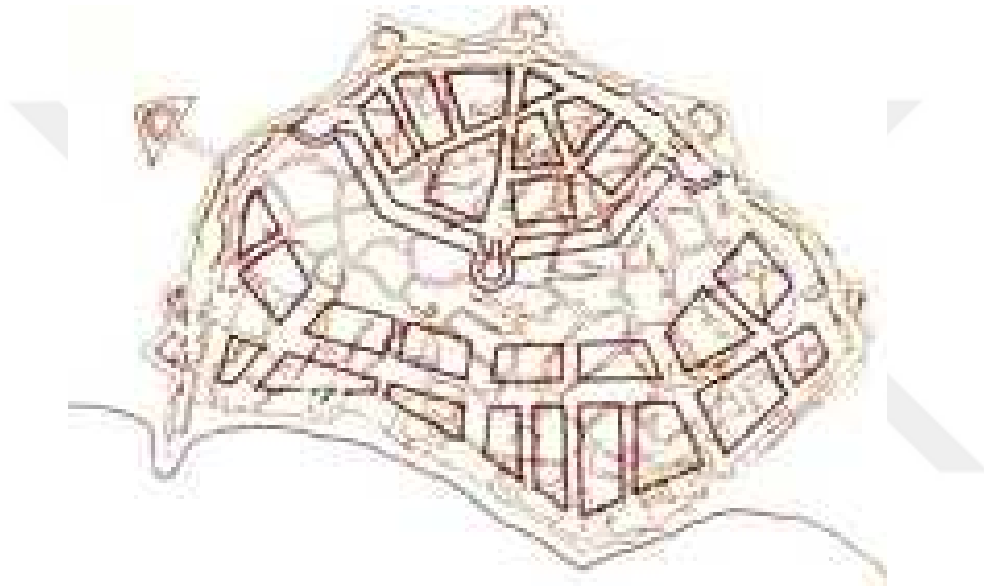

Şekil 4.15: Önerilen yeni kale planı. Mühendis X. Truzson 2, 1807 (Darieva,2011).

Kale duvarlarının koruması altında idari ve ticari merkezin meydana gelmesi Bakü nüfusunun ticari faaliyetinin keskin bir şekilde düşmesine neden ola bilirdi. Tarihen kendi kervansaraları, pazarları ve ticaret sıraları ile egemen olan bu sosyal merkezin 600 metreyi aşması (Şemahı kapısından Salyan kapısına kadar), bu mekanın önemini yitirmesine neden olurdu: kale duvarları içerisinde yeni konut evlerinin ve binaların inşasına son verildi. Sonuç olarak, tarihi düzen ve mimari anıtlar ile eski kale toprakları bakıma muhtaç hale gelebilir ve zamanla tamamen terkediliyordu. Bu arada, kendi ülkesinde ulusal mimari gibi seçkin anıtlar vardı, Kız Kulesi (V-XII), Şirvanşahlar Sarayı (XV-XVI) , Cuma Mescidi (XIV-XIX) ve s. gibi anıtlar. Birer kent örneği olarak, kendine has dokusunu kaybeden şehir gibi Gence'yi göstere biliriz. Gence kalesinin tasfiyesinden sonra kentin istihkâm sistemi yıkıldı.

Bununla birlikte, projenin 1807 yılında tasarlanmasına rağmen kalenin inşası henüz gerçekleştirilebilir durum değildi. Görünüşe bakılırsa, Bakü arazisinde kale inşası fikri bazı askeri makamları endişelendiriyordu: ortaya çıkan bazı

belgelerden anlaşıldığı üzere, 22 Ocak 1833 Bakü’de tarihinde “Bakü kalesinin yanı sıra, içerisinde tahmini gösterilen caddeler ve kalenin inşası için yer” şematik planı yapıldı. Bu proje, 6 Ekim 1835 yılında Kafkasya yönetiminin onayına sunulması için “Bakü kalesinin inşası ve içerisinde öngörülen mahallelerin büyütülmesi” başlığı altında tasarlandı. Bu plan kapsamında, Bakü surlarının sınırları içerisi tarihi geçmişe ve kent dokusunu göz önüne alarak, yeniden, köklü bir şekilde inşa edilmeliydi. Şirvanşahlar sarayı dışında, tüm Eski ve Orta Çağ kent dokusu kendi yapıları ile beraber yok edilmeliydi (Şekil 4.16).

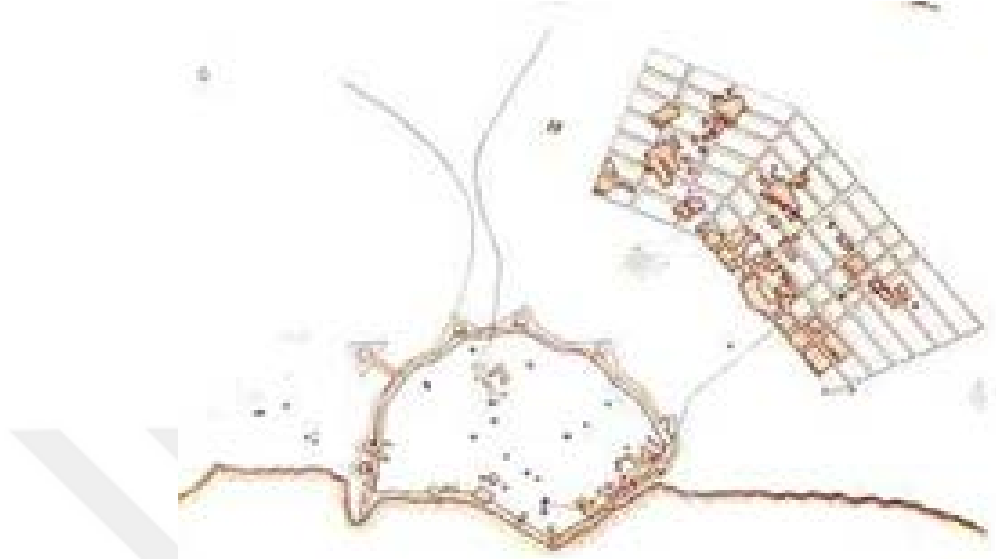

Şekil 4.16: 1807 yılında Bakü için teklif edilen ana plan (Fetullayev, 2013).

Bakü kalesinin yeniden inşası için önerilen bu 3 proje, bu kalenin tüm tarihini ve antik dokusunu yerle bir etmek için işlenen en kibirli planlardandı. Bu projeyi gerçekleştirmek için burada yaşayan insanları komple bir şekilde tahliye edilmeli, nüfus için daha uygun şartlarda yeni mahalleler inşa edilmeliydi. Ama sonra yönetim halkın kendi isteğiyle kalıtsal varlıklarını bırakıp gitmeyeceklerini tahmin ederek, bu projeyi iptal etti.

O devirde kentin çift sıra kale duvarı ile çevrili olması, kentte toprak büyümesini engellemektedir. Kale duvarlarının dışında, eski zamanlardan beri zanaat ve ticaret hayatıyla sık ilişkisi olan mahallerler – rabatlar mevcuttu. Kale duvarları dışında kurulan bu mahalleler aslında kentin yoksul nüfusu için inşa edilmişti. Bir başka ismi Bayır Şehir olan bu bölgeler sık sık ortaya çıkan düşman saldırıları önünde korumasız kaldığı için farklı nüfus yoğunluğuna sahipti.

1822 yılında önerilen başka bir proje ise, mahallelerin daha gerçekçi olan durumunu nitelendirmekteydi. Bakü için planlanan bu yeni mahalleler XIX yüzyıl Rusya için tipik olan bölge planlama tipi ile aynı niteliklere sahipti (Şekil 4.17).

Şekil 4.17: 1822 yılında Bakü için önerilen plan.

1843 yılında yapılan bir başka kentsel dönüşüm planlaması, 1822 yılında yapılan proje ile karşılaştırıldığında alan ölçeği bir hayli genişlemiş ve 46 ha'a kadar ulaşmaktaydı.

XIX yüzyılın sonlarında kent daha derli toplu ve anlamlı gözüküyordu. Ancak, bu aşamada kentin gelişiminde sadece çevre ilçeleri ile ilgili değil, aynı zamanda merkezi ile ilgili sorunlar ortaya çıkıyordu. Bu sorunların çözümü, Rusya İmparatorluğunun diğer illerini geride bırakacak kadar büyük tecrübe talep etmekteydi. Bakü'nün bu dönemde onun iyileştirilmesinde olumlu rol oynayacak girişim gücü ve yeterli kamu yönetimi yoktu. 1864 yılında tasarlanan bu plan, kentin temel planlama problemlerini çözmemekteydi.

1918 ilkbaharında Bakü, 26 Bakü Komiseri denilen kuruluş tarafından himaye altına alınmış Ermenilerin ilgi odağına dönüştü. Şubat 1920'de, Azerbaycan Komünist Partisi I Kongresi yasal olarak Bakü'de gerçekleşti ve silahlı isyan hazırlığı hakkında bir karar verildi. Aynı yılın 27 Nisan tarihinde, Rus on birinci Kızıl Ordu birimleri Azerbaycan sınırını geçti ve Bakü'ye doğru yürümeye başladı. Sovyet Rusya'sı Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti bir ultimatoma sundu ve ertesi gün birlikler Grigory Orconokidze ve Bolşevik Kavbiuro Sergey Kirov eşliğinde Bakü'ye girdi. Böylelikle, Bakü Azerbaycan SSC'nin başkenti oluyor ve bundan sonra Sovyetler

Birliğin hayatında mühüm role sahip bir başkente dönüşüyor. Dönüşüm, Bakünün mimarlık, şehircilik ve bir çok kültür alanlarında köklü değişikliklerin olmasına neden oldu. Ayrı ayrı kişilerin sahip olduğu özel toprak mülkiyetinin ortadan kaldırılması şehirciliğin gelişimine büyük katkı sağladı ve geniş çaplı inşaatlar oluşmaya başladı. Yeni tarzda binalar, farklı cephe öğeleri kent mimarisinin yüzüne değişik ve yeni renkler katmış oldu (Şekil 4.18).

Şekil 4.18: Bakü'nün Nazım Planı, 1918 (Fetullayev, 2013).

Bakü kent planlaması çalışmalarını ilk dönemlerde yurtdışından davet edilen, A.İvanitski, V.Semyonov, L.İlyin, A.Vesnin ve B.Vesnin kardeşler, 1930'lu yıllardan itibaren ise Azerbaycanlı mimarlar, S.Dadaşov, M.Hüseynov, H.Mecidov,

E.Kasımzade, K.Alizade, M.Medetov, A.İsmayılov, T.Abdullayev, S.Vahidov, K.Aleskerov, A.Azizzade de bu dev proje kapsamına ilave edildiler.

1920'li yıllarda Azerbaycan Cumhuriyeti sınırları içerisinde inşaat çalışmaları başlatıldı, eski yapılar restore edilerek, hızla yeni sanayi tesisleri inşa edildi. Bu inşaat etkinliği, özellikle, Şeki, Gence ve Nahçıvan illerinde sürmekteydi. İnşaat çalışmaları, Azerbaycan'ın petrol endüstrisinin gelişimi ile paralel şekilde yürümekteydi. Petrol kuyuları olan bölgelerdeki küçük işçi kasabaları ile beraber, enerji santrallerinin ve işletmelerinin alt yapısında az katlı konut siteleri inşa edilmekteydi.

Kentin gerçek ve doğal sınırlarını ifade eden hatlar, 1934, 1937 ve 1954 senelerinde şehrin ana planının bir sonraki düzenlemelerinde onaylandı. 1927 yılında Bakü'de yapılan proje çalışmaları kentin planlama yapısını ve dokusunu belirlemeye yardımcı oldu. Aynı zamanda, ileride, kentsel gelişim projesinin yasarlaştırılması için zemin oluşturmaya hak kazanmış oldu.

Projenin 1948 yılına kadarki süre zarfında tamamen uygulanması kararı alındı. 1927 yılının yeşillendirme projesi başarıyla gerçekleştirilerek, kentin günlük hayatının bir bölümünün yaşanıldığı yerleri oluşturdu. Bu araziler öncelikle sahil bölgesi ve Çemberekend (günümüzde Dağüstü Park ve Şehitlik bölgesi) parkıydı.

1932-1934 yıllarında Bakü'nün Ana planının projelendirilmesine dair Moskova'daki Rusya Devlet Şehircilik ve Yatırım Enstitüsü'nde yapılan bir takım çalışmalarda yönetmelik Profesör V.N.Semyonov ve ulaşım alanının önde gelen uzmanı Profesör V.N.Obraztsov'un elindeydi. Bu mimar grubunun yöneticileri V.V.Semyonov ve Prozorovski, araştırmacılar ise V.A.Armand, İ.A.Serqeyev ve H. Nebesa idi.

1930'li yılların başlarında bu çalışma grubu Bakü'de ve tüm ilçelerinde bu arazilerin ve kentin genel durumunu inceleyerek toplu inşaat çalışmalarını gerçekleştirmekteydi. Planın hazırlanması sırasında yerel geleneklerin, Bakü şehrinin doğal özelliklerinin ve Hazar Denizi Körfezi'nde bulunmasının dikkate alınması, 1932-1934 yıllarında kullanılan bu Ana planı, ülke başkentinin planlama ve gelişimi için temel belgelerden biri yaptı.

Plan, kentin kalkınma ve inşaat programı, konutların gelişimi mevzuları, nüfusun ulaşım hareketliliği, sıhhi tesisat özellikleri, kent ve ilçe merkezlerinin gelişimi, “eski

kentin” yeniden inşası ve bu gibi diğer konuları içermektedir. Planda amfiteatro tabakalarının teraslar boyunca artırılması ve denize doğru çekilmesi, aynı zamanda, yeşil alanların sistemli düşünülmüş parklar, bahçeler, caddeler ve bulvarlar şeklinde yapılması öngörülmektedir.

Kentin temel fonksiyonel noktalarını belirleyen merkez sistemleri kurulmuş, ana planın önerileri doğrultusunda yürütülen yerleşim sistemlerinin inşası, kent alanının imarı ve amfinin yerleşme bölgesini göz önüne alarak kentin alan peyzajının tasarlanması oldukça dikkat çekiciydi (Nağıyev ve Hüseyinov, 2013).

Ana planda ilk olarak, deniz kıyısında, kent dokusuna doğal yarım daire biçiminde kentin merkezinin inşasına ilişkin daha inandırıcı bir plan tasarlanmaktaydı. Görsel açıdan ana yollar Hükümet Evinin büyük hacmini genişletmekteydi. Planda, deniz kenarında konumlanan merkeze doğru itikametlenen ana yolları içeren bir dizi amfiteatronun doğal biçimi tasarıda okunmaya çalışılmış ve denizden amfiteatronun her köşesine kadar teras boyunca katlarının artırılması ile vurgulanmaktaydı.

Planda konut bölgelerinin her türlü hizmet ile donatılmış yerleşim birimlerinde barındırılması fikri önem arz etmekteydi. Bunlar göz önüne alındığında, yıllar sonra çağdaş mahallelerin meydana gelmesi hakkında varsayımlar söylemek mümkündür. Bu ana plana göre Bakü'nün gelecekte nasıl bir kent halini alacağı önceden belirlenmekteydi. Savaşa kadarki ve bir sonraki dönemlerde Bakü'nün yeniden inşası ve planlaması üzerine yapılan tüm çalışmalar bir şekilde L.İlyinin Ana planına dayanıyordu.

1941-1945 yıllarında başgösteren II. Dünya Savaşı Sovyet halkının şehircilik gelişimini alt üst etti. 1945 yılında faşist Almanya'ya karşı kazanılan parlak zaferden sonra Sovyetler Birliği'nin tüm halkları gibi Azerbaycan mimarları da ortak olarak imar çalışmalarına başladılar. Savaştan sonraki dönemde, 1940-1960 yıllarında ülkenin şehir, köy ve kasabalarında büyük şehircilik çalışmalarına başlandı. Bakü'nün yakınlarında, Hazar Denizi kıyısında yeni sanayi merkezi, uydu-şehir Sumgayıt ortaya çıktı. Anlamlı ve akılda kalan

mimari görünümü ve sağlam planlaması yeni oluşmuş bu şehri çekim merkezi haline getiriyordu.

1940-1960 yılları arasında kazanılmış Azerbaycan'ın şehircilik birikimi birçok zorluklara ve eksikliklere rağmen, genelde kentlerin gelecekteki gelişim kaderi için ilerici öneme sahipti. Aynı dönemde devlet mimarlık kuruluşlarının kurulması, çeşitli bölgelerde büyük çaplı şehircilik çalışmalarının gelişmesine yönelmeyi sağlamıştı. Bu dönemde gelişmekte olan şehirlerin planlanması için yapılan büyük çalışmalar sonucunda bu şehirlerin mimari görüntüsü daha güzel ve daha anlamlı oldu, cumhuriyet kentlerinde yaşam koşulları biraz daha iyileştirildi (Nağıyev ve Hüseyinov, 2013)

Savaştan sonraki ilk yıllarda Azerbaycan'da şehirciliğin gelişmesinde nitelikli değişiklikler oldu. Ülke şehirlerinin gelişim tarihinde ilk kez estetik mimari sorunlarına ve grup inşasına özel önem verildi. Birçok şehirde yenileme için öncelikli yapılar, otoyollar ve meydanlar belirlendi.

Bakü'nün temel mimari üslupları, inşa halinde olan Hükümet evinin etrafında, Neftçiler caddesi, deniz kenarı sokakları ile Nerimanov ve Hüsü Hacıyev (şimdiki Azerbaycan) sokakları boyunca, Nizami, Fuzuli, Sabir adına olan meydanlar ve diğer meydanların karşısında inşa edilmeye başlandı. Sonuçta Bakü'nün merkezi bölümünde büyük değişiklikler oldu. Birçok sokağın sorunları çözüldü ve restore edildi. İlginç mimari yapılar, meydanlar ve bahçeler oluşturuldu.

1960'lı yıllara gelindiğinde, Azerbaycan şehirleri için önceki dönemlerde alınan plan kararlarının çoğu gerçekleştirilmişti.

1940-1960 yılları arasında ülkenin 29 şehrinin ana planı yapılmıştı. 1960-1990 yılları arasında da 60 şehrin her birinin, ana planlarının hazırlanması süreci tamamlandı. 1960'lı yılların sonunda Bakü'nün arazi kaynakları hayli azalmaya başladı. Bu dönemde, yeni teknolojik süreçlerin uygulanması ile petrol rafinerilerinin restorasyonu ve yıpranmış binaların ortadan kaldırılması şehrin merkezinin büyük bir bölümünü kapsayan kıyı bölgesinin yapısına yeni bir konsept vermeye imkan sağladı (Nağıyev ve Hüseyinov, 2013).

Oluşan yavaş kent gelişimi, zayıf kent altyapısı, su, havanın ve çevrenin ciddi kirlenmesi, ulaşım hareketinin kötüleşmesi sorunlarının önüne geçmek için

Bakü'nün 1986 yılının son Ana planı ile şehrin genel yapısının düzenlenmesine gayret gösterilmişti. Fakat kentsel gelişme kararları altyapı ile uyumlu değildi. Bakü Azerbaycan'ın en büyük liman kenti, en büyük ekonomik, bilim teknik, ticaret, enformasyon, kültür ve sanayi merkezi olarak öngörülmüştü (Nağıyev ve Hüseyinov, 2013).

Kentsel gelişme, kent kimliğini ve tarihsel bağlamının mirasçılığını sürdürülecek nitelikte değildir. Azerbaycan hızlı bir kalkınma dönemi içindedir. Dinamik kentleşme taleplerine uygunluğu yeniden değerlendirilme ihtiyacı olan mevcut ana plan çerçevesinde bunu gerçekleştirmek mümkün değildir. Ayrıca inşaat sektörünün kısa vadeli çıkarları, genel ve uzun vadeli çıkarları umursamayarak sonuçlar elde etmeye sebep vermektedir.

Kentsel yapılaşma, teorik ve ekonomik şartlar hazırlanmadan ilerlemektedir. Böylelikle, Bakü'nün şehir alanı kendine haslığını kaybetmekte ve dünyada var olan diğer şehirlere daha fazla benzemeye başlamaktadır. Son yıllarda gerçekleşen yeni yapılaşma alanları yeterince denetim altına alınamamaktadır. 1995 ve 2005 yılları arasında Bakü bölgesindeki yeni yapılaşma alanlarının toplamı geçen 40 yıl içinde yapılaşmaya açılan alandan % 57 fazladır (Şekil 4.19).

Şekil 4.19: Bakü kent merkezi (Url- 30).

2 milyonu aşkın nüfusu olan Bakü kentinin gelişimi bir tek idari sınırlar içerisinde kalmaz. Gelişmiş yabancı ülkelerin deneyimi önceki tarihi dönemlerden farklı olarak günümüzde kentlerin daha karmaşık planlama organizasyonuna sahip

olduğunu göstermektedir. Kentler, bilhassa büyük şehirler çevrelerine öyle etki etmektedirler ki, planlama kentin çevresinden ayrı düşünölmemektedir.

5. BAKÜ KENT MERKEZİNİN MEKÂNSAL ANALİZİ VE TARİHİ İPEK YOLUNUN İÇERİŞEHİR'DE BIRAKTIĞI ESERLERİN KENT İMAJINDAKİ YERİ

İçerişehir Tarihi İpek Yolunun en önemli güzergâhı olduğundan dolayı, burada, kalabalık ticaret meydanları, yapılar, sokaklar ve büyük mahalleler inşa edilmiştir. İçerişehir her şeyden önce birer ekonomik merkez olarak gelişmekte olan bir kent olmuştur. Çalışmanın yönteminde de vurgulandığı gibi, saha çalışması iki kademe yürütülerek, birinci kademe sahaya çıkılarak, ayrıntılı bir şekilde İçerişehir ve çevresinde kentsel imaj öğeleri tespiti yapılmıştır. İkinci kademe, Bakü İçerişehir ve çevresinde bulunan Tarihi İpek yolundan kalma yapıların kent imajındaki yerini ortaya koymak amacı ile kent sakinlerine ipucu vermeksizin, genelden ayrıntıya doğru bir yol çizilerek yapılan görüşmeler sonucunda “Bakü Kent İmajı” haritası düzenlenmiştir.

Saha çalışması Eylül 2016-Şubat2017 tarihleri arasında gerçekleştirilmiş, ilk aşamada eğitimli gözlemci olarak, İçerişehir ve çevresinde bulunan kent imajı öğeleri Kevin Lynch'in ortaya koyduğu yöntemle tespit edilerek bir harita oluşturulmuştur.

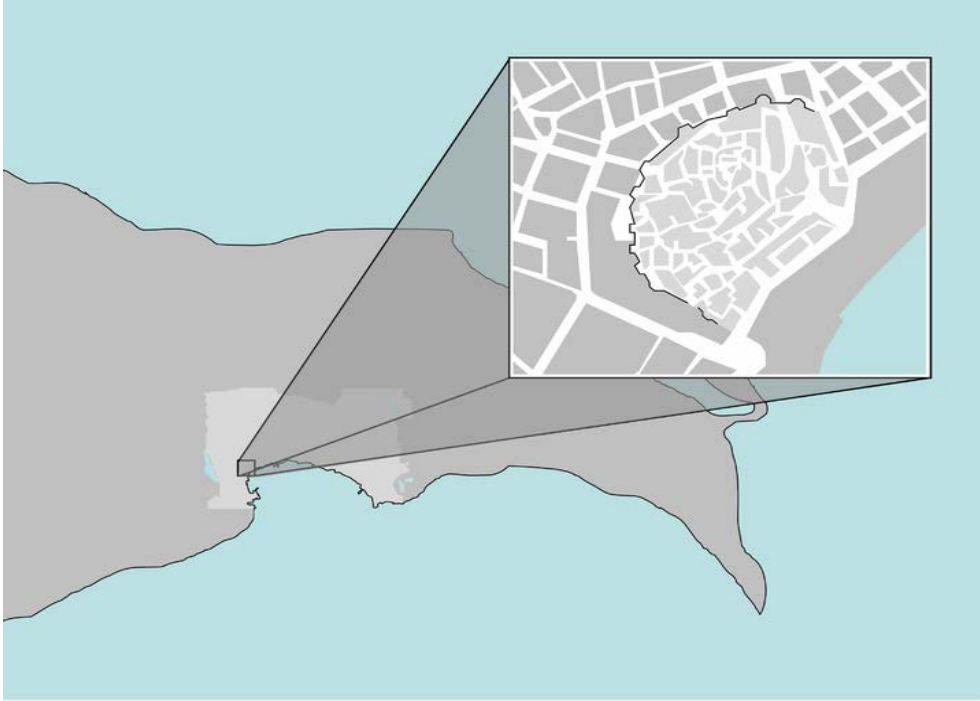
İkinci aşamada; Bakü genelinde yaşayan kent sakinleri ile görüşme süreci başlatılmıştır. Bu görüşmeler, Aralık 2016 - Şubat 2017 tarihleri arasında, kent merkezinde insan yoğunluğunun daha çok olduğu günlerde ve saatlerde, yani cumartesi ve pazar günleri, saat sabah dokuzla akşam saat altı arasında gerçekleştirilmiştir.

5.1. İçerişehir'in Günümüzdeki Durumu

İçerişehir Doğu'nun en eski yerleşim yerlerinden bir tanesidir. Arkeologlara göre, kale sahasında Bronz döneminde yerleşim alanı mevcut olmaktadır. Önceki bölümlerde de söylendiği üzere, XIX yüzyıla kadar birkaç bin kişilik mahalleleriyle İçerişehir Bakü'nün tamamı demektir. İçerişehir şehircilik kültürünün örneklerinden biridir. Bu bölgede bulunan üç anıtsal yapı - Kız

Kulesi, Şirvanşahlar sarayı, Muhammed mescidi dünyaca, 28 anıt ise ülke çapında, 7 anıt ise bölge çapında önemli eserler arasındadır (Ferhatoğlu, 2005).

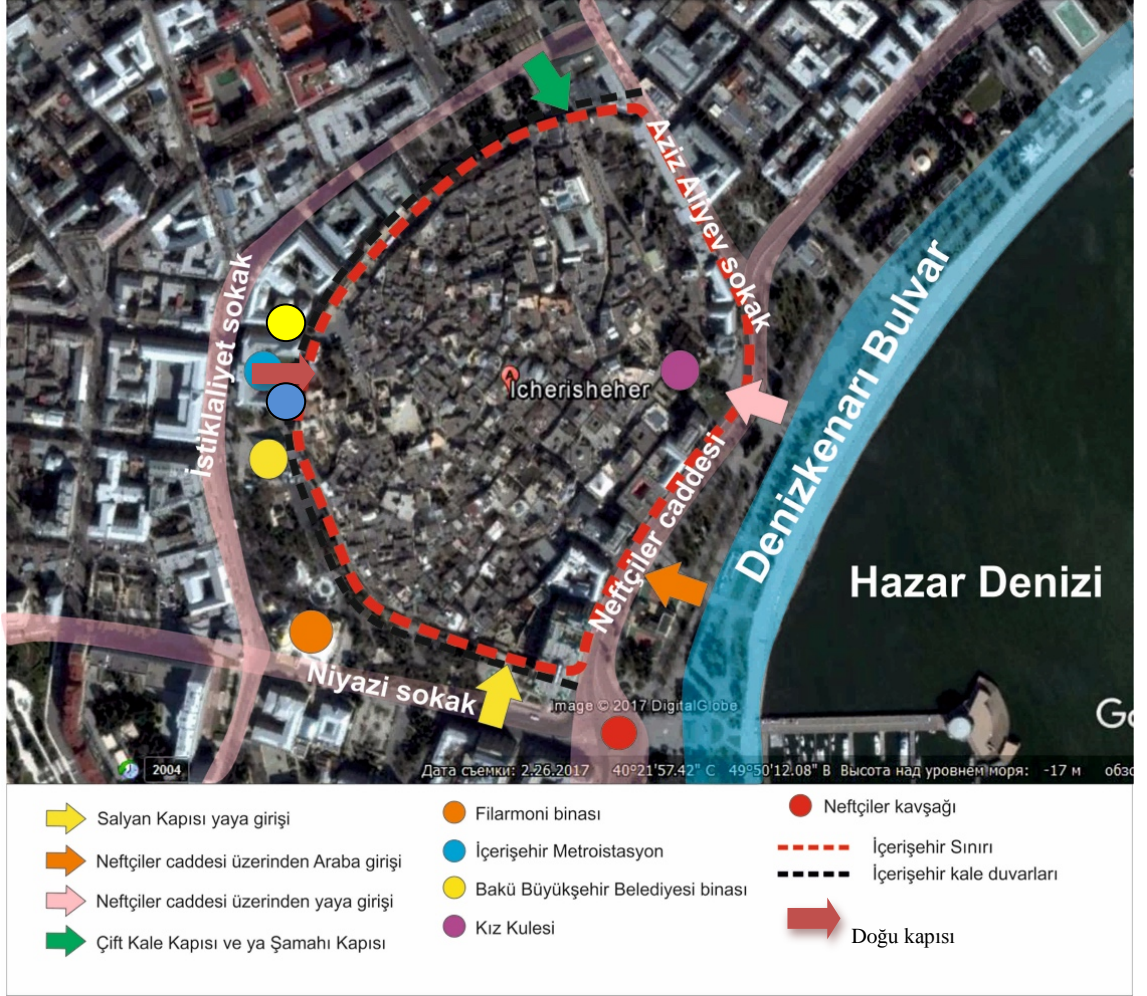
İçerişehir Bakü'nün tarihi-coğrafi merkezi olan Sabayil ilçesinde bulunmaktadır (Şekil, 5.1). İçerişehir günümüzde, kuzey ve kuzey-batıdan İstiklaliyet sokak, güney ve güney batıdan Niyazi sokak, doğudan Neftçiler caddesi ve kuzey-doğudan Aziz Aliyev sokağının kuşattığı, bir tek Bakü'nün değil aynı zamanda Doğu'nun en eski tarihi merkezlerinden biridir. Yakın çevresinde, Filarmoni binası ve bahçesi, İçerişehir Metro istasyonu, Neftçiler kavşağı gibi önemli yapıların ve yerlerin konumlandığı, aynı zamanda Hazar denizi kıyısına çok yakın olan birer tarihi kenttir.

Şekil 5.1: İçerişehir'in Bakü kentindeki konumu (Google Maps).

Bakü kenti ortaçağlarda kuzey, doğu ve batı istikametinde kocaman çifte kale duvarı ile çevrili olup, kent, Hazar denizi istikametinden kale duvarları ile kuşatılmaktaydı. İçerişehir'in eskiden beş giriş kapısı vardı. Şöyle ki, XX yüzyılın başlarında, Bakü kent belediye başkanı, kentin iyileştirilmesi adı altında, sırf şehrin askeri savunma gücünü sarsmak amacı ile ikinci kale duvarının yıkılması emrini veriyor. 1886 yılında toplanan kent yönetimi yıkılan ikinci kale duvarının kapısı olan "Zülfükar hanın darvazası" denilen kapının birinci kale duvarında bulunan Şah Abbas kapısı yerinde kurulması emrini veriyor. Bununla da, şimdiki gençler meydanına açılan ikinci kale kapısını inşa

ediyorlar. Günümüzde ise İçerişehir'in önemli girişlerinden biri Çift Kale Kapısı'dır (Şamahı kapısı). Aynı zamanda Salyan kapısı denilen İçerişehir'in güney tarafında birer kapı bulunmaktadır. İçerişehir metro istasyonunun arkasında, Şirvanşahlar Sarayı yakınında bulunan, İçerişehir'in kuzey batı kapısı ise Doğu kapısı olarak adlandırılmaktadır (Şekil, 5.2).

Şekil 5.2: İçerişehir'in yakın çevresinde bulunan önemli yapılar, yerler, çevreleyen sokaklar ve İçerişehir'e giriş kapıları (Google Earth 2017).

Zaman mekan çerçevesinde çok asırlık bir ömür yaşayarak gelişen İçerişehir mükemmel yapıya sahip olan İslam şehri adına dünya şehircilik tarihinde özel bir yere sahiptir. Şirvanşahlar devletinin başkentinin İçerişehire taşınması ile onun mimarisinde ve şehircilik hayatında canlanmaya sebep olmuştur. İçerişehir tarihi şehirler içerisinde hem sosyal rahatlık, yoğun yapılaşma süreci, yapıların değişim evreleri ve dönüşüm imkanlarının yanı sıra daha uygun ekolojik üstünlükleri, tarihi mimarlık yapı gruplarının oluşturduğu uyumlu kent dokusu, aralarındaki işlevsel bağlılık, sanatsal-estetik imge bütünleşikliği ile seçilmektedir. İşte bu yüzden tarihi

Azerbaycan şehirlerinin ve mimarlık ensemblesinin geleneksel şeklinin en basit detayına kadar incelenmesi modern mimarlık ve şehirciliğin gelişiminde belirleyici şartlar arasındadır. Geçmişin tarihi mimarlık geleneklerinden faydalanmak, modern mimarlıkta da bazı geleneklerin izlerini duymak, değerlendirmek ve ona doğru bir yol belirlemekle bir bütün teşkil etmektedir. Plan-mekan yapısına, hacim-mekan kompozisyon çözümüne, yani mekan oluşturma özelliklerine ile bir-birinden hem seçilen, hem de benzeyen Azerbaycan tarihi şehirleri ve mimarlık ensemblesi bu ülkedeki yüksek sivilizasyondan haber vermektedir (Fetullayev, 2013).

Dünya çapında önemli eserler: Kız Kulesi, Şirvanşahlar Saray Külliyesi, Muhammed Mescidi.

Ülke çapında önemli eserler: Ağa Mikayıl hamamı, Küçük Kervansaray, Kale duvarları, Molla Ahmet mescidi, Hacı Bani hamamı, İkikatlı kervansaray, Hacı Bani mescidi, Hanlar mescidi, Çin mescidi, Kasım bey hamamı, Medrese mescit, Buhara Kervansarayı, Multanı Kervansarayı, Aşur mescidi, Şeyh İbrahim mescidi, Mescit, Hıdır mescidi, Gileyli mescidi, Dörtgen kale, Camii mescidi ve minare, Yeraltı yapılar, Pazar meydanı veya “Sıratağlı” dini-mimari külliye, Tekiye, Ovdan (Havuz), Bakü hanlarının evi, su kemeri ve kanalizasyon, Konut evi, Yeraltı hamam, mescit ve mescit avlusu-ibadet yeri.

Bölge çapında önemli eserler: Beyler mescidi, Kutsal Nikolay kilisesi, zincirli bina, Ağa Zeynal hamamı, Çin mescidi, Hacı Heybet mescidi, Mirze Ahmet mescidi.

İçerişehirin üç büyük ve oldukça tarihi önem arz eden üç sokağı vardır: Büyük kale sokak (eski adı: Kale meydanı sokağı), Küçük kale sokak (eski adı: saray yolu sokağı) ve Asaf Zeynallı sokak (eski adı: Minareli sokak). Büyük kale sokak ile Asaf Zeynallı Sokağı Kale meydanından başlamaktadır. Orta çağlarda bayram şenlikleri ve ticaret panayırları Kale meydanında düzenleniyordu. Tarihi İpek yolu üzerinde önemli ticaret anayolu, günümüzdeki Kule sokağı, A. Zeynallı sokak ve V. Memmedov sokakları idi. Bu sokak eskiden, Çift kale meydanından başlayarak, Multanı ve Buhara denilen kervansarayların yanından (yukarı ve aşağı Pazar) geçerek, Küçük kervansaray (çukur kervansaray) denilen tarihi yapının yanındaki gümrükhaneye dek ulaşmaktaydı. İsmi geçen bu sokak üzerinde günümüzde de hediyelik ve değerli eşyaların satıldığı dükkânlar, galeriler ve halıcı sıraları yer almaktadır. Büyük Kale Sokak boyunca ise surlar uzanmaktadır.

Aynı zamanda, İçerişehir’de bol miktarda küçük, dar sokaklar, çıkmaz sokaklar ve dönemeçler mevcuttur: Sabir sokak (Mirze Ahmet), Müslüm Magomayev sokak (hamamcılar), Mansur sokak (koyu sıra), Mirze Şafi sokak (peyniryemeyenler), Rzayeva sokak.

Büyük kale, Küçük kale ve Asaf Zeynallı sokakların üzerinde genellikle ticaret köşkeri, halı ve hediyelik eşya dükkanları, restoranlar, oteller, dar sokak aralıklarında ise insanların günümüzde de yaşamını sürdürdüğü eski konut evleri bulunmaktadır (Şekil, 5.3). Zaten genel olarak baktığımız zaman İçerişehir tarihi kentinin içerilerine doğru konut yapıları yoğunlaşmakta, konut çevrelerinde, yani daha çok surlara ve caddeye yakın arazilerde gezi ve eğlence tesisleri yer almaktadır. İçerişehir’de yaşayan nüfus genellikle orada bir zamanlar ikamet etmiş eski neslin torunlarıdır ve onlara halk arasında “İerişehirliler” denmektedir.

Şekil 5.3: İçerişehir konut yapıları (Chinara RUSTAMLI tarafından düzenlenmiştir). Yerleşim merkezi, yüksekliği 8-10 metre, genişliği 3,5 metre olan yüksek surlarla çevrilmiştir. Yüzölçümü 22 hektarlık bir alanı kapsamaktadır. Yüksek bir tepe üzerinde amfityatro şeklinde yapılan kent aşağıdan denize doğru bakmaktadır. Üçlü surlar, Kız Kulesi ve diğer binalarla beraber kent, sanki bütünüyle muhteşem bir savunma kalesini hatırlatmaktadır. Diğer ortaçağ kentleri gibi Kale duvarı içinde bulunan tüm binalar (Şehristan) da taktik ve stratejik açıdan savunma niteliğine sahiptir. Kentin plan yapısı, askeri üstünlük ve savaş taktiği göz önüne alınarak tasarlanmış, sanki gerçek bir labirente benzemektedir (Şekil, 5.4) (Ferhatoğlu, 2005).

Şekil 5.4: İçerişehir'in kent dokusu (Url-31).

İçerişehire giriş kuzey, güney, doğu, batı olmakla, dört farklı kapı üzerinden gerçekleştirilmektedir. Ama en ünlü kapısı, kuzey istikametinden olan eski ismi Şamahı, insanlar tarafından bilinen ismi “Çift Kapı” denilen kapıdır. Kapılar tonoz biçimlidir. Tonozun üzerinde arap alfabesi ile yazılan şehrin sembolü olan öküz başı, aslan resimleri yer almaktadır. Bu kapıdan İçerişehire girdiğimiz zaman karşımıza büyük bir meydan çıkmaktadır. Kapının sağ tarafında eski gümrükhane binası bulunmaktadır. Eskiden şehire giren tüccarların ve dervişlerin sağlık kontrolü bu gümrükhanede yapıldıktan sonra İçerişehir'e girmelerine izin veriliyormuş (Şekil, 5.5, 5.6).

Şekil 5.5: Çift Kale Kapısı ve meydan (Url-32).

Şekil 5.6: Çift Kale Kapısı'nın tonozu üzerinde yer alan kentin sembolü olan kitabe (Url-33).

İçerişehir arazisinde 3 büyük tarihi dönem olan Zerdüşt, İslam ve kapitalist devrinin anıtları bulunuyor. Kentin 22 ha'lık arazisi, bir kısmı hiç bir özel yatırım olmadan sadece kent halkının ve bazı potansiel güçlerin ekonomik yardımı sayesinde kentin gelişim tarihi boyunca büyük konut mimarisi ve şehircilik evrimi yaşadı.

Son yıllar İçerşehirde yapılan plansız ve düzensiz kazı çalışmaları kentin plan yapısına keskin şekilde kötü etki göstermekte, bazı yapıların yok olup gitmesine neden olmaktadır.

5.2. İçerişehir Kentsel İmaj Öğeleri

Daha önce ifade edildiği gibi saha çalışmasının ilk adımını, İçerişehir ve çevresindeki kentsel imaj öğelerinin Kevin Lynch'in ortaya koyduğu yöntemle belirlenmesi olmuştur. Buna göre alanda iki adet yol öğesi, üç sınır öğesi, iki alt bölge, beş işaret öğesi, yedi odak/düğüm noktası tespit edilmiştir.

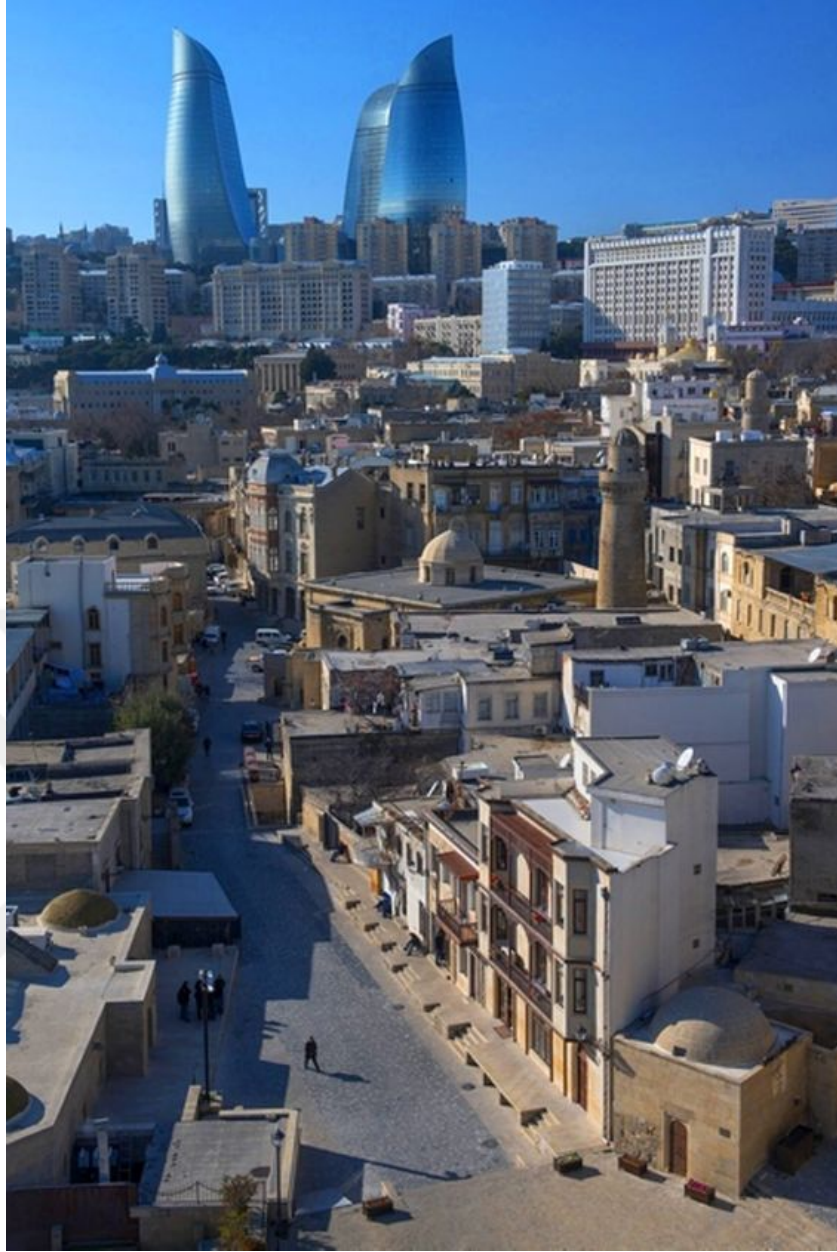
5.2.1. Yollar

İçerişehirde yapılan gözlemlere dayalı önemli sokaklar Büyük Kale, Küçük Kale ve Asaf Zeynallı sokaklarıdır. Asaf Zeynallı Sokak tarihen Tarihi İpek Yolunun karayolu olup, günümüzde de İçerişehir'in en yoğun sokaklarından. İçerişehir'e giren kervan dizini bu yoldan geçtikten sonra tüccarlar ilk önce Salyan (Batı) kapısının hemen sağında bulunan Hacı Gaip hamamına girip, yıkandıktan sonra, Birinci Kasr dönemeçinden Asaf Zeynallı sokağa geçiş yaparlarmış. Günümüzde üzerinde, merhum ünlü Azerbaycan cazcısı Vagif Mustafazade'nin Ev Müzesi, Küçük Kervansaray, Cüme Mescidi, Aşur mescidi, İkikatlı Kervansaray, Sırağlı Dini-Mimari Külliye, Kız Kulesi gibi ünlü yapıları bulunduran tarihi sokaktır (Şekil, 5.7).

Şekil 5.7: Asaf Zeyneli sokak ve üzerinde tarihi önem arz eden yapılar (Google Earth 2017).

Arkamızı Kız Kulesine verdiğimiz zaman bu sokağa girişte, hemen önümüzde XII yüzyıl dokusu canlansa da, bir az yukarıya baktığımız zaman Alev Kuleleri'nin yükseldiği manzarayı görürüz ve o an çağdaş dönemde olduğumuzu farkederiz. Bu da dolayısıyla, Alev Kuleleri yapısının uzaktan bile olsa İçerişehir'in tarihi kent dokusuna uyum sağlamadığını ortaya koymakla, İçerişehir tarihi kent "ana arterinde" birer "pıhtı" gibi durmaktadır (Şekil, 5.8).

Şekil 5.8: Alev Kulelerinin İçerişehir’le oluşturduğu uyumsuzluk (Url-34).

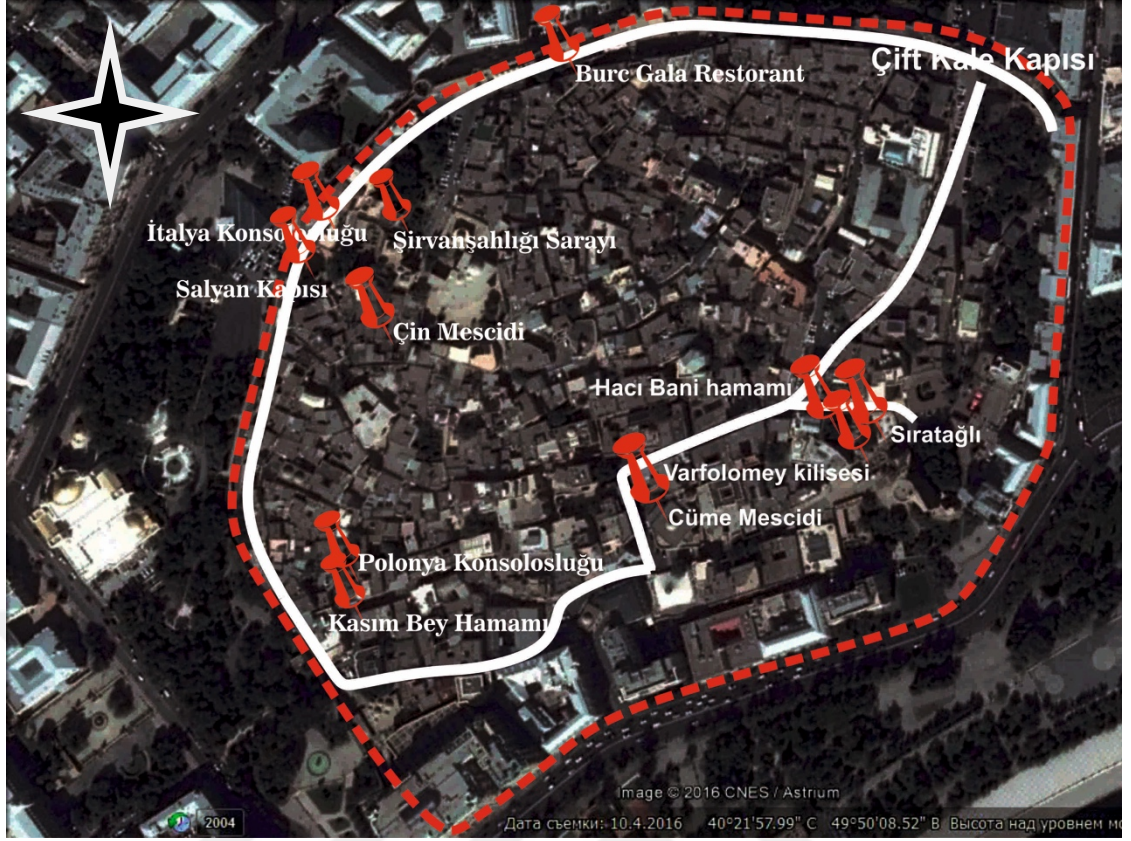
Üzerinde halen ticaret yerleşkeleri, halı ve hediyelik eşya satan dükkânlar, galeriler barındıran bu ünlü ticaret sokağı turistlerin gözdesidir (Şekil, 5.9). Bu sokağa giriş yapıldığı zaman, büyük turist ve gezgin kalabalığına rastlanır. Turistler, kimi zaman bu sokağa hediyelik eşya almak için, bazen Kız Kulesi ve çevresinde bulunan tarihi eserler yanında fotoğraf kareleri elde etmek için, kimi zaman ise uzaktan yükselen Alev Kulelerini seyretmek ve fotoğrafını çekmek için girmektedirler. İçerişehir’e ve çevresine özgü nehir taşlarından döşenmiş yollar, Asaf Zeynallı sokaktan da es geçmemektedir. Sokak döşemesinin bu görüntüsü kent dokusuna ayrı bir zenginlik

katmakla beraber, bu kentin söziün gerçek anlamında Bakü'nün başladığı çok eski bir kent çekirdeği olduğunu ortaya koymaktadır.

Şekil 5.9: Asaf Zeynallı sokağı üzerinde bulunan ticaret yerleşkeleri (Url-35).

Küçük Kale sokak güney batıdan Salyan Kapısı'na ve kuzey doğudan Çift Kale Kapısı'na açılan sokak olup, İçerişehir'in iki ana caddesinden birisidir. İçerişehir surları bu sokağa yaslanıp, kuzey batıdan üzerinde İtalyan konsolosluğu, Çin Mescidi, Şirvanşahlar sarayı, güneyde Kasım bey Hamamı, kuzey doğudan bu sokaktan meydana gelen 4. Büyük kale dönemeçi denilen yerde, yani Asaf Zeynallı sokakla kesişiminde Cüme mescidi, Hacı Bani hamamı, Sıratağlı dini-mimari külliye ve Kutsal Varfolomey kilisesinin enkazı, genelde sokak boyu ise çeşitli restoranlar bulundurmaktadır (Şekil, 5.10).

Şekil 5.10: Küçük ve Büyük Kale sokak ve üzerinde bulunan önemli yapılar (Google Earth).

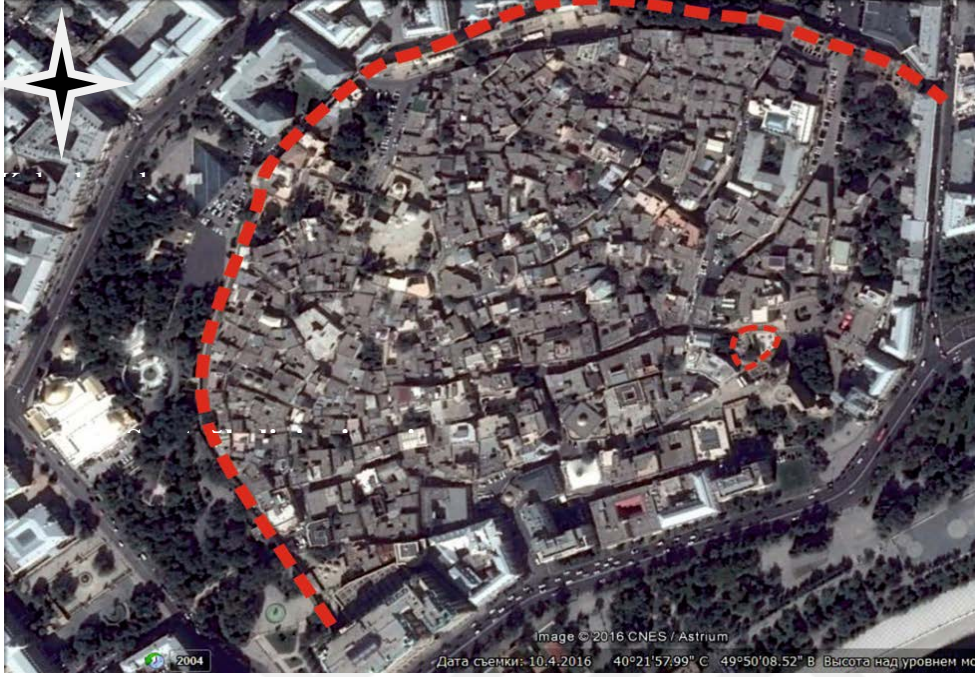
5.2.2. Sınırlar

İçerişehir surları, Sırağlı Dini Mimari Külliye, eski yıkılmış Varfolomey kilisesinin alanı, tarihi çekirdeği güney ve güney doğudan çevreleyen Neftçiler caddesi ve Niyazi sokak sınır ögesi olarak belirlenmektedir (Şekil 5.11).

Sırağlı dini mimari külliye Kız Kulesinin kuzeyinde, Asaf Zeyneli Sokak ile Kule Sokağın kesişiminde, tam olarak Kule sokakta bulunmaktadır. Onu genel kent dokusundan ayıran özellik, onun son yıllar geçişe kısıtlı olarak açık olması, yukarı kısmında bulunan yerin çay bahçesi terası olarak işlev görmesi ile beraber, külliyenin alçakta bulunması bu mimari anıtın kent dokusu içerisinde sınır ögesi olarak tanımlanmasını pekiştirmektedir (Şekil 5.12).

Kutsal Varfolomey kilisesinin kalıntıları da birer sınır ögesi olarak nitelendirilir. Sırağlı dini-mimari külliyenin hemen yanında yer alan bu dini ve tarihi anıt günümüzde Kız Kulesi'nin kuzey batısında tamamen birer enkaz halinde durmaktadır. 1892 yılında hıristiyan halkının topladığı bahşiş hesabına, katledilen elçi Varfolomey'in anısına bu kilise inşa edilmiştir. 1936 yılında Sovyet Sosyalist

Birliğinin dinle m¼cadele programı kapsamında kilise tamamen yıkılmıştır. G¼n¼m¼zde kilisenin sadece temeli kalmaktadır (şekil 5.13).

şekil 5.11: İçerişehir sınır ¼geleri haritası (Google Earth).

şekil 5.12: Sıraağlı dini-mimari k¼lliye ve teras olarak kullanılan yukarı kısmı (Chinara RUSTAMLI tarafından ¼ekilmiřtir).

Şekil 5.13: Kutsal Varfolomey kilisesinin enkazı (Chinara RUSTAMLI tarafından çekilmiştir).

Demir tırabzanlarla çevrili olan bu anıt, kent dokusunda bir işe yaramadığı ve restore edilmediği sürece birer sınır ögesi olarak kalacaktır.

Bakünün kale duvarları ile çevrili kısmına İçerişehir denir. Bu söylemden yola çıkarak İçerişehirin birer tarihi bölge olduğunu tanımlamakla beraber, onu çevresinde bulunan dokudan ayıran, yani “şehristan”ı “bayır şehir”den ayıran sınır ögesi onun surlarıdır (Şekil 5.14).

Şekil 5.14: Küçük Kale Sokak boyunca uzayıp giden İçerişehir surları (Chinara RUSTAMLI tarafından çekilmiştir).

İçerişehir’in güney tarafı Neftçiler caddesi, güney doğusu ise Aziz Aliyev sokakla çevrilidir. İçerişehir’in sınırlandığı bu sokakların üzeri komple bir şekilde marka ürünlerin satıldığı butiklerle donatılmıştır. Yani genel olarak baktığımız zaman

günümüzde İçerişehirin güney ve güney doğusu eski konutların işlev değişikliğine uğratarak marka butiklere dönüştüğü işletmelerle çevrilidir (Şekil 5.15).

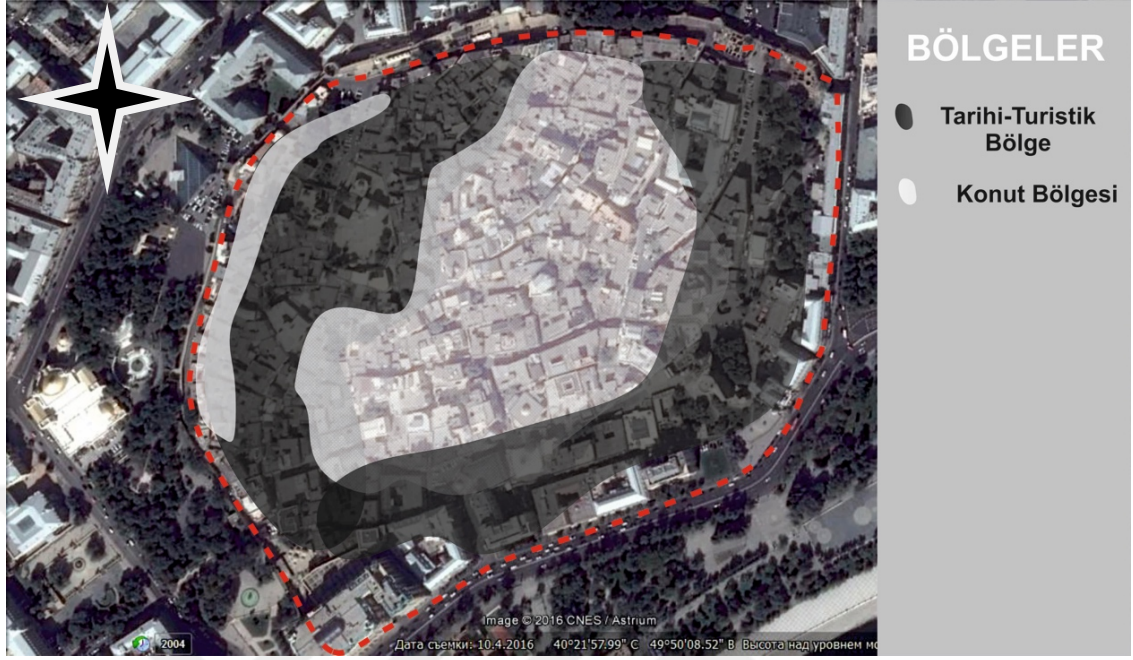

Şekil 5.15: Aziz Aliyev sokak (Url-36).

5.2.3. Bölgeler

İki alt bölge, tarihi-turistik ve konut bölgesi belirlenmektedir (Şekil 5.16). Asaf Zeyneli, Büyük Kale ve Kule Sokaklarının üzerinde neredeyse her yer tarihi gezi alanı olarak, içerilere doğru tüm engebeli ve dar sokak aralıkları konut olarak işlev görmektedir. Günümüzde, meridyanel teras biçimli sokaklar ile radyal kıyıya yakın sokaklar birleşerek peyzaj planlama şeması ile 60 konut binasından oluşan konut bölgesini meydana getirmektedir (Şekil 5.17).

Büyük Kale Sokak'ın surlar boyunca ise oteller, restoranlar ve konut evleri karışık bir şekilde konumlanmıştır (Şekil, 5.18).

Şekil 5.16: İçerişehir bölge haritası (Google Earth).

Şekil 5.17: a. Tarihi- turistik bölge. Asaf Zeyneli Sokak (Google Earth); b. Şirvanşahlar Saray külliyesinin bulunduğu bölge (Chinara RUSTAMLI tarafından çekilmiştir).

Şekil 5.18: Büyük Kale Sokak ve İçerişehir Surları (Chinara RUSTAMLI tarafından çekilmiştir).

5.2.4. Odak/düğüm noktaları

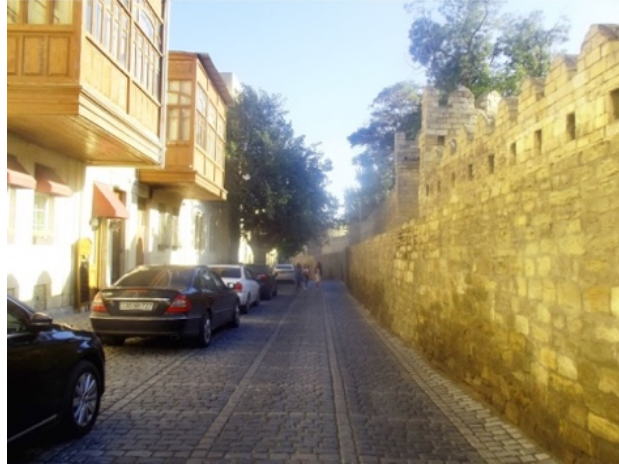
Gezi sırasında İçerişehir odak/düğüm noktası olarak, Doğu Kapısı, Şirvanşahlar sarayı civarı, Büyük Kale sokak ve üzerinde bulunan restoranlar, Çift Kale Kapısı, Büyük Kale meydanı, Kız Kulesi'nin civarı yerler, Asaf Zeynalli sokak boyunca tüm yerler odak/düğüm noktası olarak belirlenmiştir. (Şekil, 5.19).

- 1) Doğu Kapısı;
- 2) Şirvanşahlar Sarayı civarı gezi yerleri;
- 3) Asaf Zeynalli sokak;
- 4) Çift Kale Kapısı

Şekil 5.19: Odak/düğüm noktaları haritası (Google Earth).

İçerişehir Metro istasyonunun hemen arkasında bulunan, İçerişehirin en ünlü giriş kapısı olan Doğu Kapısı karşısında bulunan metro istasyonunun ve meydanın var oluşu, İçerişehirin en yoğun sokağı olan Büyük Kale sokak üzerinde ve Şirvanşahlar Saray Külliyesinin yakınında bulunması, bu kapının yoğunluk düzeyini arttırmaktadır (Şekil 5,20).

Şekil 5.20: Büyük Kale sokak ve İçerişehir metroistasyonu (Chinara RUSTAMLI tarafından çekilmiştir).

Şirvanşahlar Saray külliyesi, Dünyaca önemli tarihi eserler sırasında yer alan, dünyanın dört bir köşesinden İçerişehir'i ziyaret eden turist ve gezginlerin dikkatlerini üzerinde toplayan en ünlü tarihi-kültürel abidedir. İçerişehir'in kuzey-batı kesiminden itibaren en yoğun bölge olarak tanımlanan Şirvanşahlar Saray külliyesi ve civarında büyük insan yoğunluğu gözlemlenmektedir (Şekil 5.21).

Yukarıda da söylendiği gibi İçerişehir'in en yoğun kesimleri kuzey, kuzey batı kısımlarıdır. Bu da haliyle, bu alanın daha göz önünde ve insanların daha çok odaklandığı alan olduğu için esnafın da restoran işletmelerini bu kesimde kurdukları anlaşılmaktadır (Şekil 5.21).

Bölüm 5.2.1'de de belirtildiği gibi Asaf Zeynallı sokak tarihsel açıdan büyük önem arz eden, tarihi konutların ve yapıların toplandığı alan, en önemlisi ise Kız Kulesini üzerinde barındıran sokaktır. Bu sebepten yola çıkılarak da bazı turistik işletmeler, galeriler ve hediyelik eşya satan dükkanlar da, fazlaca gezgin ve turist cezbe etmek amacı ile belirtilen sokak üzerinde kurulmuştur. Asaf Zeynallı sokağın bu denli yoğun olmasına sebebiyet veren amillerin en önemli tarafı budur. Her yıl Türk

halklarına mahsus gelenek olan Nevruz Bayramı şenliklerinin kutlama törenleri de burada yapılmaktadır. Asaf Zeynallı sokağı önemli odak/düğüm noktası kılan diğer önemli amil ise Asaf Zeynallı sokağa Kule sokaktan giriş istikametinde, yani İçerişehirin güney doğusundan girildiği zaman hemen karşıda Alev Kulelerinin canlanmasıdır. Bu da Asaf Zeynallı sokağın modern çağımızda yoğunluk kesb etmesini pekiştiren çağdaş unsurlardandır (Şekil 5.22).

Şekil 5.21: Şirvanşahlar Sarayı civarı. Büyük Kasır dönemeçi (Chinara RUSTAMLI tarafından çekilmiştir).

Şekil 5.22: Asaf Zeynallı Sokak ve Kız Kulesi (Url- 37).

5.2.5. İşaret Öğeleri

Kız Kulesi, Cüme Mescidi, Muhammed Mescidi, Şirvanşahlar sarayı, Çift Kale Kapısı (Şamahı Kapısı), Salyan Kapısı, Doğu Kapısı ve ünlü Azerbaycan şairi Aliğa Vahid'in heykeli işaret öğeleri olarak belirlenmiştir (Şekil 5.23).

- 1) Kız Kulesi
- 2) Cüme Mescidi
- 3) Muhammed Mescidi
- 4) Çift Kale Kapısı
- 5) Aliğa Vahid'in büstü
- 6) Şirvanşahlar sarayı
- 7) Doğu Kapısı
- 8) Salyan Kapısı

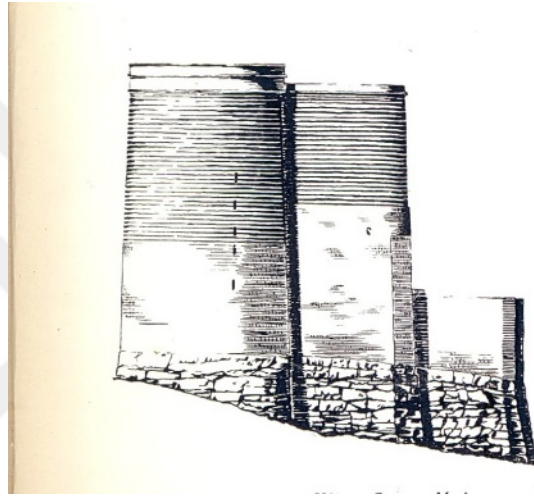
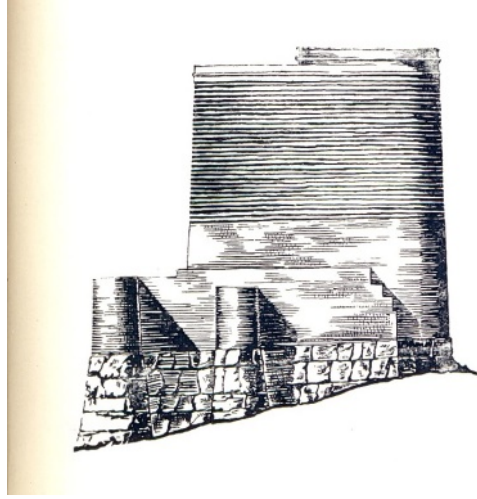
Şekil 5.23: İşaret öğeleri haritası (Google Earth).

Kız Kulesi: Bakü'nün sembolü olan ve İçerişehirin güney doğusunda bulunan Kız kulesi Hazar denizinin kıyısında denize doğru eğimli dev bir kayanın üzerinde, silindirik yapıda inşa edilmiştir. Denize bakan tarafı uzun payandalı olup, yüksekliği kuzey taraftan 31, güney taraftan ise 28 metredir. Kule birinci katta 16.5 metre çapında, duvarın kalınlığı ise birinci katta 5 metredir. Kulenin iç bölümü 8 katlıdır (Şekil 5.24).

Şekil 5.24: Bakü'de Kız Kulesi (Url-38).

Yapının cephesi kuzeyde üç kısma ayrılmaktadır: 1) kaba taşlardan kaide (esas); 2) pürüzsüz taşlardan oluşan yüzey; 3) iki tane kale burç (Şekil 5.25);

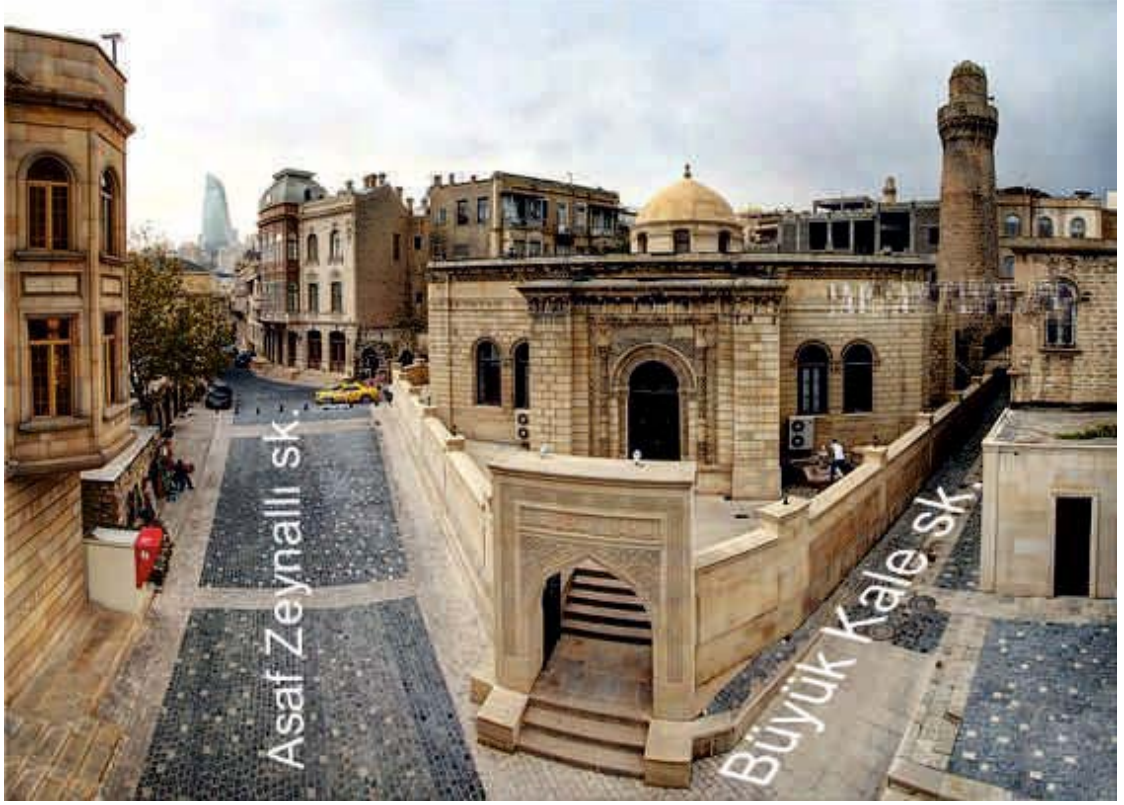

Şekil 5.25: Kız Kalesi'nin Kuzey ve Güney Cephesi (Url-39).

Kız Kulesi ve Şirvanşahlar Sarayı arasında gizli bir yeraltı yol bulunmaktadır. 1982 yılında İçerişehir'in doğu tarafında yapılan geniş çaplı arkeolojik kazılar sonucunda ortaya çıkartılan ilk yeraltı yol ortaçağlarda Bakü'nün merkezi ticaret sokağı, Şamahı Kale kapısından başlayıp, Salyan kapısına doğru giden baş sokağın doğu tarafında kuzey-güney yönünde konumlanmaktadır. Geçmişten günümüze kadar Azerbaycan ve Bakü'nün tarihi sembolü olan Kız Kulesi, yerli ve yabancı gezginlerin gözdesidir. Asırlarca yaşı olmasına ve Bakü'de ona rakip bu denli modern yapıların inşa edilmesine rağmen güzelliğinden ve muhteşemliğinden ödün vermeyen Kız Kulesi bulunduğu kentin sembolü olmak görevini korumaktadır.

Cüme Mescidi: Asaf Zeyneli Sokakla Büyük Kale Sokak kesişiminde, İçerişehir'in en yoğun caddelerini birleştiren noktada bulunmaktadır (Şekil 5.26). Mescit ateşgah anıtının üzerinde inşa edilmiştir. Mescit duvarına binanın inşası hakkında yazılmış olan kitabede bu anıtı 709 yılında (miladi takvimle

1309-1310 yıllarında) recep ayında Emir Şerafettin Mahmut tarafından yeniden inşası emri verdiği belirtilmektedir. Bu mescidin aynı zamanda büyük bir minaresi de vardır. Minarenin arkeolojik bulgular sonucunda elde edilen delillerde temel üzerinde Elhani devleti sultanı Muhammed Olcaytu'nun isminin yazdığı söylenmektedir. Cami girişinde Azerbaycan mimarisinin zengin öğeleri, taş üzerinde oymalar, geniş bezeme çeşitleri, sanatsal epigrafikler kazanmıştır.

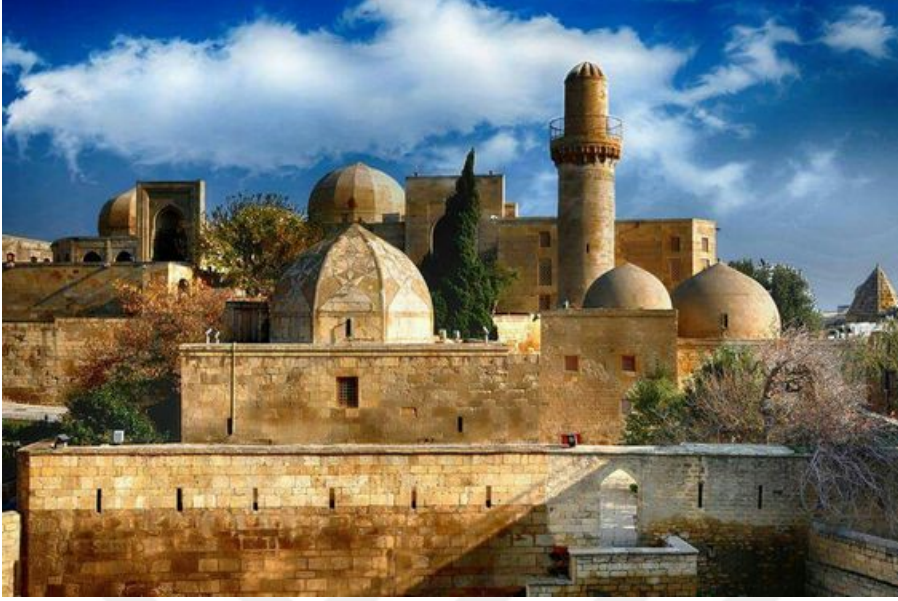

Şekil 5.26: Asaf Zeynalli Sokak ve Büyük Kale Sokak'la oluşturduğu kavşakta Cüme Mescidi ve minaresi (Google Maps).

Şirvanşahlar Sarayı: İçerişehir'de orta çağ mimarisinin şah eserlerinden bir tanesi olan, Şirvan hükümdarlarının konut ve karargah yeri - “Şirvanşahlar” Saray külliyesi kendi baskın kent imajını bu gün de korumaktadır (Şekil 5.27). Azerbaycan memleketinin orta çağdaki en kudretli devlet kuruluşlarından biri olan Şirvan devleti 861 yılında meydana gelmiştir. Şirvan, Azerbaycan topraklarında meydana gelen en sağlam devletlerden biriydi. Bu devleti yöneten ilk sülale, Mezyediler sülalesi (861-1027), daha sonra Kesraniler sülalesi (1028-1382) olmuştur.

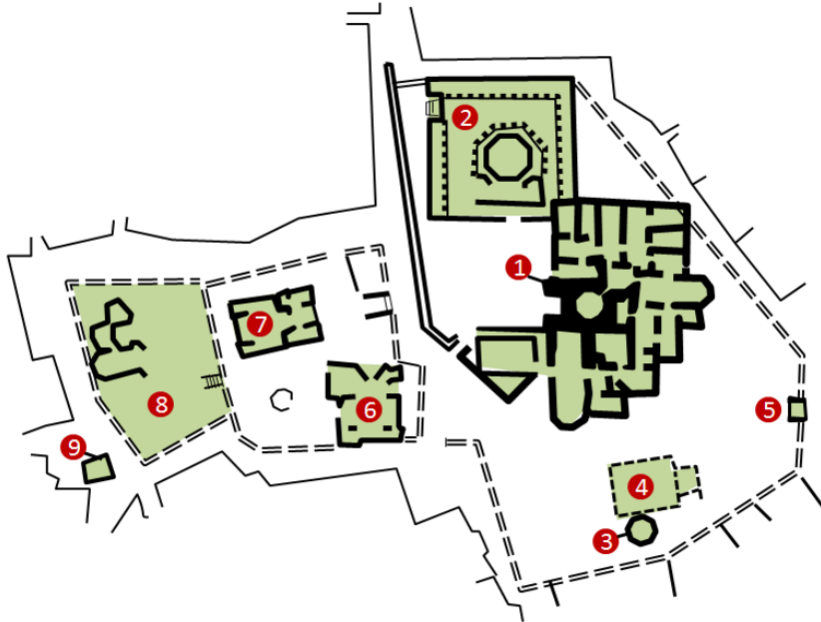
Şirvanşahlar devletinin hükümdarı I Halilullah (1417-1462) ve onun oğlu Faruk Yesar'ın (1462-1500) hakimiyet döneminde ülkenin başkentinin Bakü olmasına karar verildi. O dönemde Şamahı'da geçen gergin olaylarla kıyasla, Bakü daha dinç

ortamda gelişiyordu. Başkent Bakü ilan edildikten sonra, kentin en yüksek noktasına ve nüfusun en sık olduğu yere şirvanşahlar Sarayı inşa ediliyor (Ferhatoğlu, 2005).

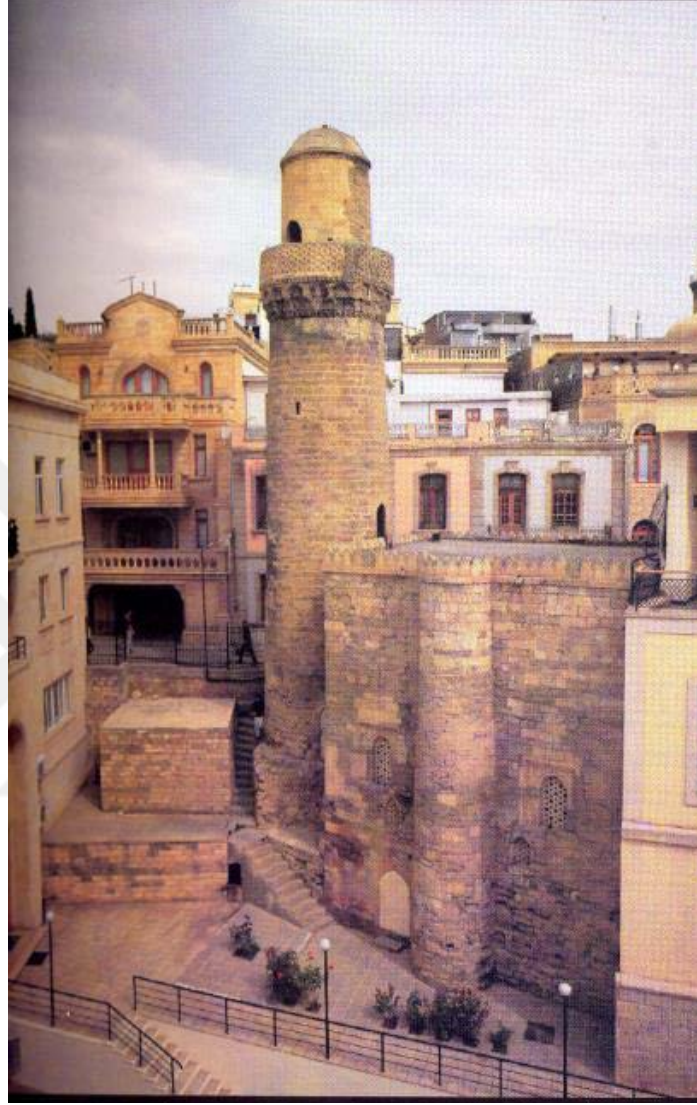
şekil 5.27: şirvanşahlar Saray külliyesi (Url- 40).

Saray külliyesi 9 yapıdan oluşmaktadır: saray binası, Divanhane, Derviş Türbesi, Doğu Kapısı, Saray mescidi, Keykubad mescidi, Saray türebesi, hamam ve havuz (Ovdan) (şekil 5.28) (Mirzeliyev, 2005).

şekil 5.28: şirvanşahlar Saray külliyesinde bulunan yapılar: 1) Saray binası; 2) Divanhane; 3) Seyid Yahya Bakuvi Türbesi; 4) Keykubad mescidi; 5) Murat Kapısı (Doğu Kapısı); 6) şah mescidi; 7) şirvanşahlar türbesi; 8) Saray hamamı; 9) Havuz (Ovdan) (Mirzeliyev, 2005)

Muhammed Mescidi: Caminin giriş kapısında (Arap-Kufi yazısı) yazılan epik yazıya dayanarak, yapının ustanın oğlu Hz. Mahmud Abubakr tarafından MS 471'de (miladi takvim 1078-79) yapıldığı söylenebilir (Şekil 5.29).

Şekil 5.29: Muhammed Mescidi (Url-41).

Yapı duvarının merkez ekseninde taşla file şeklinde birleştirilmiş bir çift pencere yer almaktadır. Halk etimolojisinde anıtın ismi aynı zamanda “Sınıggala” diye geçmektedir. Büyük Kale Sokak'ta bulunan bu yapı kendi ihtişamı ve tarihselliği ile Kız Kulesi'ne rakiptir (Ferhatoğlu, 2005).

Yapının birer işaret ögesi olarak seçilmesine neden, bu yapının tarihi resimlerde de, kaynaklarda da ön planda yer alması, denizden İçerişehir manzarasına bakıldığında Kız Kulesi, Muhammed Mescidi ve Şirvanşahlar Sarayı yapılarının silüetlerinin görülmesidir (Şekil 5.30). Günümüzde de her bir sosyal grup tarafından bilinen bu

yapılar, tarihi ve kültürel öneminin yanı sıra, insanların kent sınırları içerisinde gidecekleri istikametleri doğru belirlemelerine yardımcı olmaktadır.

V. Vereshagin. Bakın manzarası, 1872.

Şekil 5.30: Bakü Manzarası, 1872. Kız Kulesi, Muhammed Mescidi ve Şirvanşahlar Sarayının görüntüsü (Vershagin, 1872).

Bölüm 5.1’de de anlatıldığı gibi İçerişehir metro istasyonunun arkasında, Şirvanşahlar Sarayı yakınlığında bulunan, İçerişehir’in kuzey batı kapısı Doğu kapısı olarak adlandırılmaktadır.

İçerişehir’in kuzey doğu kapısı olan Çift Kale kapısı İçerişehir’in Kule sokağına geçit sağlamaktadır ve en ünlü giriş kapısıdır.

İçerişehir’in güney batı girişi olan Salyan Kapısı İçerişehirin Büyük Kale sokağına geçiş sağlayıp, içeriye girildiği zaman hemen karşımıza Polonya konsoloslğunun bulunduğu eski konut binası çıkmaktadır (Şekil 5.31).

Şekil 5.31: Salyan Kapısı (Chinara RUSTAMLI tarafından çekilmiştir).

Aliğa Vahid büstü: Ünlü Azerbaycan gazelhanı ve şairi Aliğa Vahid'in şerefine yapılan büst Doğu kapısından içeri girildiği zaman hemen karşımıza çıkmaktadır. Şirvanşahlar sarayının güney batısında bulunan bu büst İçerişehir'in güney batısında bulunan bir park içerisinde konumlanmaktadır (Şekil 5.32).

Şekil 5.32: Aliğa Vahid büstü (Url- 42).

5.3. Bakü Kent Merkezi Kentsel İmaj Analizi

Saha çalışmasının ikinci aşaması kentsel imaj analizidir. Bu kapsamda Bakü merkez genelindeki kent sakinleri ile Aralık 2016-Şubat 2017 döneminde görüşmeler gerçekleştirilmiştir.

Görüşme yapılan yerler, Sabayıl, Yeni Yasamal, Hatayi ve Surahanı ilçeleridir (Şekil 5.33). Görüşme yapılan kişilerin yaş gruplarına, cinsiyete, öğrenim düzeylerine ve mesleklerine göre dağılımları sırasıyla çizelge 5.1, çizelge 5.2, çizelge 5.3 ve çizelge 5.4'te verilmektedir.

Şekil 5.33: Bakü kentinde görüşme yapılan ilçeler (Chinara RUSTAMLI tarafından düzenlenmiştir).

Çizelge 5.1: Görüşme yapılan kişilerin yaş grupları.

Görüşme Yapılan Kişilerin Yaş Grupları	
Yaş grupları	Sayı (N)
15-25	10
26-39	4
40-59	5
$N \geq 60$	4
Toplam	23

Çizelge 5.2: Görüşme yapılan kişilerin cinsiyeti.

Görüşme Yapılan Kişilerin Cinsiyeti	
Kadın	8
Erkek	15
Toplam	23

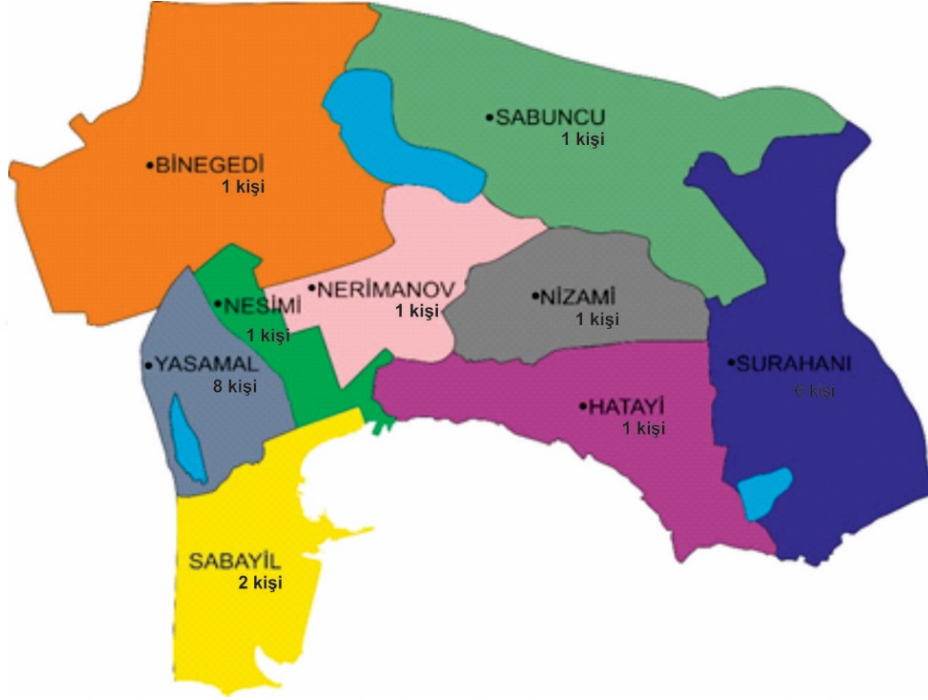
Çizelge 5.3: Görüşme yapılan kişilerin öğrenim düzeyleri.

Görüşmecilerin Öğrenim Düzeyleri	
Lise	6
Üniversite	3
Lisansüstü	9
İlk okul	5
Toplam	23

Çizelge 5.4: Bakü kentinde görüşme yapılan kişilerin meslek grupları.

Görüşülen Kişilerin Meslek Grupları	
Mühendis	3
Avukat	2
Doktor	2
Emekli	2
Öğrenci	3
Öğretim üyesi	3
Taksi şöförü	2
Web Tasarımcısı	1
Polis	1
Office boy	1
Gümrük memuru	1
Bahçıvan	1
Otel işletmecisi	1
Toplam	23

Görüşme yapılan yirmi üç kişinin yirmi ikisi halen Bakü’de ikamet etmekte olup diğer bir kişi sekiz yıl Bakü’de yaşadıkdan sonra başka bir kente yerleşmiştir. Bu kişi saha çalışması sırasında turistik amaçla Bakü’de bulunmaktadır. Görüşülen kişilerin ikamet ettikleri ilçelere göre dağılımı Şekil 5.34’te, kaç yıldır Baküde yaşadıkları ise çizelge 5.5’te görülmektedir.

Şekil 5.34: Görüşme yapılan kişilerin ikamet ettikleri ilçelere göre dağılımı (Chinara RUSTAMLI tarafından çekilmiştir).

Çizelge 5.5: Görüşme yapılan kişilerin ikamet ettikleri ilçelerde ikamet süreleri.

Görüşme yapılan kişilerin ikamet ettikleri ilçelerde ikamet süreleri	
İkamet süresi	Sayı (N)
5 yıl ve daha az	5
6-15 yıl	7
16 yıl ve daha fazla	11
Toplam	23

Ek A’da verilen anket formu kullanılarak Bakü kent merkezinde röportajlar yapılmıştır. Bu forumda katılımcılara sorulan sorular arasında Bakü denilince

akıllarına ilk gelenin ne olduğu ve bunun nedeni, ayrıca, bunu kent mekanında simgeleyen fiziksel bir göstergenin olup olmadığı sorulmuştur. Bu soruya sekiz kişi Kız Kulesi, dört kişi başkent, dört kişi bulvar, üç kişi İçerişehir, üç kişi Dağüstü Park, iki kişi Hazar denizi, bir kişi Şirvanşahlar Sarayı yanıtını vermiştir.

53 yaşında bir bayan gözlemci ise Bakü denildiği zaman aklına Doğunun kapısında özgürlük sembolü, geçtiğimiz yüzyılın başlarında tüm milletlerin karışık bir şekilde yaşadığı ve güzel mimarisinin olduğu bir antik kentin gözünün önüne geldiğini ifade etmiştir. 37 yaşında bir bayan görüşmeci ise Bakü denildiği zaman aklına gelenin ne olduğunu şöyle ifade etmiştir:

“Denizin kokusunu alıyorum sanki, özellikle de 20 Yanvar metroistasyonun hemen karşısındaki 20 Yanvar kavşağından Tiflis caddesine doğru bu kokuyu daha çok hissede biliyorum. Bu benim çocukluğumdan beri zihnimde yer eden çok farklı bir duygudur. Bakü'nün bu kısmı benim çocukluğumun ve gençliğimin geçtiği yerlerdir”

22 yaşındaki bir genç, “giderek güzelleşen ve içten bozulan şehir” yanıtı ile Bakü ile ilgili aklına gelen ilk algıyı söylemektedir. 23 yaşında bir kadın ise Dağüstü park manzarasının ilk aklına gelen görüntü olduğunu belirtmekte, sebebi sorulduğunda ise küçüklüğünden beri televizyon kanalları Bakü ile ilgili programlar, yayınlar verdiği zaman ve neredeyse Bakü ile ilgili tüm organizasyonlarda ilk olarak Dağüstü park yerinden Bakü körfezine bakan manzara sunulduğu için, gözlerinin önünde ilk canlanan tasvirin bu olduğunu vurgulamaktadır. 28 yaşında bir kent sakini ise bu kentte Avrupa tarzında inşa edilmiş, klasik cephe öğelerine sahip binaların aklında ilk canlanan görüntü olduğunu anlatmaktadır. Bazı yanıtlar da vardır ki, çok az kişi tarafından yanıtlandı. Birer kişi Bakü Devlet Üniversite Kampüsü, Şirvanşahlar sarayı, Şehitlik, petrol platformları, Bülbül sokak, Haydar Aliyev caddesi, Nizami sokak, 20 Yanvar ve Gençlik Metroistasyon civarı sokaklar ve mahalleri söyledi. Bunlara sebep ise, Bakü sakinlerinin günlük hayatlarında yüksek yoğunlukla en çok metroistasyon hatlarını kullanması, ulaşımına yakın olması nedeni ile ise tüm önemli yapıların metroistasyon yakınlarında inşa edilmesi ile açıklanmaktadır. Mesela, Gençlik Metroistasyonu ve civarında bulunan alışveriş merkezleri, iş hanları ve mahallelerinin bulunduğu alan, Bakü'nün değil son dönemlerde, Sovyetler birliğinden bu yana en işlek bölgesidir (Şekil 5.35).

Şekil 5. 35: Gençlik metroistasyon bölgesi (Url-43).

İlk soru daha genel bir çerçeve ile sorulmuştu. İkinci soruda bunu daha da netleştirmek adına, yine benzer cevaplar geleceği düşünülerek, cevap çeşitliğini arttırmak adına soru bir kez de şöyle soruldu: Bakü'nün sembolleri nelerdir ? Şöyle ki, bu soruya on dört kişi Kız Kulesi, on üç kişi İçerişehir, altı kişi Hazar Denizi, dört kişi Şirvanşahlar sarayı, dört kişi Bulvar, altı kişi Alev Kuleleri, dört kişi Ateş, diğer ikişer kişi rüzgar, petrol platformları, Baku Eye, Bayrak Meydanı, Şehitlik, Haydar Aliyev Kültür Merkezi, diğer birer kişi ışıklar, taş yollar, kaldırımlar ve Neftçiler caddesi yanıtını verdi.

Daha sonra Bakü'nün tarihi yapılarını ve konumlarını buranın sakinlerinin ne kadar iyi bildiğini tespit etmek amacı ile kullanıcılara şu soru yöneltildi: “Bakü'nün tarihi geçmişini düşünecek olursanız bunu simgeleyen öğeler nelerdir ?” sorusuna, on altı kişi İçerişehir, on altı kişi Kız Kulesi, yedi kişi Şirvanşahlar Sarayı, birer kişi eski Sabuncu tren garı (şimdiki KFC), Hacinskiy'nin evi, Neftçiler caddesi, Hükümet binası, Şehitlik, Azadlık Meydanı, Akşehir (eski Karaşehir), dörder kişi ise de pek de somutluğa ulaşmayan mescitler yanıtını verdi.

Bundan önceki sorunun bir benzeri olarak, şimdi de insanların Bakü'nün modern çağdaki şehirciliğine nasıl hakim olduklarını pekiştirmek amacı ile şöyle bir soru soruldu: “Modern Bakü'yü simgeleyen öğeler sizce nelerdir ?” Kullanıcılardan on iki kişi Alev Kuleleri, beşer kişi Crystal Hall, Olimpiyat Stadyumu, üçer kişi Haydar Aliyev Kültür Merkezi, Bulvar, iki kişi Bayrak Meydanı, birer kişi ise Gençlik metrosu civarı ve mahalleleri ve Akşehir yanıtını verdi.

Artık insanların Bakü'nün tarihi ve modern sembolleri ile ilgili bilgilere hangi düzeyde hakim olduklarını öğrendikten sonra, sıra geldi Bakü sakinlerince bu

modern öğelerin Bakü'nün tarihi kent dokusu ile uyumlu olup olmadığını araştırmaya. Bu bağlamda, kullanıcılara “Sizce bu öğeler tarihi Bakü'nün eski kent dokusu ile uyumlu mu” ? sorusu sorulduğunda, on üç kişi evet, yedi kişi hayır, üç kişi ise kısmen evet cevabını verdi.

22 yaşında bir görüşmeci bu öğelerin tarihi Bakü'nün eski kent dokusu ile uyumlu olmadığını dile getirerek, modern Baküyü simgeleyen öğelerin kent silüetinde daha ağır hacimler oluşturduğunu belirtmiş, 52 yaşında bir görüşmeci ise yine aynı şekilde bu öğelerin Bakü'nün tarihi kent dokusunu tahribata uğratmakta olduğunu belirterek, büyük hacimler oluşturan bu cam binaların Bakü'nün eski ve zarif görüntüsüne zarar verdiğini ifade etmiştir.

Daha sonra Bakü kent içinde kullanıcıların buluşmak için en çok hangi yerleri tercih ettiklerini ve bu bağlamda, kent içerisinde odak/düğüm noktaları öğelerini tespit etmek amacı ile kullanıcılara, “Sizce Bakü'nün buluşma noktaları nerelerdir ?” sorusu soruldu. On iki kişi Bulvar, altı kişi Nizami sokak, dört kişi İçerişehir, iki kişi Sahil metroistasyonu, 28 Mayıs metroistasyonu, kalan birer kişi ise Zorge parkı, Haydar Aliyev parkı, Füzuli Meydanı, Azerbaycan Devlet Tıp Üniversitesi kampüsünün parkı, Filarmoni bahçesi, Malakan bahçesi, Funikler hattı önü, Şirvanşahlar Sarayı, Şehitlik, İçerişehir metroistasyonu, Samet Vurgun parkı, Alev Kuleleri önü yanıtını verdi.

Bir sonraki soruda ise, kentin önemli alanlarını ve noktalarını tespit etmek bağlamında ve bunun sonucunda bölge öğesini ortaya çıkartmak için “Sizce Bakü'nün önemli alanları ve noktaları nerelerdir?” sorusu soruldu. Dört kişi Bulvar, üç kişi Kız Kulesi, üç kişi Bayrak Meydan, üç kişi Dağüstü park, iki kişi İçerişehir, Azadlık Meydanı, Nizami caddesi, birer kişi ise Neftçiler caddesi ve civarı, Bakü Büyük Şehir Belediyesi ve civarı, Haydar Aliyev Sarayı, Devlet Bilim Akademisi, Nizami Müzesi, Devlet Dram Tiyatrosu, Füzuli Meydanı, Crystall Hall, Park Bulvar AVM, Bakü Devlet Üniversitesi kampüsü, Karayev metroistasyonu, Parlamento binası, Haydar Aliyev Kültür Merkezi, Fevareler meydanı, 28 Mayıs Metroistasyon civarı, Başkanlık binası yanıtını verdi. Bunlardan Bulvar, Dağüstü park, İçerişehir, Nizami caddesi ve 28 Mayıs Metroistasyon civarı bölge öğeleridir.

Bakü kent imajı bağlamında yol öğelerini ortaya koymak amacı ile görüşmecilere “Sizce Bakü'nün önemli caddeleri hangileridir” sorusu yöneltildi. On dokuz kişi Haydar Aliyev caddesi, sekiz kişi Azadlık caddesi, dört kişi Babek caddesi, üç kişi

Neftçiler caddesi, üç kişi Ziya Bünyatov caddesi, ikişer kişi Atatürk caddesi, Bülbül sokak, Tiflis caddesi, Nobel caddesi birer kişi ise İnkılap sokak, İzmir sokak, Hamza Babaşov, Zarife Aliyeva sokak, Reşit Behbutov, Mirzağa Aliyev sokak yanıtını vermiş oldular.

Haydar Aliyev caddesi yanıtını veren on dokuz kişinin on sekizi bu caddenin yoğun ve en işlek cadde olmasından dolayı önemli saydıklarını vurguladılar. Bir kişi ise Azerbaycan milli lider Haydar Aliyev'in ismini taşıdığından dolayı bu caddenin onun zihninde önemli yer ettiğini söyledi. Reşit Behbutov, Hamza Babaşov, Zarife Aliyeva, Bülbül sokak, İzmir sokak, İnkılap sokak yanıtını veren kullanıcılar ise, bu yolların onlara daha yakın olduğunu, işe ve ya başka bir aktiviteye gittikleri zaman bu yoldan geçtikleri gerekçesini verdiler. Azadlık caddesi, Ziya Bünyatov caddesi, Nobel caddesi yanıtını veren kullanıcılardan bir çoğu bu yolların işlek yol olduğunu ve bu yollardan en çok araba kullandıkları zaman geçtiklerini vurguladılar.

“Kent içindeki belirli alanlar birbirinden belirgin şekilde ayrılmakta mıdır? Bunları birbirinden ayıran unsurlar nelerdir?” sorusunu bir çok katılımcı, modern yapı cepheleri ile eski dokuyu oluşturan cepheler anlamına gelen ifadelerle cevapladı. Bu soruyu sorma amacı, kullanıcılarda sınır algısı olup olmadığını anlamaktı. Soruya verilen yanıtlardan da belli olduğu üzere kent sakinleri kent içinde somut bir sınır ögesi algılamamaktadırlar.

23 kullanıcıdan yedisi bu soruya eski bina cephelerinin olduğu alanla yeni bina cephelerinin bulunduğu alanların bir birinden farklılık yarattığını yanıtlayarak daha somut yanıtlar verirken, diğerleri ise konu ile ilgili hiç bir fikirleri olmadığını ifade ettiler. 52 yaşında bir kullanıcı bu binaların cephe tasarımlarının yanı sıra işlevlerine göre de alanların birbirinden ayrıldıkları yanıtını verdi.

Kullanıcılara Baküyü gezdirip tanıtacak olsalar hangi güzergahlarla nerelere götürürler diye sordüğümüzda ise on dört kişi Bulvar, on kişi Kız kulesi, on bir kişi İçerişehir, altı kişi Fevvereler Meydanı, dört kişi Şirvanşahlar Sarayı, dört kişi Nizami sokak, dört kişi Şehitlik, üç kişi Dağüstü Park, ikişer kişi Funikler hattı, Socar Towers, kalan birer kişi ise Sabuncu Tren Garı binası (KFC), Yeni Hayat Plaza, Trump Towers, İncesanat Müzesi, Bakü Zoolojik parkı, 1960 yılında Bulvarda inşa edilen “Venedik” şehirciği yanıtını verdi.

70 yaşında bir taksi şoförü kullanıcı, bu soruyu bu şekilde yanıtladı:

“Havaalanından araba ile gelirken Haydar Aliyev caddesinden eski Ramstrore göbeğine çıkarım, Bulvara gelirim, sonra yeniden, Mirzağa Aliyev sk. tan Nerimanov heykeline doğru yukarıya çıkarım, İnşaatçılar caddesinden Bakühanov caddesine geçerim, Sonra Haydar Aliyev cd sine gelirim, sonra Bülbül sokağa geçerim, Sahil parkına götürürüm”

Bakü silüetinde beğendiğiniz ve beğenmediğiniz öğeler nelerdir? Sorusuna yirmi üç kullanıcının on sekizi Bakünün eski mimarisini beğendiklerini, yeni yapıların Bakü kent dokusuna zarar verdiğini ve uyum sağlamadığını vurgularken, diğer kullanıcılar ise bu soru doğrultusunda somut bir fikir ortaya koymamaktadırlar.

52 yaşında bir kullanıcının bu soruya yanıtı şöyle olmuştur:

“Antik amfityatro yapısını beğeniyorum ama şimdiki yabancı mimarların bu amfityatro dokusuna zarar veren modern yapı kitlelerini beğenmiyorum. Hiç bir şekilde uyum sağlamamaktadırlar. Çünkü Bakü doğuştan tarihi dokusunun egemen olduğu bir şehirdir”

5.4. Bakü Kent İmajı Haritası

Bakü kent imajı analizi kapsamında Bakü kent sakinleri ile yapılan görüşmeler sonucunda yollar üç kademeye, bölgeler üç kademeye, odak/düğüm noktalar iki kademeye, işaret öğeleri ise üç kademeye ayrılmıştır. Sınırlar Bakü kent sakinleri tarafından algılanmadığı için hiç bir kademe seviyesinde değer kazanmamıştır. Çizelge 5.6 (a,b,c,d) 'da bunu kent halkı ile yapılan görüşmeler sonucunda ortaya çıkan kent imajı öğelerinin isimleri, kullanıcılar tarafından yanıtlanma sayıları ve Şekil 5.36'daki haritada ise sembollerle lejand oluşturmakla Bakü kent imajı haritası gösterilmiştir.

Çizelge 5.6a: Bakü kent sakinleri ile yapılan görüşmeler sonucunda ortaya çıkan yol öğeleri.

Yollar	
Haydar Aliyev caddesi	19
Nizami sokak	9
Azadlık caddesi	7
Neftçiler caddesi	7
Babek caddesi	4
Nobel caddesi	4
Bülbül caddesi	3
Ziya Bünyatov sokak	3
Reşit Behbutov	2
Atatürk caddesi	2
Babaş Hamza sokak	1
Yusuf Seferov sokak	1
Metbuat caddesi	1
Şerifzade sokak	1
Niyazi sokak	1
Akademik Hasan Aliyev sokak	1
İnkilap sokak	1
İzmir sokak	1

Çizelge 5.6b: Bakü kent sakinleri ile yapılan görüşmeler sonucunda ortaya çıkan bölge öğeleri.

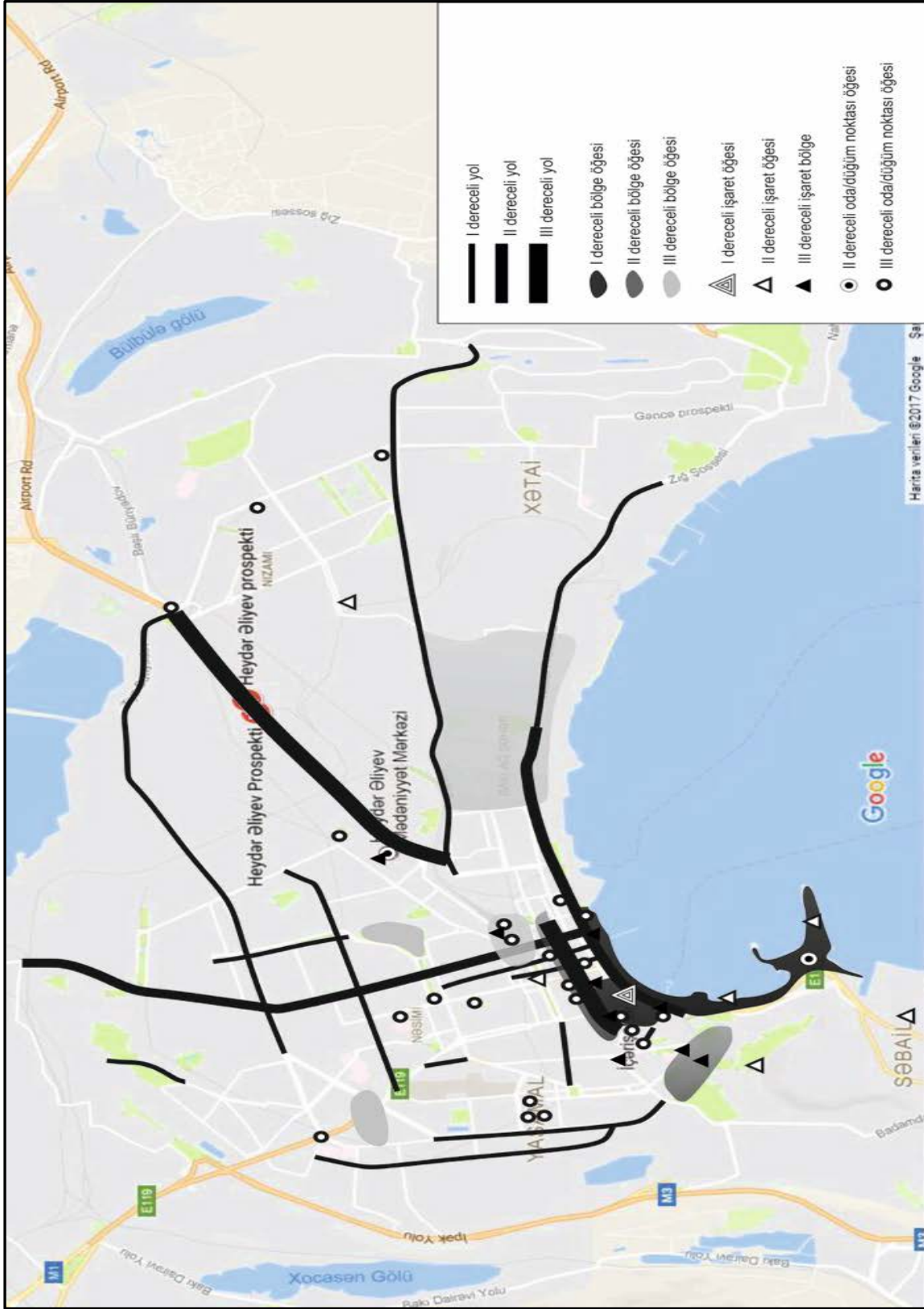
Bölgeler	
İçerişehir	20
Bulvar	18
Şehitlik	9
Nizami sokak	9
Dağüstü Park	7
Akşehir	2
Fahri Mezarlık	2
28 Mayıs metroistasyon civarı	1
Bakü Zoolojik Parkı	1
Şamahinka	1

Çizelge 5.6 c: Bakü kent sakinleri ile yapılan görüşmeler sonucunda ortaya çıkan odak/düğüm noktaları.

Odak/Düğüm Noktaları	
Bayrak Meydanı	8
Haydar Aliyev Kültür Merkezi	6
Fevvareler Meydanı	5
Şirvanşahlar sarayı	4
Bakü Devlet Üniversitesi Kampüsü	3
20 yanvar metroistasyonu	3
28 Mayıs metroistasyonu	3
Azadlık Meydanı	3
Malakan Park	3
Filarmoni parkı	2
Elmler Akademiyası metroistasyonu	2
Zorge Parkı	2
Nerimanov metroistasyonu	2
Sahil metroistasyonu	1
Samet Vurgun parkı	1
Başkanlık binası	1
Koroğlu metroistasyonu	1
Neftçiler metroistasyonu	1
20 Yanvar meydanı	1
İçerişehir metroistasyonu	1
Azerbaycan Devlet Tıp Üniversitesi Kampüsü	1
Füzuli Meydanı	1
Haydar Aliyev Parkı	1

Çizelge 5.6d: Bakü kent sakinleri ile yapılan görüşmeler sonucunda ortaya çıkan işaret öğeleri.

İşaret Öğeleri	
Kız Kulesi	23
Haydar Aliyev Kültür Merkez	15
Alev Kuleleri	13
Crystal Hall	13
Şirvanşahlar saray	9
Çift Kale Kapısı	4
Bakü BüyükŞehir Belediyesi binası	3
Hükümet binası	2
Olimpiyat Stadyumu	2
Haydar Aliyev Sarayı	1
Parlamento Binası	1
Baku Eye	2
Hacinskinin evi	1
Sabuncu tren garı	1
Neriman Nerimanov heykeli	1
Televizyon Kulesi	1
Devlet Bilim Akademisi	1
Park Bulvar AVM	1
Devlet Dram Tiyatrosu	1
Nizami Müzesi	1
Sanat Müzesi	1
Tarih Müzesi	1
Trump Towers	1
Azersu Plaza	1
Nerimanov Heykeli	1

Şəkil 5.36: Bakü kent imajı haritası.

5.4.1. Yollar

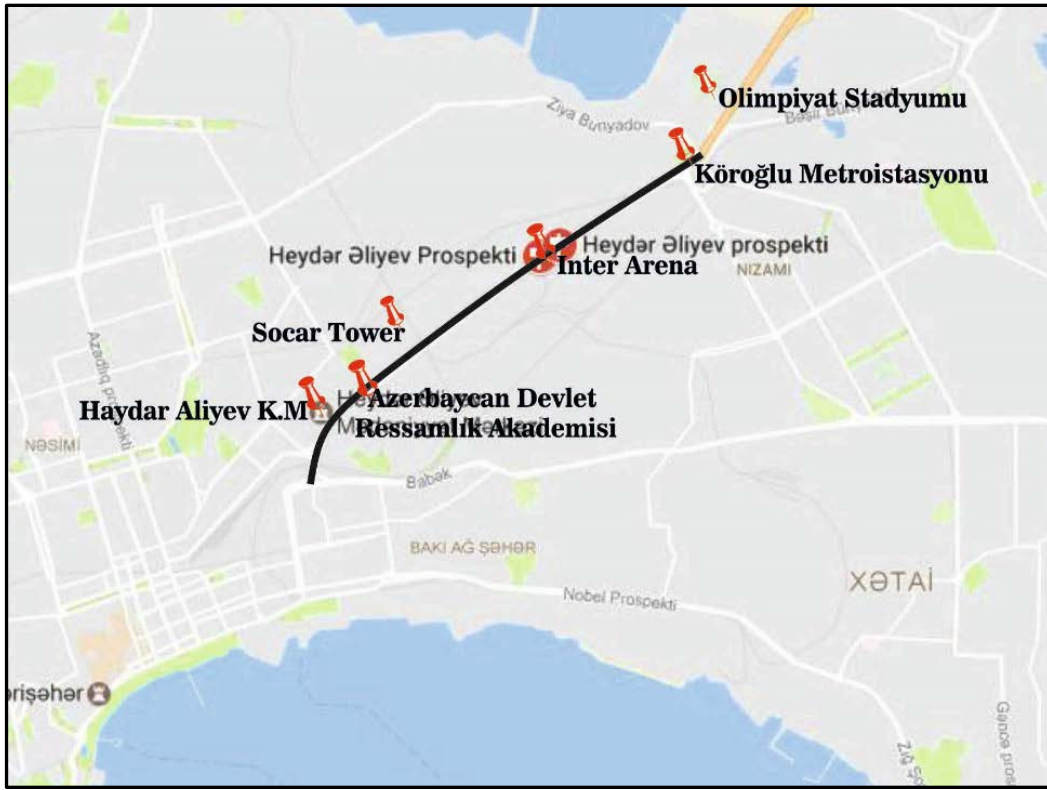
Yollar, yukarıda da anlatıldığı gibi kullanıcılar tarafından algılanma düzeylerine göre üç kademeye ayrılmıştır. On dokuz kişi tarafından algılanan Haydar Aliyev caddesi değerlendirme sırasında birinci kademeli yol olarak çıkmıştır. Dokuz kişi Nizami sokak, yedi kişi Azadlık caddesi, yedi kişi Neftçiler caddesini söylemiştir. Bu yollar ikinci dereceli yol ögesi olarak çıkmıştır. Dört kişi Babek caddesi, dört kişi Nobel caddesi, üç kişi Ziya Bünyatov caddesi, 2 kişi Metbuat caddesi, üç kişi Bülbül sokak. 2 kişi Reşit Behbutov sokak, 2 kişi Atatürk caddesi, 2 kişi Tiflis caddesi yanıtını vermiştir. Kalan birer kişi ise Babaş Hamza sokak, İnkılap sokak, İzmir sokak, Şerifzade sokak, Niyazi sokak yanıtlarını söylemiştir. İsmi geçen bu yollar anket analizi sonucunda üçüncü kademeli yol ögesi olarak çıkmıştır (Şekil 5.37).

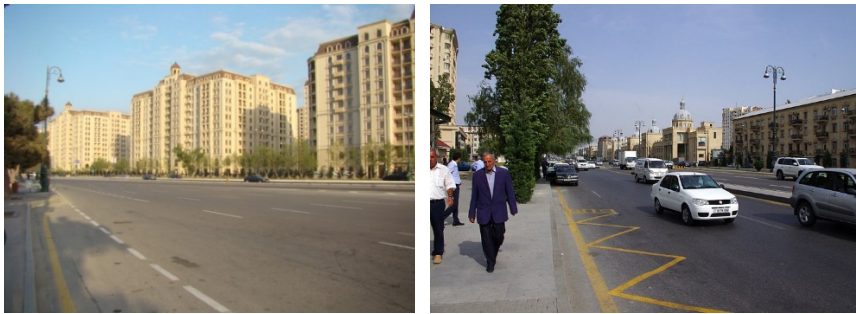
Şekil 5.37: Bakü kent imajı haritasında yer alan yol ögeleri (Google Maps).

Haydar Aliyev Caddesi Bakü'nün en uzun ve geniş caddesidir. Cadde günümüzde Azerbaycan'ın milli lideri Haydar Aliyev'in adını taşımaktadır. Ancak cadde kimi zaman bazıları tarafından Sovyetler birliği dönemindeki adı olan Moskova Caddesi olarak anılmaya devam etmektedir. Cadde üzerinde yer yer yeşil alanlar mevcuttur. Lynch (1960)'e göre, kentin özel oluşumlarına yakın konumlanması bir yolun önemini daha da arttırmaktadır. Bu bağlamda,

üzerinde Haydar Aliyev Kültür Merkezi, Socar Tower, Olimpiyat Stadyumu, aynı zamanda görüşme sırasında ismi geçmeyen, Inter Arena-Şifa Stadyumu gibi ülke ve dünya çapında büyük önem arz eden tesis binalarını, Azerbaycan Devlet Ressamlık Akademisi gibi ve Babek caddesi ile yine görüşmede ismi geçmeyen Yusuf Seferov sokağının kesişiminde kentin en büyük köprü-tünelini bulundurması, Ziya Bünyatov caddesi ve bir sıra başka önemli sokaklarla oluşturduğu kavşaklar, ayrıca kuzey doğu istikametinde Havaalanı çevreyolu gibi büyük ana ulaşım aksının devamı olması bu caddeyi daha da önemli kılmaktadır (Şekil 5.38, 5.39).

Şekil 5.38: Haydar Aliyev caddesi üzerinde konumlanan önemli yapılar.

Şekil 5.39: a) Haydar Aliyev caddesi; b) Haydar Aliyev caddesi, Olimpiyat köyünün görüntüsü (Url-44).

Lynch (1960)'e göre, özel bir kullanım ya da aktivitenin bir cadde üzerinde yoğunlaşması, o caddenin gözlemciler için önem kazanmasına neden olmaktadır. Bu bağlamda, ikinci dereceli yol ögesi olarak çıkan Nizami Sokak Bakü'nün tursitik, ticari, kültür, eğlence ve gezi alanıdır. Bu sokak Bakü kentinin Sabayil ilçesinde bulunmaktadır. Gençlerin, yabancı ve yerli turistlerin, eğlence, kültür, gezi aktivitelerinin ve dünya çapında organizasyonların ev sahipliği yapıldığı Bakü'nün en merkezi sokağıdır (Şekil 5.40).

1868 yılında, Kafar İsmayilov isimli Azerbaycanlı mimar tarafından tasarlanan projeye göre, burada bir kervansaray inşa ediliyor. Bu kervansaray yüksek konfora sahip, geniş birer han olarak faaliyete başlıyor. 1869 yılında bu kervansarayın hemen yanında Ermeni kilisesi inşa ediliyor. Çok kısa bir süre içerisinde, tüm mühendis ve mimar sosyetesini buraya topluyor ve 1879 yılından itibaren bu bölgede hızla konutlar inşa edilmeye başlıyor.

Elverişli koşul, kale duvarlarına yakın olması, bu sokağı, üst düzey tüccarlar için cazip hale getirmekteydi. Kısa zaman zarfında, kentin merkezi alanında, yalnızca Bakü ve çevre illerden değil, hatta Avrupa'dan bu kente gelen tüccarların alışveriş yaptığı en büyük ve sosyetik ticaret bölgesine dönüştü (Şekil 5.41).

Şekil 5.40: Nizami Sokak üzerinde konumlanan önemli yerler ve yapılar.

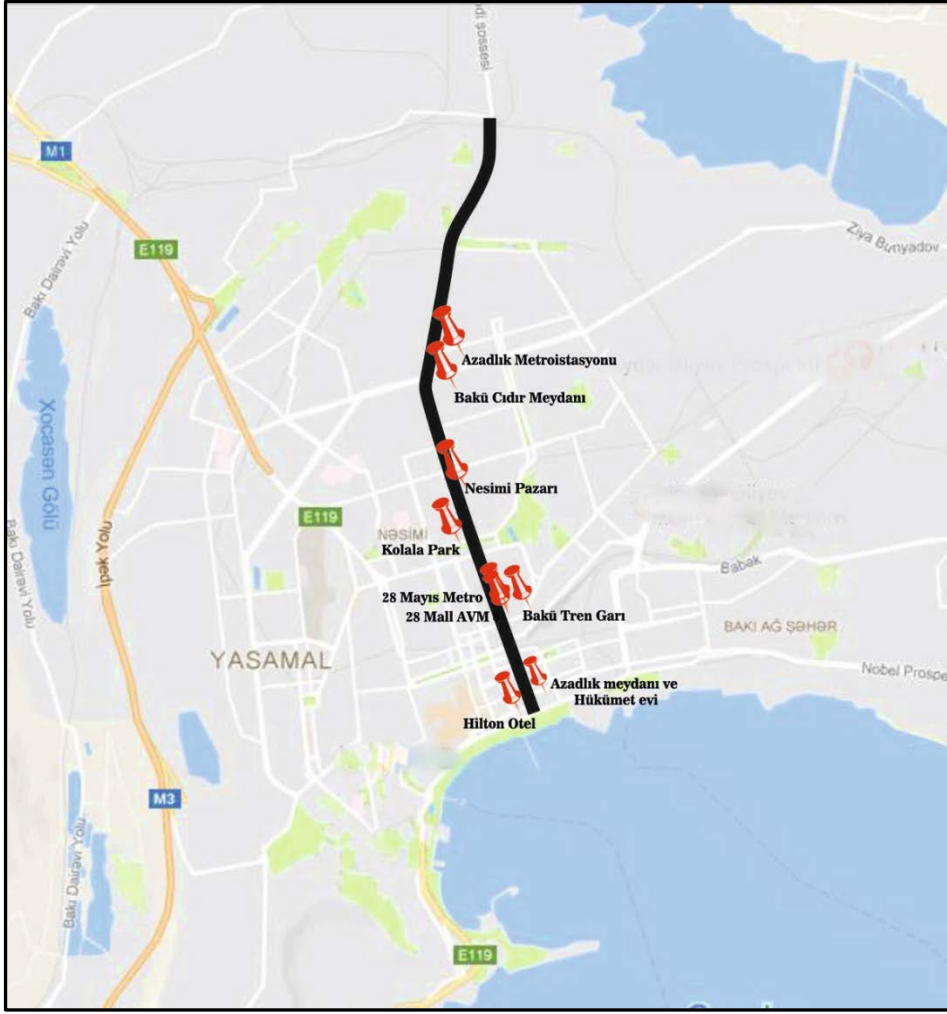
Şekil 5.41: Nizami Sokak 1925 yılında (Url-45).

Günümüzde sokak, büyük Azerbaycan şairi Nizami Gencevi'nin anısına Nizami sokak ismini taşımaktadır. Sokak tek yönlü, başlangıçta hem yayaların, hem de otomobillerin hareketine açık, devamında ise yalnızca yaya yolu olarak uzanmaktadır. Ülke zaman zaman eski Sovyetler Birliğinin etkisi altında kaldığı için, günümüzde kimi zaman yayalaştırılmış bölüm "Targovaya" (rusça, торговая - ticaret) ismi ile anılmaktadır. Yayalaştırılmış bölüm Fevzareler Meydanından başlayıp, Reşit Behbutov sokağında sona erer. Targovaya'nın modern görüntüsü onun çok eski bir sokak olduğunu çağrıştırmamaktadır. Üzerinde Fevzareler meydanı, klasik öğelerle süslü bina cepheleri, dünyaca ünlü marka ürünlerin satıldığı butikler, parklar, klüpler, barlar ile arz ettiği siyasi, kültürel ve ticari öneme rağmen görüşmelerde ismi geçmeyen Genç Tamaşacılar Tiyatrosu, Reşit Behbutov Adına Devlet Dram Tiyatrosu, Azerbaycan Devlet Rus Dram Tiyatrosu, İç İşleri Bakanlık binası, Azerbaycan Devlet Başsavcılığı, Bakü Merkez AVM'si gibi ünlü binaları bulunduran, bir bütün olarak baktığımız zaman Bakü'nün tarihi-coğrafi sınırları içerisine giren, ayrıca Samet Vurgun, Bülbül, Azadlık sokaklarının kesiştiği Nizami sokak, modern çağın isteklerini hızla yerine getirdiği göz önüne alınacak olursa, yüzyıllar geçse bile her zaman genç kalacağını ispatlamaktadır (Şekil 5.42).

Şekil 5.42: Nizami sokak. Yayalaştırılmış bölüm. 2016 (Chinara RUSTAMLİ tarafından düzenlenmiştir).

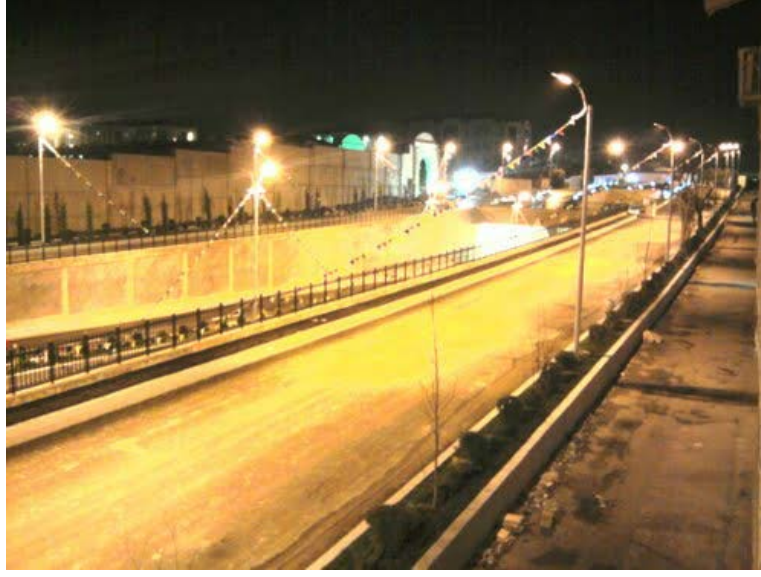
Azadlık caddesi Bakünün Nesimi ve Binegedi ilçelerinden geçmektedir. Samet Vurgun ve görüşmede ismi geçmeyen Süleyman Rüstem sokağına paralel caddedir. Cadde 1991 yılında Azerbaycan Sovyetler Birliğinden kurtulup, özgürlük kazandıktan sonra bu ismi almıştır. Bir önceki ismi Lenin caddesidir. Bu cadde aynı zamanda kentin en uzun caddelerinden biridir. Bu cadde Neftçiler caddesinde başlayıp Memmed Emin Resulzade mahallesindeki demiryolu (Karl Marks köprüsü) köprüsünde sonlanmaktadır. Üzerinde Azadlık metroistasyonu, Neftçi Spor klübü tesisleri, Bakü Cıdır Meydanı, Nesimi pazarı, Koala parkı, 28 Mayıs metroistasyonu, 28 Mall AVM, Bakü Tren Garı, Azadlık Meydanı, Hükümet Evi ve Hilton oteli bulunmaktadır (Şekil 5.43, 5.44, 5.45).

Şekil 5.43: Azadlık caddesi üzerinde konumlanan önemli yerler ve yapılar.

Şekil 5.44: Azadlık caddesi (Url-46).

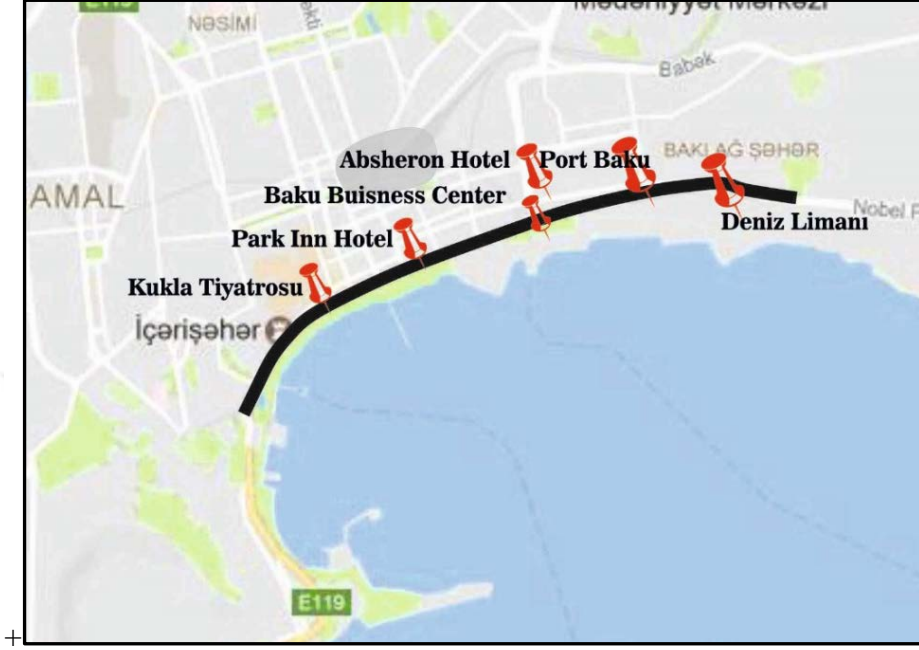
Şekil 5.45: Karl Mark Köprüsü (Url-47).

Neftçiler caddesi, Bakü'nün Sabayıl ilçesi arazisinde bulunan, iki yönlü, beş şeritli bir yoldur. Cadde Azneft meydanından başlayıp Bakü bulvarı boyunca uzanarak, Yusif Seferov sokağı seviyesinde Nobel caddesinde sona erer. Sokağın uzunluğu 3,3 km'dir (Şekil 5.46). Görüşme sırasında ikinci dereceli yol ögesi olarak çıkan Neftçiler caddesi, Bakü'nün ilk meydana geldiği alan üzerinde konumlanmakla, kentin tarihi-coğrafi bölgesi olarak nitelendirilmektedir.

Şekil 5.46: Neftçiler caddesi (Chinara RUSTAMLI tarafından çekilmiştir).

Lynch (1960)'e göre özel cephe nitelikleri de yolları tanımlamakta önem taşımaktadır. Bazı gözlemcilere göre, Neftçiler caddesi boyunca uzanıp giden klasik cephe öğelerine sahip binalar da bu caddeyi tanımlamak için yeterli unsurlardır (Şekil 5.47).

Şekil 5.47: Neftçiler caddesi üzerinde konumlanan önemli yapılar (Google Maps).

Neftçiler caddesi, katılımcıların en çok odaklandığı Kız Kulesi, İçerişehir, Park Bulvar AVM, Denizkenarı Milli Park (Bulvar), Hükümet binası, Azadlık Meydanı gibi dünya kapsamında önemli binaları ve yerleri çevresinde toplamaktadır. Aynı zamanda önemli olmasına rağmen, çok eski tiyatro binası-Kukla Tiyatrosu, Abşeron Otel, Baku Business Center, Bakü Deniz Limanı gibi yerler görüşme sırasında gözlemciler tarafından kentsel imaj öğesi olarak algılanmamıştır (Şekil 5.48).

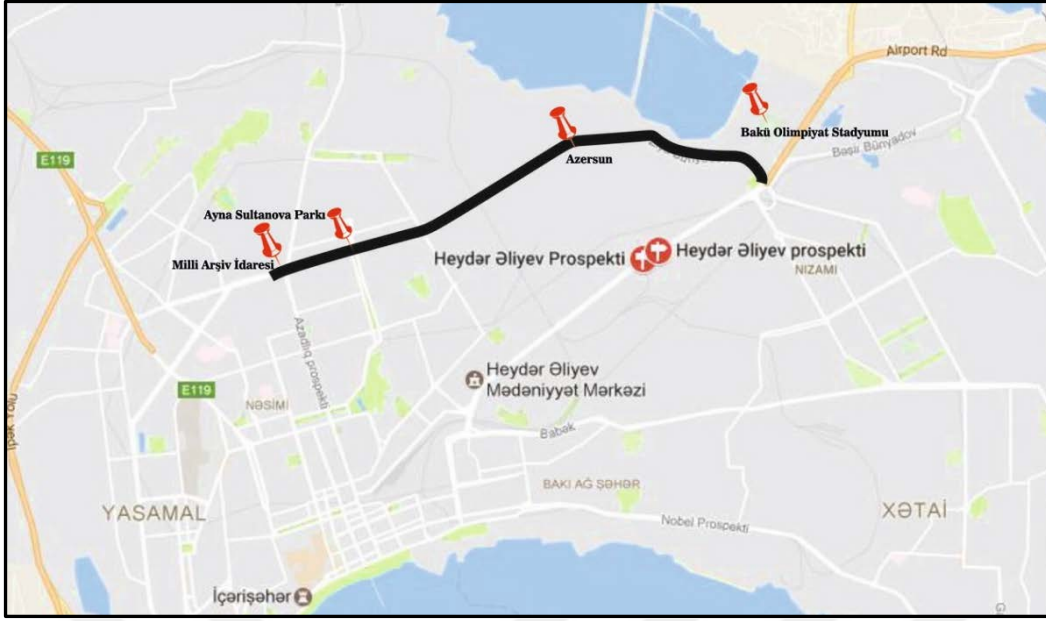
Şekil 5.48: Nobel caddesi (Url-48).

Şekil 5.49: Nobel caddesi üzerinde bulunan önemli yapılar (Google Maps).

Üçüncü dereceli yol ögesi olarak çıkan Nobel caddesi, Bakü kentinin Hatayi ilçesinde bulunan en uzun, iki yönlü, 6 şeritli bir yoldur. Sokak kendi başlangıcını Neftçiler caddesi ile Yusif Seferov sokağının kesiştiği noktadan almakta, Ramiz Guliyev sokak seviyesinden Zığ otoyoluna geçmektedir. Caddenin uzunluğu yaklaşık 6,5 km'dir. Üzerinde ünlü aktivite merkezi MegaFun eğlence merkezi, AMAY AVM, Bakü Fransız lisesi, Azerbaycan Futbol Federasyonu binasını bulundurmasına rağmen bu binalar görüşmeler sırasında hiç hatırlanmamıştır (Şekil 5.49).

Bakü'nün Binegedi ilçesi ile Nerimanov ve Nesimi ilçesi arasında bulunan, Ziya Bünyadov caddesi de üçüncü dereceli yol ögesi olarak çıkmaktadır. Üzerinde Karl Marks isimli kentin en büyük köprüsünü bulunduran, yeni yapılan gökdelenlerle çevrili bu yol, bir çok önemli cadde ve sokakla büyük kavşak oluşturmaktadır. Üzerinde Milli Arşiv İdaresi, Ayna Sultanova parkı, Azersun Holding ve Bakü Olimpiyat stadyumu gibi önemli yapıları bulunduran, kentin bir çok önemli ana caddeleri ile kavşak oluşturan Ziya Bünyadov caddesi, Bakü kent merkezinin sınırında yer alan en önemli ana cadde olmasına rağmen çok az kişi tarafından hatırlanmıştır (Şekil 5.50, 5.51).

Şekil 5.50: Ziya Bünyadov caddesi üzerinde bulunan önemli yapılar ve yerler (Google Maps).

Şekil 5.51: Ziya Bünyadov caddesi (Url-49).

Üçüncü dereceli yol ögesi olarak çıkan Babek caddesi Bakü'nün Hatayi ilçesinde üzerinde büyük bir dönel kavşak bulundurup, Haydar Aliyev caddesi ile kentin en büyük kavşağını oluşturmaktadır. Bu yol üzerinde yer yer ticari alanlar, sanayi bölgeleri, mobilyacılar, inşaat malzemeleri satan dükkanlar, iş hanları mevcuttur. Haydar Aliyev Caddesi ile oluşturduğu kavşak üzerinden demiryolu geçmektedir. Bu kadar önemli alanlarla sıkı ilişkisi olan ve kendi başına da önemli bir yol ögesi

olmayı başaran Babek caddesi görüşme sırasında çok az kişi tarafından vurgulanmıştır.

Üzerinde İnşaatçılar Metro istasyonunun da bulunduğu Bakü kent merkezinin en yoğun ilçesinde - Yeni Yasamal'da bulunan, en işlek sokak olan Şerifzade sokağı arz ettiği bu denli öneme rağmen sadece bir kişi tarafından söylenmiştir (Şekil 5.52).

Şekil 5.52: Şerifzade sokak (Url-50).

Birer kişi tarafından hatırlanan Binegedi ilçesinde bulunan Hamza Babaşov sokak, Yeni Yasamal'daki İzmir sokak , Şerifzade sokak, Mirzeğa Aliyev sokak, Nerimanov ilçesinde bulunan Hasan Aliyev sokak ve Sabayil ilçesinde bulunan Niyazi sokak üçüncü dereceli yol ögesi olarak çıkmıştır (Şekil 5.53).

Şekil 5.53: Üçüncü derece yol öğeleri.

5.4.2. Sınırlar

Bu görüşmeler sırasında ortaya çıkan bir başka enteresan bulgu ise, halkın kent içindeki sınırları algılamadıkları oldu. “Kent içindeki belirli alanlar birbirinden belirgin şekilde ayrılmakta mıdır? Bunları birbirinden ayıran unsurlar nelerdir?” sorusuna katılımcılardan yirmi iki kişinin bir ağızdan “modern cephe tasarımlı binalar ile eski cephe tasarımlı binaların olduğu mahalleler birbirinden ayrılmaktadır” yanıtını verip, sınır ögesi bağlamında somut bir sonuca ulaşamamalarıdır. Elli iki yaşında bir katılımcı ise, “kent içindeki alanlar işlev bakımından birbirinden ayrılıyor” yanıtını vermektedir. Çünkü Bakü merkez sınırları içerisinde yer alan bazı alanlar vardır ki, onlar konut ve iş alanı olmakla birbirinden keskin şekilde ayrılmaktadırlar. Örneğin, Hatayi ilçesinde bulunan, hemen hemen Heydar Aliyev caddesi civarındaki iş hanları diğer konut alanlarından bariz şekilde ayrılmaktadır.

5.4.3. Bölgeler

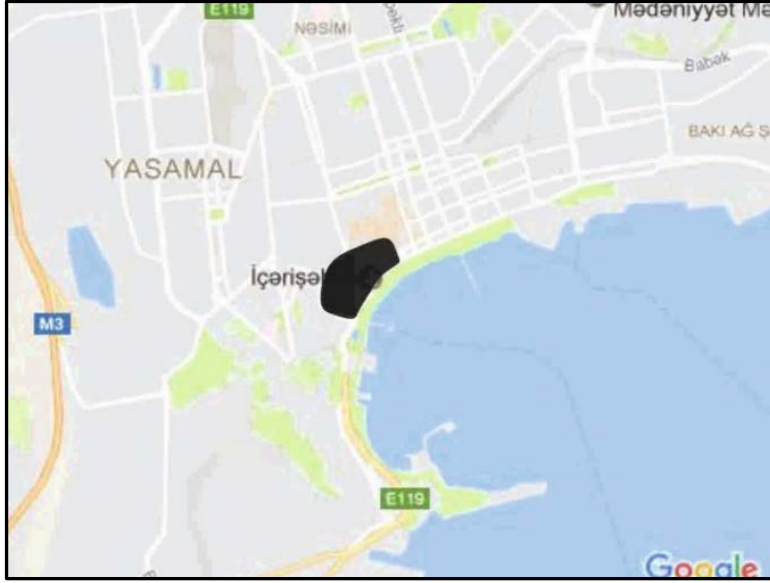
İstikamet bulmak için kullanılmalarından başka, bölgeler, kent yaşamının deneyimlenmesinde önemli ve tatmin edici öge olarak ortaya çıkmaktadır (Lynch, 1960).

Bölgeler, çalışmanın yönteminde de anlatıldığı gibi, kullanıcılar tarafından algılanma düzeylerine göre üç kademeye ayrılmıştır. İçerişehir yirmi kişi ve Bulvar on sekiz kişi tarafından yanıtlanarak birinci kademede değer kazanmıştır. Şehitlik dokuz kişi, Dağüstü park yedi kişi ve Nizami sokak (“Targovaya” denilen kısmı) dokuz kişi tarafından hatırlanarak ikinci kademede, Akşehir iki kişi, Fahri Mezarlık iki kişi, 28 Mayıs Metroistasyon civarı, Bakü Zoolojik Park ve “Şamahinka” denilen bölgeler ise birer kişi tarafından yanıtlanarak üçüncü kademede yer almıştır (Şekil 5.54).

Şekil 5.54: Bakü kent imajı haritasında yer alan bölge öğeleri.

İçerişehir: Bakü’ye ilk defa gelen yerli, yabancı turistlerin, hatta günlük hayatlarında da yerli sakinlerin gezi amaçlı ziyaret ettiği en ünlü bölge olan İçerişehir’de gezmek, keyifli vakit geçirmek için ilginç yerler olmakla beraber, dar sokakların arasında güzel fotoğraf kareleri yakalamak mümkündür. İçerişehir hakkında ayrıntılı bilgi Bölüm 5.1’de verilmiştir (Şekil 5.55, 5.56).

Şekil 5.55: Bakü İçərişəhir bölgesi.

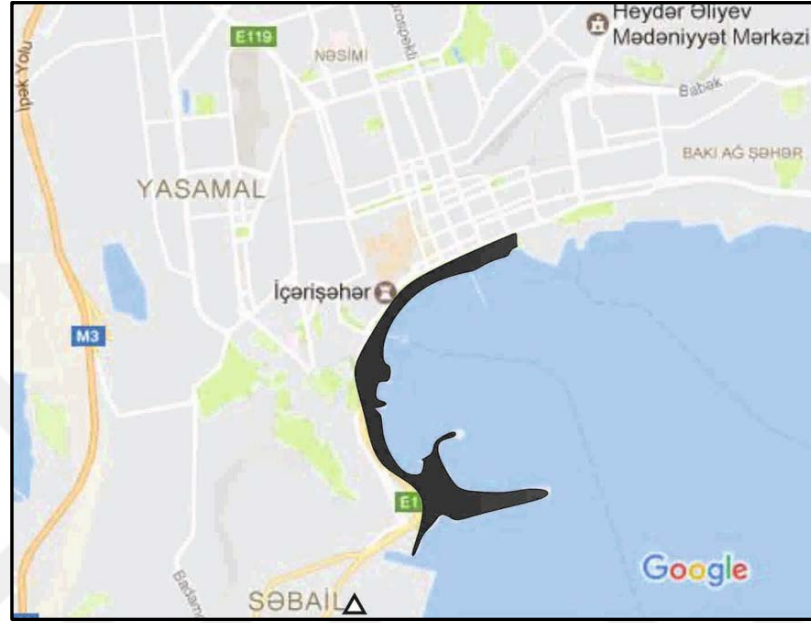

Şekil 5.56: İçərişəhir sokakları ve konutlar (Chinara RUSTAMLI tarafından çekilmiştir).

Denizkenarı Bulvar: Birinci kademede çıkan bir başka bölge ögesi ise Denizkenarı Milli Park denilen bulvar arazisidir (Şekil 5.57). Bakü bulvarı, şehircilik açısından büyük önem arz, edeni nüfusun önemli piknik ve dinlenme yerlerinden biri olan ve Bakü'ye gelen yabancı misafirlerin büyük ilgi gösterdikleri sahil bölgesidir.

Denizkenarı Bulvar'ın inşasına 1909 yılında, Bakü Büyükşehir Belediyesi kararı ve belediyede çalışan ünlü mühendis Memmed Hasan Hacinskiy'nin girişimi ile başlandı. O dönemde ihale yolu ile projenin gerçekleştirilmesinde K.V.Skureviç'in ve mimar Adolf Ayhler'in büyük emeği vardır. Onların bu teklifi doğrultusunda deniz sahili ile yeni inşa edilmiş Neftçiler caddesi arasında yeşil çimen şeridinin kurulması projesi tasarlandı. İki sene içerisinde bu alana kenardan verimli toprağın

taşınması ile beraber, Azerbaycanın başka bölgelerinden ve hatta Avrupadan bile çeşitli ve az bulunan bitki türleri, Eldar çamı, Halep çamı, Türkistan Kavağı, Lübnan kedri, Luzitan servi getirilmekteydi. 1950-1960'lı yıllarda burada görüşmede katılımcıların farketmediği “Mirvari” kafesi, ayrıca “Bahar” ve S.Vurgun ismini taşıyan yaz sinema salonları, “Venedik” küçük su kenti ve başka dinlenme tesisleri inşa edildi.

Şekil 5.57: Bakü Denizkenarı Bulvar bölgesi.

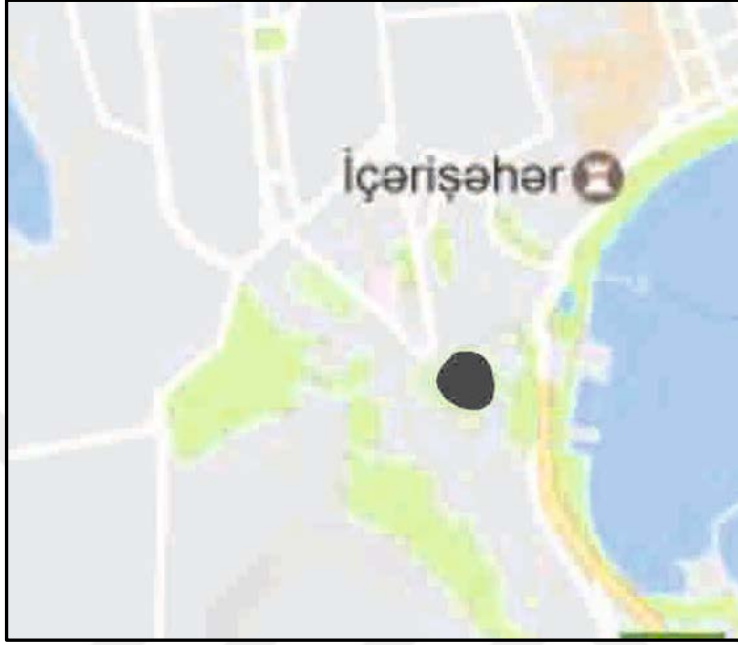
1970'li yıllarda devlet tarafından ülkede ve aynı zamanda Baküde, yeşillendirme ve iyileştirme çalışmalarının büyütülmesi sonucunda, Denizkenarı bulvarda da yeniden yapılandırma çalışmalarına başlandı. Bulvar doğu ve batı yönünde büyütülerek, uzunluğu 3.7 km'ye ulaştı.

Gözlemcilerin neredeyse hepsi bulvar ile ilgili çok büyük deneyime sahiptirler. Görüşme sırasında bulvar üzerinde bulunan çok az bina deneklerin gözünden kaçma bildi. Bunlar, Kukla Tiyatrosu, Baku Buisness Center ve s. idi.

Bazı görüşmecilere göre, bulvar çocukların fiziksel ve zihinsel aktivitelerini doğru bir şekilde gerçekleştirebilecekleri en uygun bölgedir. Bir çok gözlemci, bulvarı eğlence, gezi alanı olarak nitelendirmektedir. Çünkü Bakü'de gezmek, eğlenmek, aktivite denildiği zaman zihinde canlanan ilk mekan Bakü bulvarıdır.

Şehitlik (azerice, “Şehitler Hıyabanı”) — Bakü'nün Sebayil ilçesinde bulunan bir Şehit mezarlığıdır (Şekil 5.58). Bu mezarlıkta 1918 yılında, Bakü için savaşan

Azerbaycanlı ve Türkiyeli askerlerin yanı sıra, 20 ocak 1990 yılında, Kanlı Ocak denilen Bakü katliamında, Azerbaycan'ın özgürlüğü namına şehit düşmüş sivil Azerbaycan Türkleri ve I. Karabağ savaşı sırasında şehit olan askerler defnedilmiştir. Bu Şehitlikte 15 bine yakın şehit mezarı vardır.

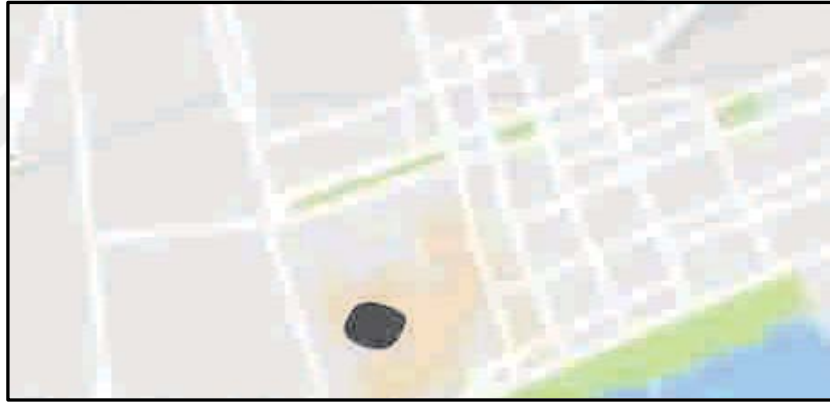
Şekil 5.58: Şehitlik bölgesi.

1918 yılında, henüz “Şehitler Hıyabanı” adını almayan bu arazide, Bakü uğrunda savaşarak şehit olan Azerbaycanlı ve Türkiyeli askerler defnedilerek, büyük bir şehitlik yapıldı. 1924 yılında Sovyetler Birliği tarafından bu şehitlik yok edildi ve o arazide Kirov Parkı (günümüzde “Dağüstü Park” adı verilen eğlence merkezi, şehitliğin altında bulunuyor) kuruldu. 20 Ocak 1990 tarihinde Sovyet ordusunun Baküye düzenlediği hain saldırıda, yüzlerce sivil vatandaş katledildi. Bu kanlı terörden sonra Kirov Parkı Azerbaycan milleti tarafından yok edildi ve burada yeniden şehitlik kuruldu (Şekil 5.59).

Şekil 5.59: 20 Ocak 1990 Bakü katliamında şehit düşmüş Azerbaycan Türklerinin mezarları (Url-51).

Fevvareler Meydanı – Bakünün ilk merkezi meydanlarından biridir. Meydanın eskiden ismi Parapet bahçesi olarak biliniyordu ve hatta günümüzde de ara ara Bakü halkı arasında bu isim kullanılmaktadır. Fevvarler meydanı ismi ise meydanda yer alan çok sayıda fiskiye'den gelmektedir (Şekil 5.60).

Şekil 5.60: Fevvarler meydanı (Google Maps).

Meydan, özellikle iş saatlerinden sonra ve haftasonu boyunca halka açık bir toplanma yeridir. Birçok butiğin, restoranın, mağazanın, otelin ve pasajların bulunduğu en göz alıcı ve tursitik mekândır. İstiklaliyet Caddesi ve İçerişehir duvarlarından başlar, Bakü Bulvarına paralel olarak popüler kültürde “Targovaya” sokağı diye anılan, günümüzde modern ismi Nizami sokağı diye geçen sokak boyunca uzanır. Fevvarler meydanı, uluslararası festival, gösteri ve kutlamalara ev sahipliği yapan bir mekân olarak tanınmaktadır (Şekil 5.61).

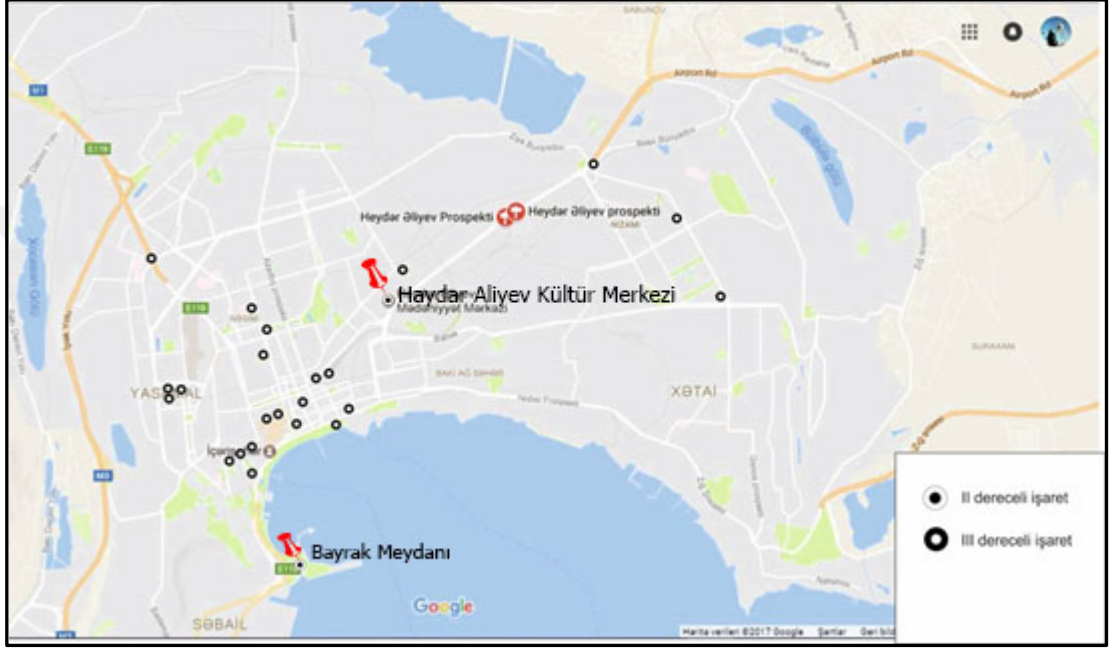

Şekil 5.61: Fevzareler Meydanı (Url-52).

5.4.4. Odak/Düğüm Noktaları

Bakü kent sakinleri kenti ayrı ayrı doku parçaları olarak değil de, bir bütün olarak algıladıkları için bölge ögesi daha fazla, odak/düğüm noktaları ise kademeleme üzere değerlendirme sırasında sadece iki kademeli olarak değer kazanmıştır. Odak noktaları algılanma düzeylerine göre iki kademeye ayrılmıştır. Sekiz kişi Bayrak meydanı ve altı kişi Haydar Aliyev Kültür Merkezi yanıtını vermiştir. Bu yapılar ve alanlar ikinci derecede değer kazanmıştır. Beş kişi Fevzareler Meydanı, dört kişi Şirvanşahlar sarayı, üç kişi Azadlık meydanı, üç kişi Malakan parkı, üç kişi Bakü Devlet Üniversitesi

kampüsü, üç kişi 28 Mayıs Metro İstasyonu, üç kişi 20 yanvar Metro İstasyonu, iki kişi Sahil Metro İstasyonu, iki kişi Zorge parkı, iki kişi Filarmoni parkı yanıtını vermiş, bunlarla beraber Başkanlık binası, Köroğlu Metro İstasyon, Netfçiler Metro İstasyonu, 20 Yanvar göbeği, İçerişehir Metro İstasyonu, Azerbaycan Devlet Tıp Üniversitesi Kampüsü, Füzuli meydanı ve Haydar Aliyev parkı ise birer kişi tarafından yanıtlanarak üçüncü kademedede değer kazanmıştır (Şekil 5.62).

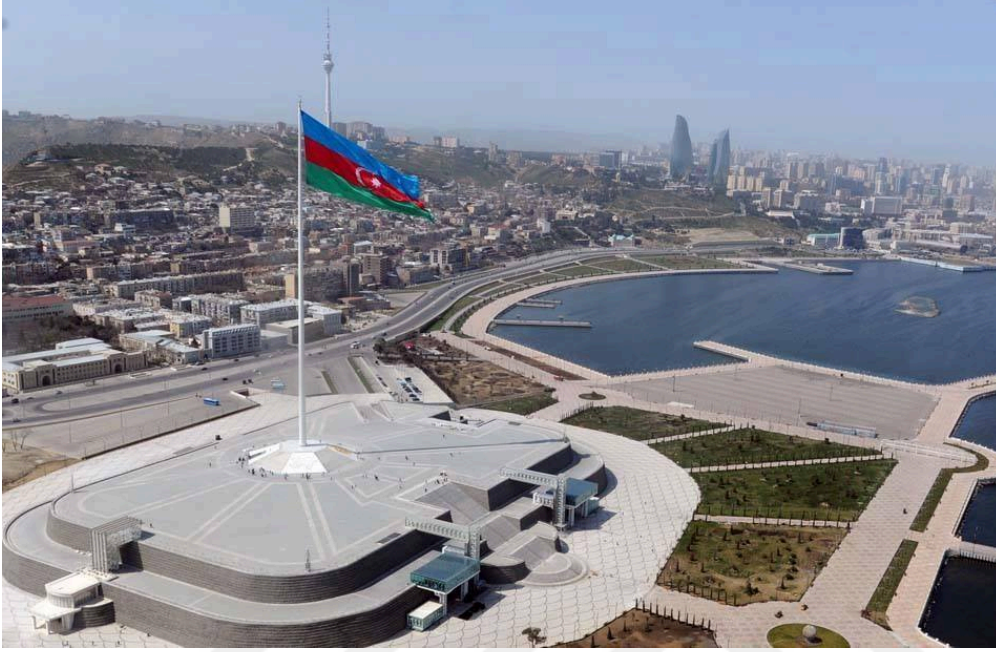
Şekil 5.62: Bakü kent imajı haritasında yer alan odak/düğüm noktaları.

Bayrak Meydanı dünyanın en yüksek bayrak direği olarak kayıtlara geçmektedir (Şekil 5.63). Bayrak Meydanı'nın toplam alanı 60 hektar, yukarı kısmının alanı 31 bin metrekaredir. İnşa edilmiş direğin yüksekliği 162, temelının çapı 3,2, temelin üst kısmının çapı ise 1,09 metredir. Yapının ağırlığı 220 tondur. Bayrağın eni 35 metre, uzunluğu 70 metre, toplam alanı 2450 metrekaredir, ağırlığı ise 350 kilogramdır.

Şekil 5.63: Devlet Bayrak meydanının konumu (Google Maps).

Yeni bulvar denilen arazide, eski bulvarın uzantısında bulunmaktadır. Bakü sakinleri bu araziye milli gurur kaynağı gibi nitelendirmekle beraber, günlük eğlence ve toplumsal aktivitelerini gerçekleştirdikleri alan olarak da tanımlamaktadırlar (Şekil 5.64).

Şekil 5.64: Devlet Bayrak Meydanı (Url-53).

Haydar Aliyev Kültür Merkezi: Azerbaycan'ın başkenti Bakü'de 2013 yılında hizmete açılan, 101 bin metrekarelik kültür merkezidir. Haydar Aliyev caddesi üzerinde konumlanmaktadır (Şekil 5.65).

Şekil 5.65: Haydar Aliyev Kültür Merkezinin konumu (Google Maps).

Esas mimarı dünyaca ünlü Zaha Hadid'dir. Dünya kapsamında gerçekleştirilen sergilerin, konserlerin ve kongrelerin ev sahipliği yaptığı kültür merkezi binasının

yanı sıra bulunduğu arazinin parkı kent sakinlerinin kültürel ve sosyal aktivitelerini gerçekleştirdiği büyük bir alandır (Şekil 5.66). Hem taşımış olduğu Azerbaycan milletinin milli lideri Haydar Aliyev'in adı, hem ihtişamlı ve eksantrik görünümü, hem de Bakü kentinin en yoğun ve ünlü caddesinin tam merkezinde yer alması bu yapıyı daha da değerli ve akılda kalan bir yapı haline getirmiştir.

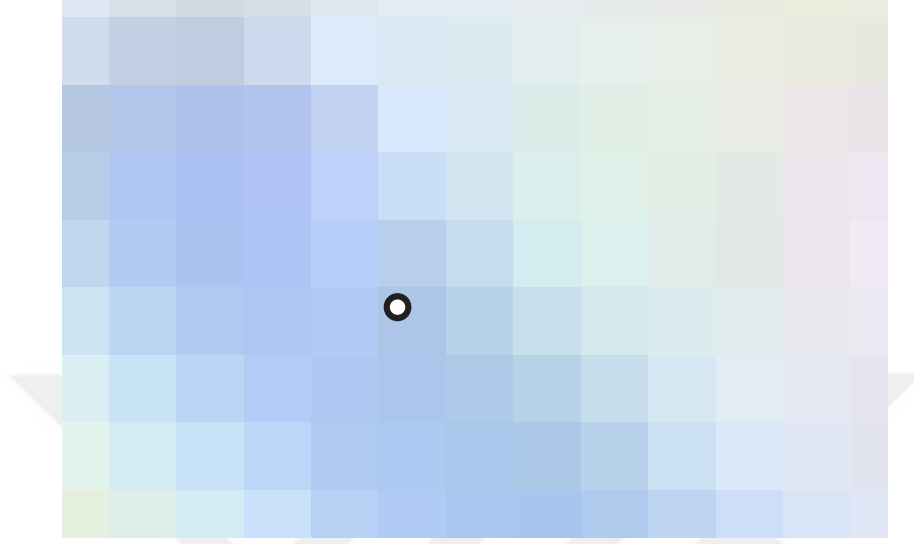
Şekil 5.66: Haydar Aliyev Kültür Merkezi (Url-54).

Malakan parkı, son zamanlar kullanılan ismi ile Hakani parkı, Bakü kent sakinlerinin zamanlarını daha sakin ve eğlenceli geçirmeleri için sık sık ziyaret ettikleri mekânlardan bir tanesidir. Kuzeyden Hakani sokak, güneyden Üzeyir Hacıbeyov sokak, doğudan Merdanov Kardeşleri sokak, batıdan Resul Rza sokakla çevrilidir. Bu park 1870'li yıllarda yapılmış, o zamandan beri birçok değişikliğe uğramıştır. Bakü'de yürütülen yeniden yapılandırma işleri yüzünden parkın çevresini şantiyeler kuşatmış durumdadır (Şekil 5.67).

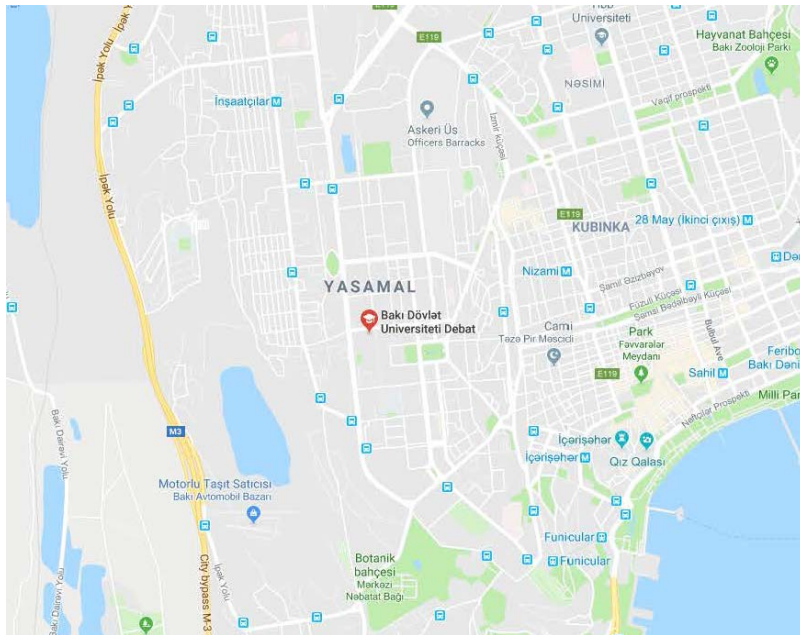
Şekil 5.67: Malakan Parkı (Url-55).

Bu zaman süresinde Malakan parkının etrafında muhteşem binalar yapılmıştır. Petrol kralı Şibayev'in muhteşem malikanesi, Rusyanın çay kralı Visotski'nin orjinal mimari tarzda inşa edilmiş konut evi, Mikado tiyatrosu (günümüzdeki rus dram tiyatrosu), Hacı Aliakbar Dadaşov'un evi bu yapılara örnektir (Şekil 5.68).

Şekil 5.68: Malakan parkının haritadaki konumu.

Bakü Devlet Üniversitesi, Azerbaycan'ın başkenti Bakü'de bulunan bir devlet üniversitesi, doğunun Avrupa tarzlı ilk yükseköğretim kuruluşudur. 1919'da kurulan üniversitenin, en ünlü mezunları Azerbaycan'ın eski cumhurbaşkanları Ebülfez Elçibey ve Haydar Aliyev'dir (Şekil 5.69, 5.70).

Şekil 5. 69: Bakü Devlet Üniversitesi'nin haritadaki konumu.

Şekil 5.70: Bakü Devlet Üniversitesi esas binası (Url-56).

Görüşme sırasında en çok üniversite öğrencileri tarafından vurgulanan bu yükseköğretim kuruluşu, gençlerin üniversite tercihlerinde her yıl birinci sırada gelmesi ile bilinmektedir. Kuruluşundan bir asır geçmesine rağmen, her yıl yerli ve yabancı öğrenci yoğunluğu ile karşılaşan bu kuruluş, daha da büyümek ve gelişmek yolunda istikrarlı ve hızlı adımlarla ilerlemektedir.

Üçüncü kademede değer gören ve çok az kişi tarafından hatırlanan bazı yapılar oldu. Bu yapıların hem tarihi önemi, hem görkemi, hem de konumlandığı yerler açısından böyle az akla gelmesi oldukça şaşırtıcı bulgular arasında yer almaktadır. Örneğin, Hükümet evi, kimi zaman bölge halkı arasında “Domsovet” gibi anılan bu yapı, Bakünün merkezinde, tarihi coğrafi bölgesi olan Sabayıl ilçesinde bulunmaktadır (Şekil 5.71).

Bu bina Azerbaycan’ın siyasi ve tarihi hayatında geçen bir çok olaya şahitlik yapmış tarihi yapıdır. Azerbaycan halkının özgürlük hareketi sırf bu binanın bulunduğu meydana, yani Azadlık Meydanından başlamıştır. 20 Ocak 1990 yılında Sovyet askerleri tarafından vahşice katliama uğrayan Azerbaycanlı şehitlerin bu bina karşısından geçerek defnedilmesi hafızalara ebedi olarak yazılan manzaradır (Şekil 5.72).

Şekil 5.71: Hükümet Evi (Url-57).

Şekil 5.72: 20 Ocak 1990 yılında Sovyet ordusunun Bakü halkı üzerinde gerçekleştirdiği katliamdan birkaç gün sonra Azadlık meydanı ve Hükümet binasının önü (Url-58).

Zorge parkı ve Füzuli meydanının orta yaş devri, ikişer kişi tarafından söylenmesi, bu yerlerin Sovyet Birliği zamanında ünlü olmasından, o devrin gençlerinin günümüzde de o yerlere duyduğu özlemden kaynaklanmaktadır. Şöyle ki, Zorge

parkında ve Füzuli meydanına günümüzde de gittiğimiz zaman orada daha çok 50 yaş üstü insanların dinlenmeye geldiklerine şahit oluruz. Günümüz gençleri ise, yani 40 yaşın altında olan Bakü sakinleri, daha çok Denizkenarı bulvarda ve Nizami sokakta bulunan eğlence ve dinlenme tesislerinde yoğunlaşmaktadırlar (Şekil 5.73).

Şekil 5. 73: Füzuli meydanı ve Zorge parkı (Url-59).

28 Mayıs, 20 yanvar, Sahil, Köroğlu, Netfçiler ve İçerişehir gibi metro istasyon isimleri kent sakinleri tarafından hemen her soruda yanıt olarak karşımıza çıkmaktadır. Genel olarak Bakü’de metro önleri ve civarları kentin en yoğun yerleridir. İş hanları, restoranlar, ofisler, okullar ve trafik daha çok bu yerlerde yoğunlaşırlar. İnsanlar da akılda daha kalıcı olduğu için buluşma yerlerini en çok metro istasyon önlerinde ve yakınlarında ayarlamaktadırlar.

5.4.5. İşaret Öğeleri

İşaret öğeleri, çalışmanın yönteminde de anlatıldığı gibi kullanıcılar tarafından algılanma düzeylerine göre üç kademeye ayrılmıştır. Tüm kullanıcılar, yani yirmi üç kişi tarafından algılanan Kız Kulesi birinci kademede çıkmıştır. Haydar Aliyev Kültür Merkezi on üç kişi, Alev Kuleleri on üç kişi, Crystal Hall on üç kişi, Şirvanşahlar sarayı dokuz kişi tarafından hatırlanarak ikinci kademede, Çift Kale Kapısı dört kişi, Bakü Büyük Şehir Belediyesi binası üç kişi, Hükümet evi iki kişi, Parlamento Binası iki kişi, Olimpiyat Stadyumu iki kişi, Baku Eye iki kişi, Haydar Aliyev Sarayı iki kişi, Sabuncu tren garı, Nerimanov Heykeli, Televizyon Kulesi, Devlet Bilim Akademisi, Park Bulvar AVM, Su İdman Sarayı, Hacinskinin evi, Devlet Dram Tiyatrosu, Nizami Müzesi, Sanat Müzesi, Tarih Müzesi, Yeni Hayat Plaza, Trump Towers ve Azersu Plaza birer kişi tarafından yanıtlanarak üçüncü kademede çıkmıştır (Şekil 5.74).

Şekil 5.74: Bakü kent imajı haritasında yer alan bölge öğeleri (Google Maps). İnşaat ve işlev tarihi hakkında bir sıra rivayetler dolaşan Kız Kulesi İçerişehir'in oluşumundan gelişimine kadar refakatçilik yapmıştır. Yüzyıllardır Bakü kentine gelen her gezgin ve turist İçerişehiri Kız Kulesi ile hayal ve tasvir etmiştir. Bölüm 4'deki yabancı gezginlerin ve elçilerin yaptığı sanatsal resimlerde bu bariz görülmektedir. Günümüzde de yeni inşa edilen hiç bir yapı Kız Kulesinin “pabucunu dama atamamıştır”. Kız Kulesi eski şıklık ve zerafetini kendi derin geçmişi ile sentez ederek Hazar denizinin karşısında yüzyıllardır olduğu gibi gelecek diğer tarihler için “nöbet” beklemektedir (Şekil 5.75).

Şekil 5.75: Kız Kulesi'nin Bakü kentindeki konumu.

Şirvanşahlar Sarayı külliyesinin kent sakinlerinin kent imajında nirengi olarak çıkmasının nedeni onun insanlar tarafından Şekil 5.28'de belirtilen bu saray külliyesini oluşturan ayrı ayrı yapılar şeklinde değil, bir bütün olarak algılamasıdır. Bu külliye insanların arasında saray şeklinde anılmakta, İçerişehir'in tek saray külliyesidir (Şekil 5.76).

Şekil 5.76: Şirvanşahlar Sarayı'nın Bakü kentindeki konumu.

İkinci kademede çıkan Flame Tower, yani Alev Kuleleri, Kız Kulesi ve Şirvanşahlar Sarayından sonra, Bakü'nün en yüksek binası olmasının yanı sıra, kentin sembollerinden birisidir (Şekil 5.77). Yüksekliği 190 metre olup, dış görüntüsü bakımından alev dilimlerini hatırlatmaktadır. İçerisinde oteller, iş yerleri ve konut daireleri yer almaktadır. Yapının yüzölçümü toplamda 235 bin metrekaredir. Binanın inşası Azerbaycan-Türkiye ortak şirketi olan "DIA Holding" tarafından 2007 yılında başlatılmış, 2013 yılının ekim ayında bitmiştir. Yabancı turistler için Bakü'yü tanımak için en iyi sembol Flame Towers, yani Alev Kuleleri'dir. Alev Kuleleri ışıklandırmada dünyaca birinci yerde karar almaktadır. Üzerinde animasyon manzara vermek için binların cepheleri boydan boya ekranlarla kaplanmıştır. Alev Kuleleri 2013 yılında Avrupa'nın gayrimenkul sektöründe en büyük innovasyon projesi olarak MIPIM 2013 yarışmasının "En iyi otel ve turizm" merkezi dalında birincisi olmuştur.

Şekil 5.77: Alev Kuleleri (Url-60).

Bakü Crystal Hall çokkamaçlı spor-konser salonudur (Şekil 5.78). Bu salon, büyük çaplı konser etkinliklerine ve aynı zamanda hem takım halinde spor yarışlarına, hem de çeşitli dallarda düzenlenen spor etkinliklerine ev sahipliği yapmaktadır. Bakü Crystal Hall özel olarak 2012 Eurovision şarkı yarışması için Bakü'nün Devlet Bayrak Meydanı arazisinde inşa edilmiştir. Salonun inşası Azerbaycan Devleti Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in emri ile Devlet komisyonu tarafından gerçekleştirilmiştir. Salonun projesinin genel tasarımcısı Alman

şirketi “GMP”, arenanın tasarımcısı ise İsviçre şirketi Nüssli International AG’dir.

Şekil 5.78: Baku Crystal Hall haritadaki konumu (Google Maps).

Salonun üç kısmının inşası, yani arenanın, cephenin ve tavan kısmının inşası eş zamanda başlatılmıştır. İnşa süreci 2012 yılının 16 Nisan tarihinde bitmiştir. 7 Mayıs tarihinde salonun resmi açılış töreni gerçekleştirilmiş, arena 22-26 Mayıs tarihlerinde ise Eurovision-2012 müzik yarışmasının yarı finalleri ve finallerine ev sahipliği yapmıştır. Crystal Hall’un cephesi çeşitli efektler oluşturmaya olanak sağlayan modern dinamik led lambalarla donatılmıştır. Eurovision-2012 yarışmasında her bir şarkıcının sahneye çıkışı zamanı bu led lambaların ışıklandırılması katılımcı ülkenin bayrağının rengini canlandırmaktaydı.

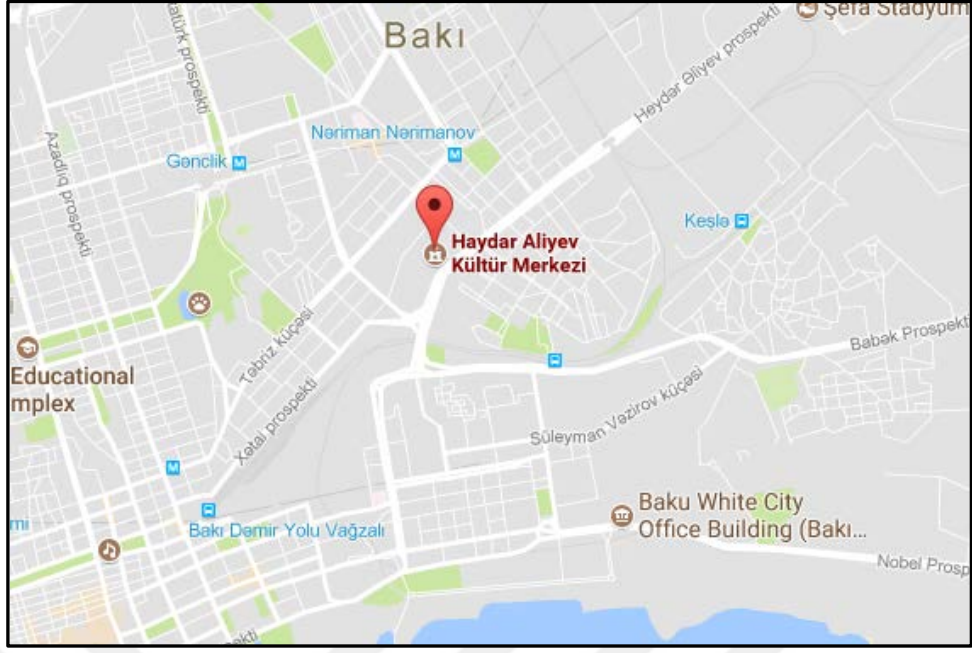
Salonun bulunduğu alanın toplam yüzölçümü 30958 metrekaredir. Salon ve arena boyunca koridor iki simetrik kısma ayrılıyor ve A (A01-A15) ve B (B01-B15) sektörleri ile işaret edilmektedir.

Arena ve çevresi alanlar. Arenanın toplam yüzölçümü 10964 metrekaredir. Salon tribünde on beş bin, arenada on iki bin yer olmakla, toplam yirmi yedi bin kişi ağırlamak kapasitesine sahiptir. Salonun yüksekliği 24 metredir. Arenanın döşemesi asfalttır. Arenanın ışıklandırılması bin iki yüz adet led projektörlerle gerçekleştiriliyor. Işıklandırma derecesi her bir metre yükseklikte 850 lüks teşkil etmektedir (Şekil 5.79).

Şekil 5.79: Bakü Crystal Hall (Url-61).

Haydar Aliyev Kültür Merkezi odak/düğüm noktası olmanın yanısıra birer nirengidir. Odak/düğüm noktası olmasına sebep bu yapının topluma açık hizmet veren bir kamu binası olması ve çevresinde büyük bir gezi ve oyun alanına sahip olmasıdır. İnsanlar Haydar Aliyev Kültür Merkezinin bahçesinde kurulan alanlarda hoşca vakit geçirmektedirler. Orada kamu sanatı denilen küçük çaplı figürler özellikle dikkat çekicidir (Şekil 5.80).

Şekil 5.80: Haydar Aliyev Kültür Merkezi.

Parlamento binası başka ismi ile Milli Meclis Sabayil ilçesinde bulunmaktadır. Millet vekillerinin toplandığı saraydır. Şehitliğin kuzey çıkışında, İzzet Nebiyev caddesinde, İçərişəhər'in güneyinde konumlanmaktadır. Azerbaycan Millî Meclisi Azerbaycan Cumhuriyeti'nin tek meclisli yasama organıdır. Cadde üzerinde birbirine paralel iki yüksek blok ve giriş portalini oluşturan bir alçak bloktan ibarettir (Şekil 5.81, 5.82). Oluşturduğu bu ihtişamlı görünüme rağmen çok az kişi tarafından hatırlanmıştır.

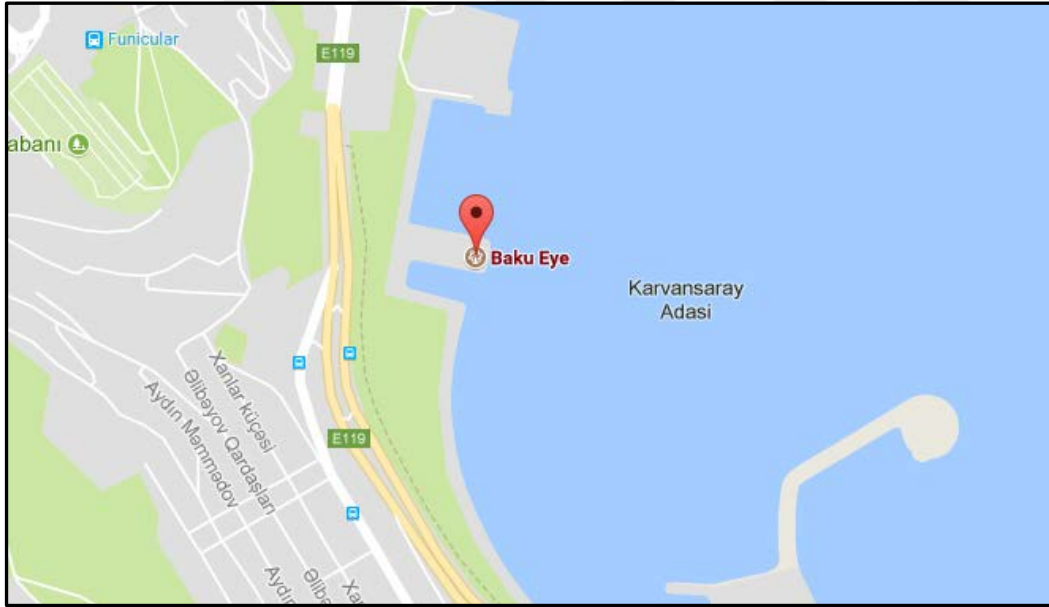

Şekil 5.81: Parlamento binasının konumu.

Şekil 5.82: Parlamento binası (Url- 62).

Baku Eye tıpkı London Eye'nin benzeri bir yapıdır. Günümüzde Bakü'nün potansiyel sembolü olma yolunda ilerleyen bir işaret ögesidir. İçerişehir ile Bayrak meydanının da bulunduğu sahil burnunun arasında bulunmaktadır (Şekil 5.83, 5.84).

Şekil 5.83: Baku Eye konumu (Google Maps).

Şekil 5.84: Baku Eye (Url- 63).

Televizyon Kulesi'nin inşasına 1953 yılında başlanmıştır. Üç yıl sonra ise Bakü'de televizyon yayımı için polat bloklardan yığılmış il 180 metrelik kule inşa edildi. Günümüzde faaliyet gösteren bu kule 1996 yılında yeniden yapılandırılmış ve yüksekliği 310 metredir. Kentin amfiteyatrosunun tam üstünde durduğu için kentin hemen hemen her yerinden, özellikle bulunduğu Sabayil ilçesine yakın Yeni Yasamal, Hatayi ve Nesimi ilçelerinden görülmektedir (Şekil 5.85, 5.86). Kulenin en üst katında, döne bilen bir restorantı vardır. Günümüzde Bakü kentinin en elit ve pahalı restoranları listesindedir. Flame Towers (Alev Kulelerinin) güneyinde bulunmaktadır.

Şekil 5.85: Bakü Televizyon Kulesi haritadaki konumu (Google Maps).

Şekil 5.86: Bakü Televizyon Kulesi (Url-64).

Azerbaycan'ın büyük bilim adamı, siyasetçi ve yazar olmuş Azerbaycan Türkü Neriman Nerimanov'un heykeli sadece bir kişi tarafından hatırlanmıştır. 1920 yılından 1925 yılına kadar Azerbaycan'ın başkanı olmuş, Sovyetler Birliğinin Azerbaycanı yok etme çabalarına keskin tavır koymuş ve bu yolda istikrarla ilerleyen böyle bir büyük devlet adamının heykelinin kent sakinlerinin kent imajında sönük kalması pek iç açıcı bir durum değildir (Şekil 5.87).

Şekil 5.87: Neriman Nerimanov'un heykeli (Url-65).

Daha çok 40-59 ve 60'dan yukarı yaş grubu tarafından tanımlanan Hacinskinin evi, Devlet Dram Tiyatrosu, Nizami Müzesi, Sanat Müzesi, Tarih Müzesi ve Haydar Aliyev Konser Sarayı 2010'lu yıllara kadar Bakü'nün en ünlü yapılarından sayılmaktaydı. İnşa edilen yeni binalar bu yapıları kısmen unutturdu gibi durmaktadır

5.5. Kentsel İmaj Analizi Bulguları

Bakü kent imajı bağlamında yapılan analizler sonucunda bir takım sonuçlar elde edildi. Kent imajı analizinde birinci kademedeki çıkan Haydar Aliyev Caddesi, taşıdığı isim bakımından, üzerindeki kavşak ve trafik yoğunluğu açısından ismi en çok söylenen yol ögesidir. Bazı katılımcılar bu yolu taşıdığı isim bağlamında, bazıları ise üzerinde bulunan önemli yapılar, önemli caddelerin oluşturduğu kavşaklar, kentin tüm ana caddelerini birleştirmesi ve yoğun trafik bakımından önemli olduğunu vurguladılar. Burada en dikkat çekici ayrıntı, Bakü sakinlerinin sırf ikamet ettikleri yerin yakınlarındaki yollara değil, ismi en çok hafızalarda kalan ve trafik yoğunluğuna en çok sahip olan yollara odaklanmasıdır. Bazı katılımcılar yaşadıkları bölgenin yakınlarındaki caddeleri ve sokakları vurgulamakla beraber, yine de yanında Haydar Aliyev caddesini söylemeden geçmediler. Çünkü Haydar Aliyev caddesi, Bakü'nün en büyük ana arteri olup, tüm ana caddeleri ve sokakları birleştiren, kentin merkezinden çevresine, Havalimanı yoluna kadar uzanan caddedir.

Yaşları 60'tan yukarı olan katılımcıların bir çoğu yer, sokak ve ya bina isimlerini gençliklerinin denk geldiği Sovyetler Birliği zamanında hitab edilen isimleriyle anmakla beraber, daha çok o dönemlerin gençleri arasında ünlü olan, bahçe, yer, sokak ve bina isimlerini söylemektedirler. Mesela, 87 yaşında bir katılımcı, röportaj sırasında sürekli o zamanın en ünlü ulaşım aracı olan Füniküler hattını ve Sanayi devrimi zamanında kalma ismi ile Siyah Şehiri (günümüzde Akşehir) ısrarla vurgulamaktadır. Bu durum, daha çok eski jenerasyonların geçmişe bağlılığı ve özlemi olarak değerlendirilmektedir. Bu yaş grubu kullanıcıların hepsi, genç jenerasyona oranla, yeni inşa edilen binaların Baküye çok yakıştığını ve onun kent dokusu ile uyum sağladığını, bu yapıların kentin imajının yükselmesinde istisna role sahip olduklarının ve ülke gelişiminin birer aynası olduklarını savunmaktadırlar.

15-25, 26-39 yaş grupları ise çoğunlukla yeni inşa edilen yerlerin ve binaların isimlerini söylemekle, çok tarihi eserleri ayrıntılarına kadar anımsamamaktadırlar. Bu durumda, Şirvanşahlar Sarayı ve Kız Kulesi istisnadır. Çünkü, zaten bu yapılar nerdeyse, Azerbaycanın para biriminden tüm resmi belgelerine kadar Bakü'nün birer sembolü olarak gösterilmektedirler. Kız Kulesi'nin Bakü'nün en önemli caddesi üzerinde, göz önünde bulunması da bu durumu gittikçe pekiştirmektedir.

37 ve 38 yaşındaki iki bayan katılımcı, Bakü'yü seksenli yıllarından kalma kent dokusu ile sevdiğini, hatta zaman zaman Bakü'nün insanların dinlenmek için gittikleri çevre ilçe ve kasabalarının isimlerini söylemektedirler. Yüksek lisans mezunu, olan bu iki bayan katılımcı, Bakü'nün daha çok tarihi önem arz eden müzelerini, tiyatrolarının ve sokaklarının isimlerini söylemektedirler.

Katılımcıların kavrayışına ilişkin en önemli bulgu ise, kullanıcıların çoğunun, "Tarihi Bakü'yü simgeleyen öğeler nelerdir?" sorusunu, tarihi bazı yapıların kendi isimleri ile değil de, genellemeci tanımlamayla, hamamlar, mescitler olarak yanıtlanmasıdır.

15-25, 26-39 yaş grubunda yer alan kullanıcılarda ise en ilginç bulgu, bu kişilerin modern binaları ve dokuyu beğenmediklerini vurgulamalarına rağmen, başka sorularda bu yerlerde gezip eğlendiklerini söylemeleridir. Belki de Baküyü bir başka 52 yaşındaki kullanıcının söylediği üzere bir tarihi kent olarak gördükleri için bu modern dokuyu bu şehire yakıştırmamaları ve genellikle tarihi ve kültürel yerleri öğrenip, keşfetmekten ziyade, daha çok eğlenmeye ve gezmeye eğilim göstermeleridir.

Bu görüşmeler sırasında karşılaşılan bir başka şaşırtıcı bulgu ise, halkın kent içindeki sınırları algılamadıkları oldu. "Kent içindeki belirli alanlar birbirinden belirgin şekilde ayrılmakta mıdır? Bunları birbirinden ayıran unsurlar nelerdir?" sorusuna katılımcılardan yirmi iki kişinin bir ağızdan "modern cephe tasarımlı binalar ile eski cephe tasarımlı binaların olduğu mahalleler birbirinden ayrılmaktadır" yanıtını verip, sınır ögesi bağlamında somut bir sonuca ulaşamamalarıdır. Elli iki yaşında bir katılımcı ise, "kent içindeki alanlar işlev bakımından birbirinden ayrılıyor" yanıtını vermektedir. Bakü kent imajı analizinde sınır ögesi bulunamaması, insanların sınır ögesini algılamamalarından kaynaklanmaktadır. Sınırların algılanmaması, bölgelerinde algılanmasını güçleştirmekte dolayısıyla kullanıcıların imgesinde belirgin bölgeler bulunmamaktadır. Bu nedenle bölge öğeleri de sadece ikinci ve üçüncü kademe öğeler olarak haritada yer almıştır.

Bakü kentinde dört ulaşım türü vardır: otobüs, metro, taksi ve fünikiler hattı. Bakü kent sakinleri için metro istasyonları büyük önem arz etmektedir. Her gün Bakü kent sakinlerinin büyük kısmı metro kullanmaktadır. Otobüs ve diğer ulaşım araçlarından çok metro kullanılmaktadır. Odak/düğüm noktalarını tespit etmek amacı ile "Bakü'nün Buluşma Noktaları Nereleridir?" sorusuna cevap olarak sekiz kişi metro ve metro önlerinin ismini belirtmiştir. Ayrıca kent sakinleri yaşadıkları ve

buldukları yerleri orada bulunan istasyon isimleri ile ilişkilendirmektedir. Örneğin, 20 Yanvar metro istasyonunun bulunduğu alana 20 Yanvar bölgesi ve orada bulunan dönel kavşağa 20 Yanvar dairesi, 28 May metro istasyonunun bulunduğu bölgeye 28 May diye hitap etmektedirler.

Eğitimli gözlemci araştırması ile Bakü kent sakinleri ile yapılan görüşmeler karşılaştırıldığı zaman İçerişehir'in sınırları içerisinde kalan kent imajı öğeleri ayrı ayrılıkta tanımlanmamakta, İçerişehir'in kendisi bir bölge öğesi olarak algılanmaktadır.

Bakü kent sakinleri ile yapılan görüşmeleri incelediğimiz zaman kent sakinleri gezi ve kültürel aktivitelerini kentin komple sahil boyu bölgesinde, güney ve güney batı bölgesinde, yani Sabayıl ve Hatayi ilçesinde gerçekleştirmektedirler. Tıpkı İstanbul'un tarihi-coğrafi bölgesi olan Fatih, Sarıyer ve Beşiktaş gibi, tarihi yapıların ve gezi yerlerinin yoğunlaştığı bölgelerde yaşanan gezgin yoğunluğu gibi, Bakü'nün de bu bölgesi o yoğunluğa şahittir.

Bölüm 4'de verilen Bakü kent merkezinin oluşumu ve tarihsel gelişimi göz önüne alındığında, kentin güneyde, yani Hazar denizi sahilinde oluşmaya başladığı ve gelişimini kuzeye doğru sürdürdüğü görülmektedir. İnsanlar daha çok Surahanı, Nizami ve Yeni Yasamal ilçelerinde yaşamakta, konutlarını orada seçmektedirler. Daha ziyade Surahanı ilçesi bazı kent sakinlerinin imajında yaşanılması kolay ve huzurlu bir bölge olarak tanımlanmaktadır. Günümüzde geniş çaplı yol ve yapı inşaatlarının gerçekleştiği Hatayi ilçesi ise iş yerlerinin yoğunlaştığı bölgedir.

5.6. Tarihi İpek Yolu Döneminden Kalan Yapıların Kent İmajındaki Yeri

İçerişehir'de Taihi İpek yolu döneminde bu yolun büyük ekonomik ve stratejik öneminden dolayı ticaret meydanları, sokaklar ve büyük mahalleler meydana gelmiştir. Bu yüzden, İçerişehir her şeyden önce ticaret ve ekonomi merkezi olarak tanınmaktaydı. İç ve dış yerleşim meskenlerinin sakinlerinin ev ve tarım hayatında önemli rol oynamakla beraber, yakın ve uzak yerlerle ekonomik ve kültürel ilişkiler kurulmaktaydı. Bu bölümde, Bakü kent imajı analizi kapsamında aşağıda ismi geçen kent imajı öğelerinin kullanıcıların kent imajında yer alma ve yer almama nedenleri irdelenecektir.

Bölüm 5.2’de İçerişehir’de yer alan kentsel imajı öğeleri bağlamında yol öğesi olarak Büyük Kale sokak, Asaf Zeyneli sokak, sınır öğesi olarak İçerişehir surları, Kutsal Varfolomey Kilisesinin kalıntıları, bölge öğesi olarak Asaf Zeyneli sokak, Büyük Kale sokak ve Kule meydanı, odak/düğüm noktası olarak Çift Kale Kapısı, Kule meydanı ve Asaf Zeyneli sokağı boyunca yer yer tüm alanlar, işaret öğeleri olarak tespit edilen Kız Kulesi, Cüme Mescidi, Muhammed Mescidi, Çift Kale Kapısı, Şirvanşahlar Sarayı ve Doğu Kapısı gibi sıralanan yerlerin ve yapıların hepsi, Kutsal Varfolomey Kilisesi hariç, Tarihi İpek yolu döneminden kalma, onunla alakalı olarak inşa edilmiş ve bazıları ise ona yakından şahit olmuş kentsel imaj öğeleridir.

Genel olarak bakıldığında, günümüzde bu eserlerin Tarihi İpek yolu döneminden kalma yapılar olduğu kent sakinlerinin zihninde yer edinmemektedir. Bazıları işlev değişikliğine uğramış, herhangi bir restoran işletmesi olarak faaliyet göstermekte, bir diğer kısmı ise kısmen unutulmuş (hamamlar) durumdadır. İşlev değiştirmiş olmaları, bu yapıların zamanla insanların kent imajında Tarihi İpek yolu yapıları olduklarını unutturmuştur. Sadece gelip yemek yeyip ve eğlenip gidecekleri yer olarak görmektedirler. Örneğin, aşağıda ismi geçecek olan İkikatlı, Multanı ve Buhara kervansarayları bunlara örnek gösterilebilir.

Özellikle Tarihi İpek Yolu için inşa edilmiş yapılar da vardır ki, kentliler tarafından sıkça kullanılmadıkları için yalnızca İçerişehir sakinleri arasında bilinmektedirler, Bakü genelinde yaşayan kent sakinlerinin kent imajında yer edinmemişler. Kent sakinleri bu yapıları bir bütün olarak algılamakta, İçerişehir’in alt bileşenleri gibi, hamamlar, mescitler ve camiler olarak ifade etmektedirler. Kısacası, İçerişehir kentsel imaj öğeleri (yol, sınır, odak/düğüm, bölge ve nirengiler) kent sakinlerinin imajında parçalar halinde algılanmayıp, Bakü kentine nazaran çok küçük kentsel imaj öğeleri toplusu oldukları için kentle bir bütün doku, bölge öğesi olarak tanımlanmaktadırlar.

Aşağıdaki bölümlerde, ismi geçen bu kentsel imaj öğeleri İçerişehir eğitimci gözlemci analizi ile Bakü kentsel imaj incelemesi karşılaştırılarak, her ikisinde çıkan kentsel imaj öğelerinin örtüşen ve örtüşmeyen Tarihi İpek yolu döneminde inşa edilmiş İçerişehir yapılarının haritaları düzenlenmiştir.

5.6.1. Eğitimli gözlemci ve Bakü kentsel imaj analizinin örtüştüğü Tarihi İpek Yolu dönemi İçerişehir kentsel imaj öğeleri

Eğitimli gözlemci analizi doğrultusunda yürütölen saha çalışması, İçerişehir ve çevresindeki kentsel imaj öğelerinin Kevin Lynch'in ortaya koyduğu yöntemle belirlenmesinden ibaretti. Buna göre alanda iki adet yol öğesi, üç sınır öğesi, iki alt bölge, beş işaret öğesi, yedi odak/düğüm noktası tespit edilmiştir.

Eğitimli gözlemci analizi ile Bakü kentsel imaj analizini karşılaştırdığımız zaman eğitimli gözlemci analizinde İçerişehir'i daha ayrıntılı bir biçimde ortaya koyan beş kentsel imaj öğesinin hepsinin tek tek belirlendiği, bunun yanı sıra, Bakü kentsel imaj analizinde insanların İçerişehir'i Bakü'nün genelinde birer kentsel imaj öğesi, yani bölge olarak tanımlamaları gözlemlenmektedir.

Bunlar, eğitimli gözlemci ve Bakü kentsel imaj analizinde işaret öğesi ve odak/düğüm noktası olarak çıkan şirvanşahlar Saray Külliyesi ve Çift Kale kapısı, her iki incelemede de işaret öğesi olarak çıkmış, yirmi üç görüşmeci tarafından yanıtlanan Kız Kulesi'dir (şekil, 5.88).

Bu bölümde bu yapıların Tarihi İpek yoluna sağladığı katkılar ve önemleri irdelenecektir.

5.3 bölümde, Bakü kent halkıyla yapılan görüşmeler kapsamında İçerişehir'e dahil olan sadece üç işaret öğesi çıktı. Bunlar, şirvanşahlar Sarayı, Kız Kulesi Ve Çift Kale Kapısı'dır. Ayrıca İçerişehir kent halkı tarafından ayrı bir bölge öğesi olarak algılanmaktadır. Bunu dışında İçerişehir'e dâhil olan sınırlar, odak/düğüm noktaları, bölgeler ve alt bölgeler gibi öğeler Bakü kent sakinleri tarafından bağımsız öğeler olarak algılanmamaktadır. Dolayısıyla, İçerişehir'i bir bütün olarak algıladıkları için onun kapsama alanına dahil olan öğelere çok da hâkim değiller.

Aşağıdaki haritada sadece İçerişehir'e değil, tüm Bakü'ye mal olmuş ve Bakü kent sakinleri tarafından Tarihi İpek yolu döneminden kalma değil, sadece Bakü'nün sembolleri olarak algılanmış işaret öğeleri gösterilmektedir.

Şekil 5.88: Eğitilmiş gözlemci ve Bakü Kent halkının imaj öğelerinin örtüştüğü kent haritası (Google Maps).

Şirvanşahlar Saray külliyesi. Azerbaycan'ın Orta Çağ mimari karakterlerini sergileyen ve başyapıtlarından biri olan Şirvanşahlar Sarayı, Bakü'nün tarihi çekirdeği olarak gösterilen "İçeri Şehir" bölgesinde yer alıyor. Şirvanşahlar Devleti, Azerbaycan'ın Kuzey Doğu bölgesinde VI. yüzyılın ilk yarısından XVI. yüzyıla kadar egemenliğini korumuştur. Şirvanşahlar devletinin ilk başkenti Şamahı şehri olmuş. Şehir, XIII-XV yüzyıllarda uluslararası ipek ticaretinde önemli bir yere sahip. Talaman adıyla meşhur olan Şirvan İpeği, başta Küçük Asya, Suriye ve Avrupa olmak üzere daha birçok başka ülkelere gönderiliyormuş. Şamahı 1192 yılında depremde yıkıldıktan sonra Şirvanşah I. Ahsitan, Bakü şehrini kendine merkez yapmış ve Bakü o tarihte Şirvanşahlar devletinin ikinci başkenti olmuştur (Url – 75).

Bakü'nün Şirvanşahlar devletinin başkentine dönüşmesi ile alakalı inşa edilmiş Şirvanşahlar Saray külliyesi kendisinde bir saray binası, bir divanhane, iki türbe, iki mescit, bir hamam ve bir havuz barındırmaktadır (Url-76). Günümüzde müze,

turistlerin, yerli ve yabancı tarihçilerin araştırma merkezi olarak faaliyet göstermektedir.

Genel olarak Şirvanşahlar sarayının halkın kent imajında bu denli yer edinmesinin birkaç önemli sebebi vardır. Şöyle ki, Orta çağlarda Azerbaycan ayrı ayrı devlet kurumlarından ibaret bir memleket olmuştur. Bu devlet kurumlarından en güçlüsü Şirvanşahlar devleti günümüzde de unutulmamış, ilkokul, ortaokul ve lise dönemleri ders kitaplarında çok baskın bir şekilde yer almaktadır. Aynı zamanda Bakü kent merkezinin tek saray külliyesidir. Başka bir sebep ise Bakü'yü temsil eden reklam, marka ve hatta tüm Azerbaycan'ı temsil eden para birimlerinde Şirvanşahlar Saray külliyesinin görselleri vardır (Şekil 5.89).

Şekil 5.89: Üzerinde Şirvanşahlar Saray külliyesinin görseli olan 1994-2005 yılları arasında piyasada bulunan 10 000 manatlık banknot (Url-66).

Çift Kale kapısı. Orta çağlarda deve kervanı ticaret yolu Bakü şehrinin merkezinden geçmekteydi. İçerişehir'in Çift Kale Kapısı'ndan giren, kuzey ülkelerinden gelen ticaret kervanı kentte alış veriş yaptıktan sonra, Salyan Kapısı'ndan çıkıp, güneye, İran'a doğru yol almaktaydılar. Aynı zamanda bu kapıların yanında gümrük ve hamam bulunmaktaydı. Deve kervanı gümrüğü geçtikten sonra, hamama gönderilip, yalnız bundan sonra kente girmelerine izin verilmekteydi.

Halkla yapılan görüşmelerde işaret ögesi olarak algılanan Çift Kale kapısı insanlar tarafından İçerişehir ile bağdaştırıldığı için, yani İçerişehir söyledikleri an akıllarına ikinci seçenek olarak Çift Kale kapısının ismi geldiği için bu işaret ögesini sorulan soruda yanıtlmışlar. Ayrıca civarlarında İçerişehirden başka önemli yerler ve binalar

bulundurması, aynı zamanda dev bir kapasiteye sahip oluşu Çift Kale kapısını görüşmeler sırasında dominen yapan etkenlerdendir.

Günümüzde Çift Kale kapısı kendi azametini korumaktadır. Bu kapıdan hem yaya, hem de araç giriş çıkışı yapılmaktadır. Kapının önünde bir meydan var, bu meydan araç park yeri olarak kullanılmaktadır (Şekil 5.90).

Şekil 5.90: Çift Kale kapısı günümüzdeki durumu (Chinara RUSTAMLI tarafından çekilmiştir).

Kız Kulesi. Bölüm 5.2.5'te yapısı hakkında ayrıntılı bilgi verilen Kız Kulesi'nin tarihi ile ilgili tarihçi ve arkeologlar arasında bir sıra varsayımlar dolaşmaktadır. Sırf merkezi ticaret meydanının üzerinde konumlanması, aynı zamanda arkeolojik incelemeler sırasında ortaya çıkan Kız Kulesi ile Şirvanşahlar sarayı arasında bulunan tarihin ilk yeraltı yolunun (mahzen) tarihi kervansaray olan Multanı kervansarayının altından geçerek Kız Kulesine bağlanması bu tarihi eserin Tarihi İpek yolu ile doğrudan bağlı olduğu ihtimallerini pekiştirmektedir.

Halkla yapılan görüşmelerde yirmi üç kişi tarafından yanıtlanan Kız Kulesi, Bakü'nün birinci tarihi sembolüdür. Tıpkı Şirvanşahlar Saray külliyesi gibi Bakü'yü temsil eden reklam panolarında, mektup markalarında ve tüm Azerbaycan'ı temsil eden para birimlerinde İçerişehir'in yanı sıra, Kız Kulesi'nin de görseli vardır (Şekil 5.91). Kız Kulesi aynı Şirvanşahlar Saray Külliyesi gibi bir tek Bakü'nün değil tüm Azerbaycanın tarihi simgesidir. Aynı zamanda Kız Kulesi'nin eğitim müfredatlarında kapsamlı bir şekilde yer alması, büyükten küçüğe her kesin imajında yer edinmesine

sebebi olmaktadır. Yani sonuç olarak insanların zihninde Tarihi İpek yolu algısı yoktur, yani eğitim müfredatlarında ekonomik ve ticari olaylar değil, en çok siyasi olaylar konuşulmaktadır.

Şekil 5.91: 1992-2005 yılları arasında piyasada yer alan 50 manatlık banknotun üzerinde tasvir edilen Kız Kulesi görseli (Url-67).

Günümüzde müze işlevi kazanan Kız Kulesi'nin kapıları haftanın her günü yerli ve yabancı gezginlere açıktır. Asaf Zeyneli Sokak ile Kule sokağın bu kadar yoğun olmasını sebebi aynı zamanda Kız Kulesi'nin eski tarihi ve muhteşem görüntüsüdür.

5.6.2. Eğitilmiş gözlemci ve Bakü kentsel imaj analizinin örtüşmeyen Tarihi İpek Yolu dönemi İçerişehir kentsel imaj öğeleri

Bir önceki bölümde de anlatıldığı gibi halkla yapılan görüşmelerde İçerişehir'e dahil olan sadece üç tane nirengi (işaret öğesi) algılanmasından dolayı bu kısımda eğitilmiş gözlemci haritasında yer alan, ancak halkla yapılan görüşmelerde ortaya çıkmayan işaret öğelerinin çıkmama nedenleri incelenecektir.

Eğitilmiş gözlemci analizinde Tarihi İpek yolu döneminden kalma Muhammed mescidi (Sıkkale), Şirvanşahlar sarayı, Çift Kale Kapısı (Şamahı Kapısı), Salyan Kapısı ve Doğu Kapısı işaret öğesi olarak çıkmıştır. Bunlardan Muhammed mescidi, Salyan Kapısı ve Doğu Kapısı halkla yapılan görüşmelerde somut bir şekilde algılanmamıştır. Aşağıda verilen haritada ismi geçen bu yapıların İçerişehir'deki konumu gösterilmektedir (Şekil 5.92).

Şekil 5.92: Eğitimli gözlemci ve Bakü Kent halkının imaj öğelerinin örtüştüğü kent haritası (Google Maps).

Cüme Mescidi (Şekil 5.93). Halkla yapılan görüşmelerde İçerişehir’de bulunan bu gibi yapılar genellenmekte, kısacası somut bir sonuca ulaştırmayan mescitler, hamamlar, kiliseler ve camiler olarak yanıtlanmıştır.

Cüme mescidi Asaf Zeyneli Sokak üzerinde dikkat çeken bir yapıdır. Merkezi ticaret sokağının, yani Asaf Zeyneli sokak üzerinde konumlanması bu yapının Tarihi İpek yolu ile bağlantısını kuvvenlendirmektedir. Halkla yapılan görüşmelerde bir sıra hatırlanmama sebepleri vardır. Şöyle ki, ülke çapında fazlaca Cüme Mescidi isminde mescitler bulunmaktadır. Bu da insanlarda bazı kafa karışıklığına neden ola bilir ve aynı zamanda İçerişehir genelinde de önceki bölümlerde de anlatıldığı gibi her mahallenin kendi mescidi ve camisi olduğu için bu camiler ve mescitler sadece İçerişehir genelinde yaşayan halk tarafından bilinmektedir, yani Bakü kent merkezi genelinde yaşayan sakinlerin imajında bu dini yapıların pek bir yeri yoktur.

Şekil 5.93: Cüme Mescidi (Url-68).

Ayrıca orta okul eğitim müfredatlarında da hakkında çok az değinilen Cüme Mescidi sadece yüksek okul ve üniversite mimarlık, arkeoloji, tarih ve edebiyat bölümlerinde eğitilen kitaplarda yer almaktadır. Bu da bu yapının kent imaj gücünü sadece eğitimli gözlemcilerin gözlemlerinde pekiştirmektedir. Aynı zamanda Kız Kulesi gibi bir yapının yakınında bulunduğu için kent imajındaki yeri sönük kalmaktadır. Yani insanların yoğun ilgi alanı Kız Kulesi'dir.

Muhammed Mescidi. Bir başka adı ile Sınıkkale. Merkezi ticaret sokağının en gözde yapısıdır. İçerişehir'e metrelerce uzaktan bakıldığı zaman bile ilk göze çarpan yapı olmasına rağmen Bakü kent halkı tarafından yine de hiç akla gelen bir öge olmadı. Bu tarihi eserin akla gelmemesinin sebebi diğer yapılarda olduğu gibi orta okul ve lise eğitim müfredatlarının, Bakü'yü temsil eden reklam kampanyalarının bu yapı ile ilgili kapsamlı bilgi vermemeleridir. Ve yine de böyle yapılar ile ilgili en ayrıntılı bilgiler yukarıda ismi geçen üniversite fakültelerinin eğittiği eğitim kitaplarında yer almaktadır.

Salyan Kapısı. Filarmoni bahçesinden İçerişehir'e giriş kapısıdır. Niyazi sokağın üzerinde bulunmaktadır. Tarihi İpek yolu döneminin kente alternatif giriş kapısıdır. Lakin kent halkla yapılan görüşmelerde hatırlanmamış, görüşmelerde gerçek isminin Salyan Kapısı olduğu bile bilinmemektedir. Yukarıda da söylendiği gibi bu gibi yapıların ve yerlerin isminin hatırlanmama sebebi orta okul eğitiminde sadece siyasi olaylara yer verilmesi, bu tür

detayların sadece üniversitelerin ilgili bölümlerinde eğitilmesidir. Aynı zamanda yıllar boyunca bazı siyasi etkenler yüzünden bazı yapıların ve yolların isim değişikliğine uğraması bir hayli kafa karışıklığına neden olmuştur.

Doğu Kapısı. Günümüzde İçerişehir metroistasyonunun hemen arkasında bulunan, Tarihi İpek yolunu İçerişehir'in sınırları içerisine alan Çift Kale Kapısından sonra ikinci büyük giriş kapısıdır. Gerçek ismi görüşme yapılan halk tarafından bilinmemektedir. İnsanlar İçerişehir'i bir bütün olarak gördükleri için İçerişehir'de bulunan bazı işaret öğelerini sadece günlük yaşamlarında, eğitim müfredatlarında ve televizyon programlarından hatırladıkları için bilmektedirler. Sonuç olarak görüşme yapılan kişilerin hiç birisi bu yapıları Tarihi İpek yolu dönemi ile bağdaştırıp yanıtlamamışlar.

6. SONUÇ

Çalışmanın kavramsal çerçevesinde algı ve imaj konuları incelenmiş, kentsel imajın tamamen insanların algı düzeyinde oluştuğu tespit edilmiştir. Kavramsal çerçeve altında ayrıca batı toplumlarında şehir planlama kültürünün tarihsel gelişim süreci irdelenmiş, takip eden bölümlerde ise buradan yola çıkılarak, Azerbaycan kentlerinin ve özellikle Bakü'nün kentsel gelişme ve planlama geçmişi ortaya konulmuştur.

Azerbaycan kentleri üzerine yapılan araştırma ve incelemeler, bugüne kadar Azerbaycan'ın hiçbir kenti ile ilgili kent imajı çalışması yapılmadığını göstermiştir. Azerbaycan mimarlık ve şehir planlama literatüründe bir ilk olacak bu çalışma için vaka olarak tarihi, ulusal ve kültürel önemi nedeniyle Doğu ve Batıyı birleştiren en büyük ticaret yolu olan İpek Yolunun Bakü İçerişehir ve çevresinde bıraktığı eserlerin incelenmesi anlamlı bulunmuştur.

Saha çalışması iki kademeli olarak gerçekleştirilmiştir. İlk aşama, İçerişehir ve çevresinde kent imajı öğelerini tespit etmek üzere başlatılmıştır. Bu aşamada eğitimli gözlemci değerlendirmesi ile, İçerişehir ve çevresinde bulunan kent imajı öğeleri tespit edilerek haritalandırılmıştır.

İkinci aşamada, bir görüşme formu vasıtasıyla Bakü merkez ilçelerinde yaşayan kent sakinleri ile görüşmeler gerçekleştirilmiş, Kevin Lynch (1960)'in beş kentsel imaj öğesi bağlamında Bakü kentsel imaj haritası oluşturulmuştur. İmaj öğeleri algılanma oranlarına göre üç kademeye ayrılmış, sırası ile altıdan az gözlemci tarafından algılanan öğeler üçüncü kademe, altı ila on beş gözlemci tarafından algılanan öğeler ikinci kademe, on beşten fazla gözlemci tarafından algılanan öğeler ise birinci kademe imaj öğesi olarak değerlendirilmiştir.

Saha çalışması İçerişehir ve çevresinin kullanıcıların zihninde nasıl bir imaj oluşturduğu ile ilgili önemli bulgular vermektedir. Bazı kullanıcılar İçerişehir'i Bakü'nün bir sembolü olarak görürken, bazı görüşmeciler bu mekânı büyük tarihi anlam taşıyan bir kent dokusu, bazıları ise buluşma ve eğlence mekânı olarak tanımlamaktadır.

Saha çalışmasının ikinci kademesinde sorulan “*Tarihi Baküyü Simgeleyen Öğeler Nelerdir ?*” sorusuna yirmi üç katılımcıdan yirmi biri İçerişehir, Kız Kulesi ve Şirvanşahlar sarayı yanıtını vermiştir. Bu da o demek oluyor ki, katılımcıların büyük çoğunluğu İçerişehir ve çevresini birer tarihi bölge olarak algılamaktadır. Ayrıca Bakü kent sakinleri ile görüşme sırasında kentsel imaj öğelerini tespit etmek amacı ile sorulan sorularda gözlemciler sadece Kız Kulesi ve Şirvanşahlar Saray külliyesinin ismini işaret öğesi ve odak/düğüm noktası olarak tanımlamıştır. Genel olarak kent sakinleri İçerişehir’in yollarını, sınırlarını, bölgelerini, odak/düğüm noktaları ve işaret öğelerini ayrıca bir kent dokusu değil, İçerişehirin kendisini Bakü kentinin bir bütün bölgesi, yani bir tarihi çekirdeği olarak algılamaktadırlar. Kent sakinleri İçerişehir’de tarihi yapılardan camilerin, mescitlerin, kiliselerin ve diğer çok derin tarihi geçmişe sahip anıtların olduğunu farkındalar, fakat, bu yapıları tek tek kendi isimleri ile değil, genelleyerek, aynı şekilde camiler, mescitler ve ya kiliseler olarak değerlendirmektedir.

Az sayıda katılımcı, modern yapıların büyüklükleri ve cam cepheleri ile İçerişehir ve çevresinin ince yapıya sahip tarihi kent dokusunun önüne geçtiğine ve bu dokuyu tahribata uğrattığına dikkat çekmektedir.

Katılımcıların büyük çoğunluğu Bakü’ye ilk kez gelen bir ziyaretçiyi mutlaka İçerişehir ve Kız Kulesine götürecekleri ifade etmektedir. Yukarıda da anlatıldığı gibi, katılımcılar, örneğin ismi ile “Asaf Zeyneli sokağını veya Büyük Kale sokağını gezdiririm” dememekte, İçerişehiri ve çevresini kentin ayrı bir bölgesi ve bir bütün kent dokusu olarak algılamakta ve tanımlamaktadırlar.

Tarihi İpek yolu döneminden kalma yapılardan Multani Kervansarayı, İki katlı Kervansaray ve Buhara Kervansarayı restoran olarak kullanılmasının yanı sıra, tarihi geçmişini korumak ve yansıtmak amacı ile Tarihi İpek yolu döneminden kalma eşyaları, testileri, halıları vb. barındırmaktadır. Restoran işlevi, kent sakinlerine göre onların özgür geçirdikleri zamana egzotiklik katmaktadır. Ama tüm bunlar bu yapıların Tarihi İpek yolu imajını korumak için yeterli değildir. Bu yapıların Tarihi İpek yolu bağlamında akılda kalması için insanların sadece yemek yemek mekanlar olarak kalmaması, tıpkı Şirvanşahlar Saray külliyesi ve Kız Kulesi yapıları gibi kültürel ve sosyal aktivitelerini gerçekleştirebilecekleri müzelere dönüştürülmesi gereklidir.

İçerişehir'in çevresinde bulunan Sabayil kalesinin durumu ise içler acısıdır. Kale deniz suyu yüzünden büyük çaplı tahribata uğramıştır. İnsanların kent imajında hiç bir yeri yoktur. Önüne Baku Eye çarkının yapılması, su yüzeyi üzerinde sadece izleri görünen bu tarihi yapıyı daha fazla arka plana atmıştır. Bu yapının restore edilmesi, canlandırılması ve işlev kazandırılarak kent imajında yer edinmesi sağlanmalıdır.

İçerişehir, içinde barındırdığı öğelerin tek tek algılandığı bir mekanlar bütünü olarak değil, tekil bir öge olarak kent halkının zihninde yer etmiş durumdadır. Sahip olduğu zenginliklerin insan duyularını harekete geçiren algılanabilir öğelere dönüştürülmesi, Bakü'nün sahip olduğu bu zenginliğin değerini sadece ülke içinde değil dünya çapında artıracak, kent insanının bir gurur kaynağı haline getirecektir.

KAYNAKLAR

- Aydemir, S. (2004)**, "Planlama ve Planlamanın Evrimi", Aydemir, S., Aydemir, S., Beyazlı, S., D., Ökten, N., Öksüz, A.M., Sancar, C., Özyaba, M., Türk, A., Y., Kentsel Alanların Planlanması ve Tasarımı, Akademi Kitabevi, Trabzon.
- Advotin, L.N, Lejava, İ.G ve Smolyar, İ.M (1989)**. "Градостроительное проектирование" -M.: Стройиздат, 1989. -436с.: ил. Формат - djvu.
- Bayramlı, Z. (2015)**, "AZƏRBAYCAN SƏFƏVİ DÖVLƏTİNİN QURULUŞUVƏ İDARƏ OLUNMASINDA TÜRK QIZILBAŞ ƏYANLARININ ROLU". Bakı-«AVROPA»-2015. 348 s
- Benevolo, L., (1995)**. Avrupa Tarihinde Kentler, Afa Yayıncılık, İstanbul.
- Berger, Harris M. (1995)**. "Perception in the Moral Continuum of History: An Ethnography of Metal, Rock and Jazz in Northeast Ohio." Ph.D. diss., Indiana University.
- Budagov, B. (2006)**. "Büyük İpek (Kervan) Yolu" (Budaqov Budaq. Böyük İpək (Karvan)Yolu. 2006)
- Cansever, T. (1996)**. "Şehir, Kent ve Kültür", Cogito, Sayı 8, s.125-130 YKY, İstanbul.
- Caferzade, İ.M., (1956)**. Eski Çağ Azerbaycan Tarihi (arkeolojik bulgular doğrultusunda yapılan araştırmalar). - Azerbaycan'ın eski tarihi üzerine araştırmalar. s. 11-12. Bakı.
- Darieva, T, Kaschuba, W., and Crebs, M., (2011)**. Urban Spaces After Socialism: Ethnographies of Public Places in Eurasian Cities, Campus Verlag, Frankfurt, New York.
- Ergün, C., (2000)**. Kent _mgesi ve Elektronik Ortamda Temsil Edilmesi, Yüksek Lisans Tezi, YTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Ferhadoglu, K. (2006)**. İçərişəhər Bakı , Çinar-Çap: Ş-Q, 256 s, Bakı.
- Fetullayev, Ş.S., 1986**. XIX Yüzyıl-XX yüzyılın Başlarında Azerbaycan Kent Planlama Akımları ve Mimarisi.
- Fetullayev Ş.S. -Figarov (2013)**. Bakü'nün Mimari Ensiklopedisi. 270 s. Bakü.
- Fox, G., and Chandler, T., (1974)**. 3000 years of urban growth, Academic Press, New York, 442 s.
- Gehl, J. (1987)**. Life Between Buildings. Using Public Space.
- Giyasi, C. (1991)**, "Nizami Devri Mimari Yapılar", s. 161-162, Bakü.
- Gutnov, A, ve Kızıçev, B. (1990)**, "Mimarlık Dünyası"- Molodoya Gvardiya, Moskova, s 352 (Гутнов А., Глызычев В. 'Мир архитектуры' - Москва: Молодая гвардия, 1990 - с.352).
- Hamidov, H. (2009)**. Azerbaycan ve İpek Yolu, Bakı, s. 14-38,
- İdris. (2012)**. Böyük İpək (Türk) Yolunun Xəzər distansiyası. Bakı, "Elm və təhsil", 2012, 52 səh.
- İnceoğlu, M. (2010)**. Tutum, Algı, İletişim, BEYKENT ÜNİVERSİTESİ, İstanbul.
- Hatt, P.K ve Reiss, A.J.J. (2002)**. Kentsel Yerleşimlerin Tarihi, 20.Yüzyıl Kenti. Ankara: İmge Kitabevi.

- Kartal, S. (1992).** Ekonomik ve Sosyal Yönleriyle Türkiyede Kentleşme. Adım Yayıncılık, Ankara.
- Kerimli, Y. (2010).** Rayon Layihələndirilməsi Fənnindən Mühazirə Konspektləri. Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi Bakı Dövlət Universiteti. Bakı.
- Kıray, M.B., (1998).** Değişen Toplum Yapısı, Bağlam Yayıncılık, 146 s. İstanbul.
- Lynch, K. (1973).** The Image Of The City. Massachusetts Institute Of Technology & Harvard College. VII. BASIM: Haziran 2015. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. İstanbul.
- Lynch, K. (1996).** “Çevrenin İmgesi”, çev: İlknur Özdemir, Cogito “Kent ve Kültürü” özel sayısı. İstanbul.
- Lang, J. (1987).** Creating Architectural Theory, Van Nostrand Reinhold Com., New York.
- Lipman, W. (1992).** Public Opinion, New York, Harcourt, Brace and Co.
- Madanipour, A., (1999).** ‘Why are the design and development of public spaces significant for cities’, Environment and Planning B: Planning and Design, 26(6), 879-891.
- Meiss Von, P., (1990),** Elements of Architecture: from Form to Place, Van Nostrand Reinhold Pub.:New York.
- Memmedov, R. (2015),** “Kuzey Azerbaycanın Kentleri”, Bakü. s. 165-184, s. 228-251.
- Mirbabayev.M.F. (2007).** Azərbaycan neftinin qısa tarixi. Azərneşr., 296 s. Bakı.
- Mumford, L. (1937).** "What Is a City ?." Architectural Record, https://deensharp.files.wordpress.com/2014/08/mumford-what-is-a-city_.pdf
- Mumford, L. (1966).** The City In History. Import, a Pelican Book.
- Nağıyev, N. ve Hüseyinov, F. (2013)** Azərbaycan mimarlık tarihi. Azərbaycan Respublikasının müasir dövr mimarlık tarihi (mimarlık doktoru, Prof. G.H.Memmedovanın redaktesi ile), 5-ci cild “Bakı,”Şerq-Qerb” Neşriyyat Evi 344s.
- Nasirli, M.N.M. (1959).** Сельские поселения и крестьянские жилища Нахичеванской АССР. Баку.
- Norberg-Schulz, C.,(1971),** Existence, Space and Architecture, Studio Vista, London.
- Önal, F. ve Günel, F.E. (2008).** Kent İmajı ve Kentsel Doku Bağlamında Çanakkale Kent Merkezinin İrdelenmesi. Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Pirenne, H. (2006).** Ortaçağ Kentleri – Kökenleri ve Ticaretin Canlanması, İstanbul, İletişim Yayıncılık , Araştırma-İnceleme Dizisi.
- Rapoport, A. (1970).** The Meaning Of The Built Environment. millionbooks; universallibrary.
- Rapoport, A. (1977).** Human Aspect of Urban Form, Oxford Pergamon Press, New York.
- Reader, J. (2004).** Şehirler. 1.baskı: İstanbul, Aralık 2007, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş . Çeviren: Fetine Bahar Karlıdağ.
- Rossi, A., (1982).** The Architecture of the City, New York, 241 s.
- Salamzade. Z.A.V. ve Sadıqzade. A.B., 1961.** XVIII-XIX yüzyıllarda Azərbaycan’da konut binaları. Bakı, s. 8.
- Senemoğlu, N. (2012).** Gelişimle İlgili Temel Kavramlar, İlkeler ve Gelişimi Etkileyen Faktörler. 1. Baskı. İstanbul.

- Simonds, J. O., (1994),** Garden Cities 21: Creating a Livable Urban Environment, Mc Graw- Hill Inc., New York.
- Stavnichiy, Y.A., (1990).** Транспортные системы городов. М.: Стройиздат,. 224 Moskova.
- Trancik, R. (1986).** Finding lost space:Theories of urban design.Van NostrandReinhold, New York, USA. University Pres, New York, 106p.
- Uzun , G., (1990),** Kentsel Rekreasyonel Alan Planlaması, Çukurova Üniversitesi Ders Kitabı, No:48, Adana.
- William H. Frey and Zimmer, Z. (2001),** "Defining the City." In Ronan Paddison (ed) Handbook of Urban Studies London: Sage Publications.

İnternet Kaynakları

- (Url- 1) http://dkbb.gov.tr/upload/dosyalar/UZEM_KENT_KURAMLARI_2.pdf (en son erişim tarihi 05.11.2017)
- (Url-2) <http://www.fodors.com/world/north-america/usa/new-york/new-york-city> (en son erişim tarihi 05.11.2017)
- (Url-3) <https://tr.foursquare.com/v/neft%C3%A7il%C9%99r-prospekti--neftchilar-avenue/4f1436ece4b0a6ade302fdc3> (en son erişim tarihi 05.11.2017)
- (Url- 4) <http://citysistanbul.com/?p=14940> (en son erişim tarihi 05.11.2017)
- (Url-5) <https://www.gelenek.org/kapitalizm-ve-kent-bir-tarihsellestirme-denemesi> (en son erişim tarihi 05.11.2017)
- (Url-6) <http://www.psikolojik.gen.tr/algı.html> (en son erişim tarihi 05.11.2017)
- (Url-7) http://psixo.ucoz.com/news/gestalt_terapiyasi/2012-03-06-393 (en son erişim tarihi 05.11.2017)
- (Url- 8) http://psixo.ucoz.com/news/gestalt_terapiyasi/2012-03-06-393 (en son erişim tarihi 05.11.2017)
- (Url- 9) <https://kpssevi.wordpress.com/2010/07/30/gestalt-kurami-wertheimer-khler-koffka/> (en son erişim tarihi 05.11.2017)
- (Url- 10) http://www.flickrriver.com/photos/imperial_fora_of_rome/2407343338/ (en son erişim tarihi 05.11.2017)
- (Url- 11) <http://www.geo-practika.ru> (en son erişim tarihi 05.11.2017)
- (Url- 12) en.unesco.org (en son erişim tarihi 05.11.2017)
- (Url-13) <http://www.genelturktarihi.net/buyuk-ipek-yolu-ve-turk-dunyasi> (en son erişim tarihi 05.11.2017)
- (Url- 14) <http://dergipark.ulakbim.gov.tr/karadearas/article/download/5000052820/5000050139> (en son erişim tarihi 05.11.2017)
- (Url- 15) <https://turk-dunyasi.cokbilgi.com/azerbaycan-haritasi/> (en son erişim tarihi 05.11.2017)
- (Url- 16) <http://tarix.info/azerbaycan-tarixi/quldarliq-dovru/307-q601dim-az601rbaycan-351601h601rl601ri.html> (en son erişim tarihi 05.11.2017)
- (Url- 17) https://az.wikipedia.org/wiki/Az%C9%99rbaycan_%C5%9F%C9%99h%C9%99rl%C9%99ri (en son erişim tarihi 05.11.2017)
- (Url- 18) <http://az.strategiya.az/index.php?do=xeber&id=7616> (en son erişim tarihi 05.11.2017)
- (Url- 19) <http://kohnebaki.blogspot.com.tr/> (en son erişim tarihi 05.11.2017)

- (Url- 20) <https://readtiger.com/azerisite.narod.ru/2.html> (en son erişim tarihi 05.11.2017)
- (Url- 21) https://readtiger.com/wkp/en/History_of_Baku (en son erişim tarihi 05.11.2017)
- (Url- 22) <http://www.anl.az/down/meqale/medeniyyet/2010/avqust/131392.htm> (en son erişim tarihi 05.11.2017)
- (Url- 23) <https://www.lonelyplanet.com/azerbaijan/baku-baki/history> (en son erişim tarihi 05.11.2017)
- (Url- 24) <http://old.themoscowtimes.com/sitemap/free/1997/11/article/caspian-oil-puts-the-boom-back-in-baku/297157.html> (en son erişim tarihi 05.11.2017)
- (Url- 25) <http://kayzen.az/blog/azerbaycan/7059/sualt%C4%B1-%C5%9F%C9%99h%C9%99rin-sirri.html> (en son erişim tarihi 05.11.2017)
- (Url- 26) http://www.wikiwand.com/tr/Bay%C4%B1l_Kalesi(en son erişim tarihi 05.11.2017)
- (Url- 27) https://ipfs.io/ipfs/QmXoypizjW3WknFiJnKLwHCnL72vedxjQkDDP1mXWo6uco/wiki/History_of_Baku.html (en son erişim tarihi 05.11.2017)
- (Url- 28) <https://www.ourbaku.com/index.php/> (en son erişim tarihi 05.11.2017)
- (Url- 29) <http://ru.echo.az/?p=57556> (en son erişim tarihi 05.11.2017)
- (Url- 30) <http://visitbakuazerbaijan.com/visit-baku-largest-city-in-azerbaijan.html> (en son erişim tarihi 05.11.2017)
- (Url- 31) icherisheher.gov.az (en son erişim tarihi 05.11.2017)
- (Url- 32) <http://www.panoramio.com/photo/5365400> (en son erişim tarihi 05.11.2017)
- (Url- 33) <http://azerbaijani-studies.blogspot.com.tr/2013/04/toponim-inclmlri-i-bolum-ab-sonlugu.html> (en son erişim tarihi 05.11.2017)
- (Url- 34) <https://tr.pinterest.com/pin/458593174534988211/> (en son erişim tarihi 05.11.2017)
- (Url- 35) <https://tr.pinterest.com/source/textbooktravel.com/> (en son erişim tarihi 05.11.2017)
- (Url- 36) <http://azerbaijantour.com/baku-tours> (en son erişim tarihi 05.11.2017)
- (Url- 37) <https://tr.pinterest.com/source/textbooktravel.com/> (en son erişim tarihi 05.11.2017)
- (Url- 38) <http://www.uldutztourism.com/en/aze-attractions-en/qiz-qalasi.html> (en son erişim tarihi 05.11.2017)
- (Url- 39) http://www.wikiwand.com/de/Q%C4%B1z_Qalas%C4%B1 (en son erişim tarihi 05.11.2017)
- (Url- 40) <https://tr.pinterest.com/pin/285908276316286932/> (en son erişim tarihi 05.11.2017)
- (Url- 41) [http://www.wikiwand.com/az/M%C9%99h%C9%99mm%C9%99d_m%C9%99scidi_\(Bak%C4%B1\)](http://www.wikiwand.com/az/M%C9%99h%C9%99mm%C9%99d_m%C9%99scidi_(Bak%C4%B1))05.11.2017)
- (Url- 42) https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Multani_karvansaray%C4%B1_2.JPG (en son erişim tarihi 05.11.2017)
- (Url- 43) <http://www.icherisheher.gov.az/> (en son erişim tarihi 05.11.2017)

- (Url- 44) http://www.etovidel.net/sights/city/another-city/id/aliaga_vahid (en son erişim tarihi 05.11.2017)
- (Url- 43) https://www.tripadvisor.com.tr/Attraction_Review-g293934-d10283554-Reviews-Ganjlik_Mall-Baku_Absheron_Region.html (en son erişim tarihi 05.11.2017)
- (Url- 44) [https://az.wikipedia.org/wiki/Heyd%C9%99r_%C6%8Fliyev_prospekti_\(Bak%C4%B1\)](https://az.wikipedia.org/wiki/Heyd%C9%99r_%C6%8Fliyev_prospekti_(Bak%C4%B1)) (en son erişim tarihi 05.11.2017)
- (Url- 45) https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Opera_theater_in_Baku-1914.jpg (en son erişim tarihi 05.11.2017)
- (Url- 46) <https://www.panoramio.com/photo/69500122> (en son erişim tarihi 05.11.2017)
- (Url- 47) <http://axar.az/news/toplum/29986.html> (en son erişim tarihi 05.11.2017)
- (Url- 48) <https://tr.pinterest.com/pin/349310514820948851/visual-search/?x=16&y=12&w=530&h=397> (en son erişim tarihi 05.11.2017)
- (Url- 49) <https://sputnik.az/life/20160111/403301808.html> (en son erişim tarihi 05.11.2017)
- (Url- 50) <http://www.alamy.com/stock-photo-baku-azerbaijan-03rd-june-2016-baku-panorama-the-authorities-demolished-105050339.html> (en son erişim tarihi 05.11.2017)
- (Url- 51) http://musavat.com/news/gundem/bu-gun-20-yanvar-qirginindan-22-il-otur_116273.html (en son erişim tarihi 05.11.2017)
- (Url- 52) <http://360view.az/az/baku/fevwareler-meydani> (en son erişim tarihi 05.11.2017)
- (Url- 53) <http://www.panoramio.com/photo/73590636> (en son erişim tarihi 05.11.2017)
- (Url- 54) http://www.gozlemgazetesi.com/HaberDetay/251/158817/azerbaycanda-haydar-aliev-merkezi.html#.WglTWcZl_IU (en son erişim tarihi 05.11.2017)
- (Url- 55) https://www.panoramio.com/user/7160935?with_photo_id=95729585 (en son erişim tarihi 05.11.2017)
- (Url- 56) <https://metbuat.az/news/231763/baki-dovlet-universiteti-dunyanin-nufuzlu-ali-mektebleri-ara.html> (en son erişim tarihi 05.11.2017)
- (Url- 57) <http://www.skyscrapercity.com/showthread.php?t=1436990> (en son erişim tarihi 05.11.2017)
- (Url- 58) <http://warsaw.mfa.gov.az/az/news/4/3033> (en son erişim tarihi 05.11.2017)
- (Url- 59) <https://silkwaytravelblog.wordpress.com/tag/zorge-park/> (en son erişim tarihi 05.11.2017)
- (Url- 60) <http://www.ccninsaat.com/TR/projedetay/baku-alev-kuleleri-projesi-24> (en son erişim tarihi 05.11.2017)
- (Url- 61) <https://www.eurovisionfamily.tv/blog/read?id=107292> (en son erişim tarihi 05.11.2017)
- (Url- 62) <http://wikimapia.org/1624484/National-Parliament> (en son erişim tarihi 05.11.2017)
- (Url- 63) <https://www.likealocalguide.com/baku/the-baku-eye> (en son erişim tarihi 05.11.2017)
- (Url- 64) https://www.tripadvisor.com/LocationPhotoDirectLink-g293934-d7086323-i244693294-Restaurant_Telequlle-Baku_Absheron_Region.html (en son erişim tarihi 05.11.2017)

- (Url- 65) <http://kataloq.gomap.az/az/poi/9481f788d56611e0ad4900226424597d> (en son erişim tarihi 05.11.2017)
- (Url- 66) <https://www.dreamstime.com/stock-photo-minaret-juma-mosque-cume-mescidi-baku-old-city-azerbaijan-image69147653> (en son erişim tarihi 05.11.2017)
- (Url- 67) https://www.tripadvisor.com.tr/Attraction_Review-g293934-d459847-Reviews-Old_City_Baku-Baku_Absheron_Region.html (en son erişim tarihi 05.11.2017)
- (Url- 68) <http://www.icherisheher.gov.az/news,175/lang,az/> (en son erişim tarihi 05.11.2017)

EKLER

EK A: Bakü Kent İmajı Analizi Görüşme Formu

EK B: Etik Kurul Onay Belgesi

EK A Bakü Kent İmajı Analizi Görüşme Formu

Sayın Katılımcı,

Bu çalışma, İstanbul Aydın Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Yüksek Lisans Programında sürmekte olan bir yüksek lisans tez çalışması kapsamında

BAKÜ KENT İMAJI ANALİZİ GÖRÜŞME FORMU

A- KİŞİSEL BİLGİLER

- 1- Adı, Soyadı:
- 2- Yaş: 3- Cinsiyet:
- 4- Öğrenim Durumu: Okur yazar İlkokul Ortaokul Üniversite
Lisansüstü
- 5- Meslek:

B- İKÂMET SÜRESİ / HAREKETLİLİĞİ

- 1- İkâmet edilen semt/mahalle:
.....
- 2- Kaç yıldır bu semtte/mahallede ikâmet ediyorsunuz?
.....
- 3- Kaç yıldır Bakü'de yaşıyorsunuz?
.....
- 4- Bakü içinde/dışında daha önce ikâmet ettiğiniz yer?
.....
- 5- Daha önce ikâmet edilen yerin niteliği: Büyük kent Küçük kent Kırsal alan

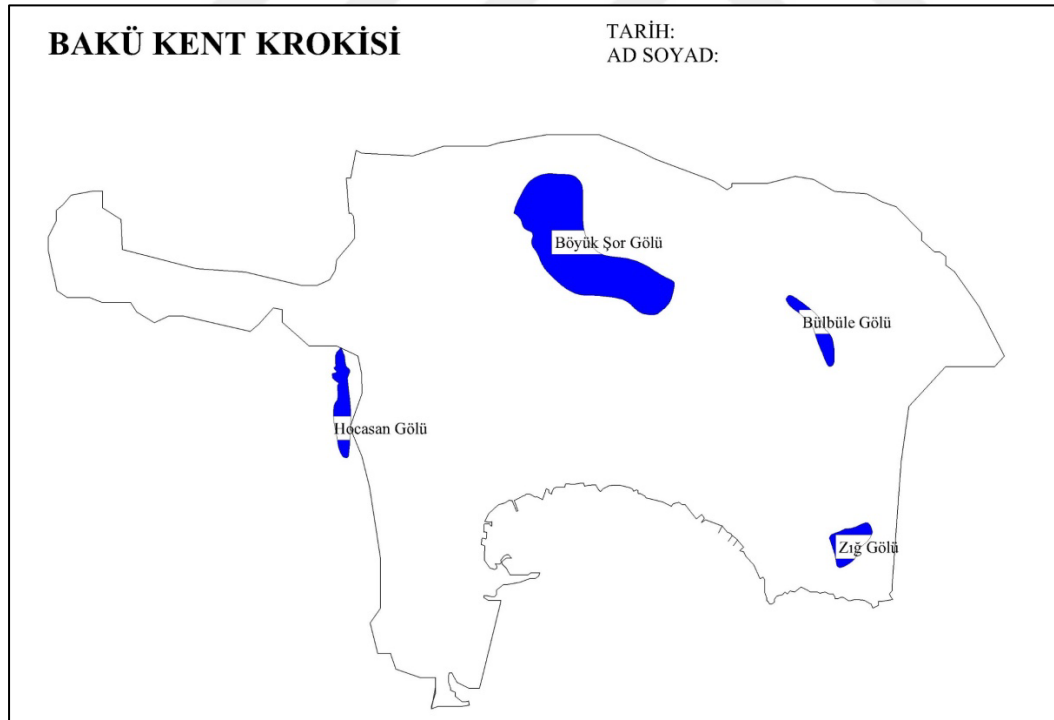
C- BÖLGEYİ TANIMA

- 1- a) Bakü denince ilk aklınıza gelen nedir ?
.....
b) Neden ?
- c) Kent mekanında bunu simgeleyen fiziksel bir gösterge var mı, varsa nedir ?
- 2- Bakü'nün sembolleri nelerdir ?
.....
- 3- Bakü'yü tarif eden 3 sözcük söyleyiniz. / /
.....

- 4- Bakü'nün tarihi geçmişini düşünecek olursanız bunu simgeleyen öğeler nelerdir ?
.....
- 5- a) Modern Bakü'yü simgeleyen öğeler sizce nelerdir ?
.....
- b) Sizce bu öğeler tarihi Bakü'nün eski kent dokusu ile uyumlu mu ?
.....
- 6- Sizce Bakü'nün buluşma noktaları nerelerdir ? Neden ?
- 7- Sizce Bakü'nün önemli alanları ve noktaları nerelerdir? Neden?
- 8- Sizce Bakü'nün önemli caddeleri hangileridir? Neden?
- 9- Kent içindeki belirli alanlar birbirinden belirgin şekilde ayrılmakta mıdır? Bunları birbirinden ayıran unsurlar nelerdir?.....
- 10- Bakü'ye yeni gelen birine kenti gezdirip tanıtacak olsanız, nasıl bir güzergahla nerelere götürürdünüz? (Ses kaydı çözümü ile dökümü yapılacak)
- 11- Bakü silüetinde beğendiğiniz ve beğenmediğiniz öğeler nelerdir?

KROKİ

Bakü'nün önemli yapılarını, sembollerini, alanlarını, bölgelerini ve bunları birbirine bağlayan veya birbirinden ayıran yollarını ve sınırlarını basit bir kroki üzerinde çizer misiniz?

EK B Etik Kurul Onay Belgesi

Evrak Tarih ve Sayısı: 10/05/2018-2690

T.C.
İSTANBUL AYDIN ÜNİVERSİTESİ REKTÖRLÜĞÜ
Fen Bilimleri Enstitüsü Müdürlüğü

Sayı : 78605903-010.99-2690
Konu : Etik Kurul Onay Hk.

10/05/2018

Sayın Çınara RUSTAMLI

Enstitümüz Mimarlık Anabilim Dalı Mimarlık Tezli Yüksek Lisans programında gerçekleştirdiğiniz tez çalışmanızla ilgili olarak " TARİHİ İPEKYOLU'NUN BAKÜ İÇERİŞEHİR VE ÇEVRESİNDE BIRAKTIĞI ESERLERİN KENT İMAJINDAKİ YERİ " başlıklı anket uygulamanız 09.01.2017 tarih ve 2017/02 sayılı İstanbul Aydın Üniversitesi Etik Komisyon Kararı ile etik olarak uygun bulunmuştur. Bilgilerinize rica ederim.

Dr. Öğr. Üyesi Süleyman
BALYEMEZ
Müdür Yardımcısı

Evrak Doğrulama İçin : <https://evrakdogrula.aydin.edu.tr/enVision.Dogrula/BelgeDogrulama.aspx?V=BE6LM9BD>

Adres: Beşyol Mah. İnönü Cad. No:38 Sefaköy , 34295 Küçükçekmece / İSTANBUL
Telefon: 444 1 428
Elektronik Ağ: <http://www.aydin.edu.tr/>

Bilgi için: Mesut YILMAZ
Unvan: Enstitü Sekreteri

ÖZGEÇMİŞ

Ad-Soyad : Chinara RUSTAMLI
Doğum Tarihi ve Yeri: 28.02.1994, Azerbaycan, Şirvan şehri.
E-posta : chinararustamli@gmail.com

ÖĞRENİM DURUMU

Azerbaycan Mimarlık ve İnşaat Üniversitesi, Mimarlık fakültesi, Mimarlık bölümü
Haziran, 2014.

MESLEKİ DENEYİM VE ÖDÜLLER:

Uluslararası DİPLOMA, Öğrenciler arasında MOOCAO ULUSLARARASI
YARIŞMA. BAKÜ-ÇİLOV ADASINDA TURİST-RESORT TATİL KÖYÜ.
BİRİNCİLİK.

